

Egyház és állam Chilében az 1960- 70-es években

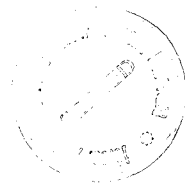
BÁCS ZOLTÁN GYÖRGY

Szeged, 1988.

TARTALOM

	Oldal
Előszó	1
Bevezetés - A latin-amerikai klérus viszonya a marxizmus terjedéséhez a kontinensen a II. világháború után	5
I. fejezet	
Latin-Amerika a 50-60-as években	8
1. Az egyház politikai aktivitásának társadalmi és politikai okai	9
2. Kereszténydemokrata reformkísérletek és azok kudarcai	17
3. A latin-amerikai egyház belső problémái	30
II. fejezet	
A katolikus egyház általános helyzete Chilében	45
1. A klérus állásfoglalásai a nem hívőkkel való együttműködésről és a szocializmusról a II. vatikáni zsinat után	47
2. Az egyház és az Allende-kormány kapcsolatai, viszonya	57
3. A Népi Egység kormányzása és a Kereszténydemokrata Párt	69
4. Az Allende-korszak után	87
Tanulságok, következtetések	113
Befejezés	115
Jegyzet	119
Irodalomjegyzék	131

Előszó

Magyarországon a Latin-Amerika iránt megnyilvánuló érdeklődés nem ujkéletű, ám a tudományos kutatások igazi fellendülése ezen a téren a 60-as évekig váratott magára. A kubai forradalom győzelme után indult meg e terület átfogóbb feltárása. Ezeknek egyik legjelentősebb alakja Wittmann Tibor professzor volt, aki munkásságának homlokterébe a gyarmati időszak történelmi-gazdasági elemzését helyezte. Műveit, köztük a legjelentősebbet, a "Latin-Amerika története" című német nyelvű lefordították. Életművét méltóképpen értékelte az 1982-ben a szegedi József Attila Tudományegyetemen tartott és Wittmann Tibor emlékének szentelt tudományos ülészak.

A kontinens társadalmi, etnikai politikai, vallási és kulturális problémáinak kutatásában, a latin-amerikai munkásmozgalom gazdasági és politikai küzdelmeinek tanulmányozásában kiemelkedő szerepet játszanak Anderle Ádám és Kerekes György publikációi, valamint a JATE középkori egyetemes és Latin-Amerika történeti tanszék kutatóinak munkái.

Latin-Amerika gazdaságát mélyrehatóan Kádár Béla és Kollár Zoltán elemezték műveikben.

Ami Chilét és a vele kapcsolatos kutatásokat illeti, azok nagyobb számban a Népi Egység 1970-es győzelme után jelentek meg, habár el kell ismerni, korábban is folytak bizonyos, ám jelentőségükben szerényebb kutatások.

Az elemzések fontossága különösen megnőtt az 1973-as véres katonai hatalomátvétel után. Az 1970 és 1973 közötti időszaknak két szempontból is alapvető jelentősége van, amelyeket a korábbi tanulmá-

nyokban, publikációkban már részletesen elemeztek. Ezek a következők: a nemzetközi forradalmi folyamat és annak latin-amerikai konzekvenciái, valamint a nemzetközi munkásmozgalom és a haladó erők által levonható tanulságok.

Az elmúlt időszakban továbbra is szép számmal jelentek meg cikkek a hazai sajtóban Chiléről. A napilapok közül elsősorban a Népszabadság, a Magyar Nemzet és a Népszava közölt ilyen tárgyú cikkeket, míg a folyóiratok közül a Magyarország, a Külpolitika, a Nemzetközi Szemle, a Válóság és a Világosság publikált erről. Figyelemre méltók a nagy, összefoglaló jellegű monográfiák is, például Kerekes György "Kubától Chiléig. Forradalom és ellenforradalom Latin-Amerikában", "Chilei tanulságok" és "Chile - egy tragédia tanulságai" c. könyvei, Szilágyi István: "A fasizmus és az ellene folytatott harc egyes kérdései Chilében", "A totális fasizmus intézményrendszerének kiépülése Chilében", és a "Totális fasizmus és az ellene folytatott harc egyes kérdései Chilében /1973-1976/ című munkái, továbbá Fischer Ferenc: "A chilei hadsereg és a német katonai befolyás /1885-1914/ című tanulmánya, valamint Lovas Gyula "Fasizmus és az osztályharc új feltételei Chilében" című műve, vagy Gyenge Sándor: "A latin-amerikai fasizmus közös és sajátos vonásai a 70-es években", "A fasizmus kérdései Latin-Amerikában a 70-es években" és "Az antifasiszta harc több kérdése Latin-Amerikában a 70-es években" c. művei.

Ugyanakkor szembeötlő, hogy a hazai, de a szocialista országok publikációiban is milyen kevés figyelmet fordítanak a chilei egyházra. Kerekes György a "Chilei tanulságok" és a "Chile - egy tragédia tanulságai" című könyveiben szóról szóra ugyanazt írva, összesen egy tiz-soros bekezdést szentel a chilei katolikus egyháznak.¹ A "Kubától Chiléig. Forradalmak és ellenforradalmak Latin-Amerikában" című könyvében pedig az egyetlen olyan dokumentum, amelynek valami köze van a kontinens életében vitathatatlanul nagy szerepet játszó egyházhoz, a

Latin-Amerikai Püspöki Tanács, röviden a CELAM 1968-ban, a kolumbiai Medellinben tartott második konferenciájának "Üzenet Latin-Amerika népeihez" című záródokumentuma. Éppen ezért volt figyelemre és elismerésre méltó a szegedi József Attila Tudományegyetem kezdeményezése, hogy a Latin-Amerika Kutató Történészek Társaságának 1987 szeptemberében Szegeden tartott konferenciája a latin-amerikai egyházat választotta témájául.

A puccs óta eltelt években a különböző periódikus kiadványokban napvilágot látott néhány cikk a chilei egyház helyzetéről, ám ezek, csakugy, mint a megjelent tanulmányok nagy többsége csak általában véve foglalkoztak az egyház helyzetével. Hasonló a helyzet a külföldi publikációk esetében is.² Ezekben a művekben is többnyire csak a történelmi események, a már ismert tények alapján foglalkoznak a klérus egyes kérdésekben vallott álláspontjával, politikai magatartásával és az egyházon belüli folyamatok ismertetésével. Hiányzik a klérus és általában az egyház egészét nem egy rövid történelmi időszak korlátai között, hanem egy szélesebb, nagyobb, a tendenciákat dinamikájukban, nagyobb intervallumban megmutató elemzés, amely választ keresne a chilei politikai erőknek az egyházhoz, egymáshoz és a Népi Egység kormányához fűződő viszonyának kérdéseire, átfogóbb politikai kontextusba helyezve a klérus és általában véve az egyház tevékenységét, feltárva azok érdekelttségének és elkötelezettségének irányát, megmutatva és új tényekkel alátámasztva cselekedeteik és állásfoglalásaik motivációját.

Egy ilyen tanulmány hozzájárulna ahhoz, hogy a klérus és az Allende-kormány viszonyáról elterjedt téves felfogásokkal vitába szálljunk. A doktori értekezés célja választ találni ezekre a kérdésekre.

Az értekezés elkészítéséhez, a kutatás elméleti alapjaként felhasználtam a marxizmus klasszikusainak az egyházzal, a munkásosztály

és az egyház kapcsolatáról írott műveit, a chilei politikai pártok, a chilei egyház és a Vatikán forrás értékű, eredeti dokumentumait ^x, kiemelkedő világi és egyházi személyiségek nyilatkozatait, marxista és nem marxista szerzők tanulmányait, valamint egy sor szocialista és polgári, egyházi és világi periodikus kiadványt.

Módszeremül a felhasznált művek, a megtörtént történelmi események és a feltárt tények kritikai elemzését választottam, kiegészítve ezt az ebből levonható tanulságokkal és a különböző érdekcsoportosulások bemutatásával, valamint a politika-formáló erők, tényezők egymásra hatásában beállott változások és az ott fellelhető tendenciák feltárásával.

Az értekezés a Vatikán és a chilei katolikus egyház politikai szerepvállalásának körülményeit, határait és lehetőségeit elemezve segítséget nyújthat a katolikus egyház politikájának értékeléséhez és gyorsabb megértéséhez nemcsak Latin-Amerikában, de másutt is, ezzel is könnyítve a vallásos erőkkel és a hivatalos egyházzal való együttműködést a társadalmi haladás, a nemzeti politikai és gazdasági függetlenség és a béke kivívása és megszilárdítása érdekében.

---

x

elsősorban a "Rerum novarum...", a Quadragesimo anno...", a "Gaudium et spes ...", a Pacem in Terris ...", "A Mater et magistra ...", és a "Populorum progressio..." kezdetű enciklikákat, a II. vatikáni zsinat anyagait, a Latin-Amerikai Püspöki Tanács dokumentumait.

Bevezetés

A latin-amerikai klérus viszonya a marxizmus terjedéséhez a kontinensen
a II. világháboru után

Egyáltalán nem nevezhető véletlennek, hogy a Vatikán és a latin-amerikai egyházak vezetői a II. világháboru után hogyan alakulnak ki, hogyan fejlődnek, izmosodnak a latin-amerikai kontinens országaiban a liberális polgári mozgalmak, hogyan nőtt érdeklődésük a nem keresztény világfelfogású rétegek iránt. 1959 után különös aggodalommal töltötte el őket a kubai forradalom visszafordíthatatlan győzelmének egyértelmű ténye, s a forradalom katalizáló hatása a kontinens haladó mozgalmaira, a marxizmus iránti érdeklődés növekedésére. Tisztában voltak vele, hogy a társadalmi bajokra gyógyírt kereső törekvések törvényszerű, növekvő tudatosodásuk egy fázisában már nem csupán bírálni fogják a hatalmon lévő, nagyobb részt reakciós, konzervatív kormányokat, hanem meg fogják kérdőjelezni az egyház társadalmi és politikai szerepét, doktrínájának helytállóságát, lévén az egész egyház nevében hivatalosan eljáró klérus a bírált kormányok egyik legelkötelezettebb, s reformellenességében az egyik legállhatatosabb támogatója volt. Gondoljunk csak itt a XII. Pius, az atlanti pápa által vezetett Vatikánra, a II. Vatikáni zsinat óriási belső ellenállás mellett keresztülvitt kompromisszumos kezdeményezéseire.

A klérust óvatosságra intette a kubai tapasztalat, ahol a forradalom radikális módon megszabadult a vele szembenálló római katolikus papi "ellenzéktől". A püspökök számára Latin-Amerikában két alternatíva kínálkozott: 1. folytatva hagyományos és a konzervatív kormányok mellett egyértelműen elkötelezett politikáját, ezen kormányok népszerűségének csökkentésével és a hatalomból való esetleges kibukásukkal jelen-

tős hívő tömegek szemében kompromittálódik és bizonyos mértékig elszigetelődik, vagy 2. a gyakorlatba átülteti a II. vatikáni zsinatnak a hívők és nemhívők együttműködésével, az emberiség fejlődésével és a világ békéjével kapcsolatos, s az előszóban már említett enciklikáit, s megpróbál közvetíteni a néptömegek és az uralkodó osztály között, alkalmazkodva és erényt kovácsolva a szükségből. A második megoldás a klérus számára a politika irányításának egyik fontos mechanizmusa felletti ellenőrzést jelentette. A helyzetet világossá teszi Aristides Calvani, aki a Társadalomtudományi Tanulmányok II. Amerikaközi Szemináriumán, 1946-ban az alábbiakat mondta: "Elengedhetetlenül szükséges, hogy a /venezuelai/ katolikusok is rájöjjenek a dolgok valóságos állására. Ha a munkástömegek követeléseikhez továbbra is csak moszkovita "vezéreiktől" és azok követelőitől számíthatnak támogatásra, a végén eljutnak odáig, hogy megtagadják hitüket. Ne ringassuk magunkat hamis illúziókba. Néhány testvéri ország tapasztalata minket igazol."¹

A püspöki kar által szükségszerűen levont konzekvenciákat pedig Manuel Aguirre: "A szocializmus és a katolicizmus egymásnak ellentmondó kifejezések" című művéből ismerhetjük meg dokumentális formában: "Nekünk katolikusoknak van egy saját, katolikus szociális doktrinánk, fejlettebb, "munkásabb", vagy ha kell "parasztibb", mint bármely, kommunista, vagy szocialista mozgalom által hirdetett doktrina. Olyan szociális doktrinával rendelkezünk, amely felöleli a család jóvedelmét és a vállalkozásban való fokozatos részvételt..., ám mindenkor tiszteletben tartja a munkás emberi méltóságát és tulvilági jövőjét.

Nem létezik katolikus szocializmus. A pápa elítéli a katolikus-szocialista kifejezést. Ezek XI. Pius határozott szavai. ²

S a Latin-Amerika életében oly nagy változást hozó kubai forradalom csak tizenhárom évvel a folyóirat említett számainak megjelenése után győzött! Világos tehát, hogy az egyház felkészült a marxizmus "méltó fogadására" a kontinensen.

I.

Latin-Amerika az 50-60-as években

Az egyház megújodása Latin-Amerikában egészen mást jelent, mint Európában, s ez a tény egyértelműen következik a két kontinens különböző fejlettségéből. A latin-amerikai haladó papság számára az egyház megújodása egyenlő az aktív részvétellel a kontinens radikális átalakításában. Hélder Câmara érsek, Recife és Olinda volt püspöke szerint: "Az elkerülhetetlen forradalmi folyamat Latin-Amerikában végbemehet a katolikusok részvételével, nélkülük, vagy végső esetben ellenük is." ¹ Carlos Mugica, a "Harmadik világ papjai" mozgalmának egyik legismertebb argentin vezetője ugyanezt a gondolatot még tömörebben fejezi ki: "Az egyház vagy forradalmi lesz, vagy megszűnik." ²

A latin-amerikai papság soraiban megfigyelhető haladó törekvések azért is figyelemre méltóak, mert a kontinens klérusa hagyományosan konzervatív volt, és többségében még most is az. A progresszív szárny ugyanakkor, ha szám szerint még kisebbségben van is, de cselekedeteivel egyre inkább felhívja magára a figyelmet.

Latin-Amerika problémáira, a kor kihívására adott válaszaik igen változatosak, a megreformált kapitalizmustól a békés uton át a fegyveres forradalmi harcig terjednek. A megreformált kapitalizmus egyik fő szószólója monseñor Fresno, Santiago jelenlegi érseke.

A fegyveres utat hirdetőik közül a legismertebb Camilo Torres, a gerillaként mártírrá vált kolumbiai pap. A szociális forradalom békés útját hirdeti a már említett brazil érsek, Hélder Câmara, Mendez Arceo mexikói érsek, Raul Silva Henriquez Santiago korábbi érseke,

de még tucatjait említhetnénk azoknak a latin-amerikai teológusoknak, szerzeteseknek, sőt püspököknek, akik az egyház megújulásának társadalompolitikai jelleget kívánnak kölcsönözni, így tehát, legyenek ezek az egyes országokban jelentkező tendenciák progresszívak, vagy liberálisak, a latin-amerikai egyházakban bekövetkezett változásnak politikai tartalma van.

1. Az egyház politikai aktivitásának társadalmi és politikai okai

Mi okozta azt, hogy az évszázadokon keresztül konzervatív latin-amerikai katolikus papság egy része éppen századunk hatvanas éveiben kezdett csak fokozottabb figyelmet fordítani a kontinens országainak társadalmi, gazdasági problémáira? A válasz összetett, de a változás tényezői közül a leglényegesebbeket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

a/ Latin-Amerikától, mint a "legkatolikusabb kontinenstől" nagymértékben függ a katolikus egyház jövője. A világ mintegy 600 millió katolikus hívőjéből 250 millió Latin-Amerikában él.³ Ugyanakkor a Spiegel 1970. március 17-i számában közöl egy Latin-Amerika lakosságának helyzetével foglalkozó cikket, amelyben az 1969 decemberében, Mexikóvárosban tartott egyházi kongresszusra hivatkozva közli, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint a kontinensen naponta 1500, négy évnél nem idősebb gyermek hal éhen. Hondurasban a lakosság 70 %-át, Haitiban, a 80 %-át is meghaladja a rosszultápláltak aránya. A latifundiumokon alapuló mezőgazdaság nem tudja fedezni a lakosság élelmiszer-szükségletét, sőt 1966-ban az egy főre eső élelmiszer-fogyasztás általában alacsonyabb volt, mint 30 évvel ezelőtt.⁴

Az egyházak nemcsak közvetve - mint a latin-amerikai kormányok legbiztosabb pillére - felelős az elmaradott agrárviszonyok fennmaradásáért, hanem közvetlenül is. Több országban ma is hatalmas földbirtokok vannak a klérus kezén, ahol a földeket elavult módszerekkel művelik, sőt nagyrészt egyszerűen parlagon hagyják.⁵ Jelentős anyagi segítséget kapnak az olyan egyházak is, mint az argentin vagy az ecuadori, amelyek pedig rendkívül gazdagok, elsősorban ingatlanaik, földbirtokaik révén. Az ecuadori klérus kezén van az ország művelhető földjének egynegyede. A rendkívül elmaradott művelés, illetve a parlagon hagyott hatalmas földterületek miatt azonban az egyház viszonylag kisebb jövedelemre tesz szert. A feudális viszonyokat konzerváló argentin és ecuadori egyházzal szemben haladó lépésnek minősült, hogy 1962-ben a chilei klérus földtulajdonának legnagyobb részét "kísérleti földreform" céljaira adományozta. A latin-amerikai püspököknek egy közösen kiadott memoranduma leszögezte, hogy "a nemzeti jövedelem tekintélyes részén a lakosságnak mindössze 2-3 %-a osztozik", s ez kétségtelenül bírálat az egyházi nagybirtokok felett is.⁶

A latin-amerikai gazdaság strukturális elmaradottságának éles bírálata - annak ellenére, hogy sok esetben évtizedes, sőt évszázados konzerválódásról van szó - mégiscsak az ötvenes években erősödött meg. Néhány ország ugyanis /Argentina, Brazília, Uruguay, Venezuela és Mexikó/ monokulturált exportjukkal viszonylag magas életszínvonalat biztosítottak a vezető és középrétegeknek.⁷

A kezdetben angol, francia és német, majd a századforduló után elsősorban észak-amerikai tőke behatolása is erősítette a monokulturális ágazatokat.

A II. világháború a külkereskedelmi forgalom szűkülését és a nemzeti .. tőke megerősödését eredményezte Latin-Amerikában.

A vezető gazdasági hatalmak háboruslekötttsége megteremtette a nemzeti ipar megerősödésének lehetőségét. Az importot helyettesítő iparosítás lett a fő jelszó a kontinens fejlettebb országaiban, Mexikóban, Argentínában, Venezuelában és Braziliában. ⁸

1945 után még a nemzeti tőke valóságos megerősödését megelőzően ismét színre lépett az Egyesült Államok. Az 1945-1970. közötti negyedszázad során az észak-amerikai tőkések 15 milliárd USD-t ruháztak be Latin-Amerikában, amit szinte azonnal követett a hatalmas, a beruházásokat meghaladó profitkiáramlás, negyed század alatt közel 20 milliárd USD. ⁹

A fejlődés megtorpanásának másik oka az volt, hogy kedvezőtlenül alakult a nyersanyagok világpiaci árszintje. Latin-Amerika részesedése így a világkereskedelemből az 1945-ös 7 %-ról 1970-ben 5 %-ra esett vissza, ¹⁰ annak ellenére, hogy ezidő alatt az export abszolút mennyisége jelentősen nőtt.

A "Szövetség a Haladásért" program amelyet még J.F. Kennedy elnök kezdeményezett 1961-ben nem váltotta be a reményeket. A hatvanas években már a hivatalos latin-amerikai politikusok is nyíltan a gazdaság struktúra megváltoztatásának sikerességét hangoztatták, s ez befolyással volt az egyházi körökre is.

b/ A munkásmozgalom fellendülése a II. világháboru után, és az észak-amerikai hegemonia megteremtése

A katolikus egyházban kialakuló polarizáció másik tényezője a kontinens életében lezajlott politikai események voltak. 1945 után Latin-Amerika stratégiai szerepét különösen megnövelte a Közép-Kelet-Európában és Ázsiában sikerrel kibontakozó népi demokratikus forradalmi folyamat. Az Egyesült Államok hegemoniáját gazdasági téren a Clayton-

terv, katonai téren az amerikai közti védelmi rendszer /Rio de Janeiro-i konferencia, 1947. szeptember 2./, politikai téren pedig az 1948-as bogotái konferencián létrehozott Amerikai Államok Szervezete jelentette. A "kontinentális védelem" gondolata ekkor már egyértelműen kommunistaellenes volt, és elsősorban az amerikai földrész haladó, forradalmi mozgalmait ellen irányult.

Az Egyesült Államok globális stratégiája engedelmes és nyugodt Latin-Amerikával számolt, de ezt csak a hosszú, közel hároméves heves kontinentális kiterjedési osztályküzdelmek leverése után tudták biztosítani.¹¹

A latin-amerikai kommunista pártok - felhasználva a II. világháború alatt kialakult taktikai szövetségeket, igyekeztek a létrejött demokratikus atmoszférát megszilárdítani, tartósítani. Ezt a kommunista és munkásmozgalom világháború utáni nagyarányú és minden kontinensre kiterjedő fellendülése tette lehetővé. 1946-ban mintegy 6 millió szervezett munkás, 1947-ben közel félmillió kommunista tevékenykedett a déli szubkontinensen. Legerősebb közöttük a Brazil Kommunista Párt volt, 200 ezer körüli taglétszámával. Mellette volt a kubai és a chilei párt 50-50 ezer tagjával, az argentin és a perui párt 30-30 ezer taggal."¹² Ezek a forradalmi tömegmozgalmak egy lehetséges alternatívát jelentettek, olyan kibontakozást, amely lényegét tekintve antiimperialista, népi és demokratikus lett volna. Az Egyesült Államok és a latin-amerikai reakció számára életbevágóan fontos volt, hogy a kontinens elkerülje a kelet-európai népi demokratikus ut "veszélyét".

1945 és 1959 között, amikor az amerikai hegemonia Latin-Amerika felett megszilárdult, az észak-amerikai imperializmusnak mégsem sikerült egyszerre és mindenütt visszaszorítania a forradalmi tömegmozgalmakat és a nemzeti, demokratikus és haladó törekvéseket. Amikor kitört a boli-

viai forradalom vagy amikor leverték a guatemalai forradalmat 1954-ben és egy évvel később megdöntötték Perónt már megkezdődött az a politikai erjedés, amely a tömegmozgalmak fellendülésében, s a kubai forradalomban tetőzött.

c/ Az agrármozgalmak fellendülése

A második világháború után, az 1940-es évek végétől kibontakozó parasztmozgalmak a hidegháború és az azt Latin-Amerikában képviselő jobboldali katonai diktatúrák ellen harc újabb frontját jelentették. Indulásukban a háború utáni forradalmi fellendülés játszott nagy szerepet, míg kibontakozásuk már - az akuttá váló agrárválságot kifejezve - a munkásmozgalmaknak adott támogatást és lendületet az ötvenes évek közepén. Jellemzőjük a nincstelen parasztok földért folytatott küzdelme volt. Braziliában a parasztbizottságok és parasztligák mozgalma bontakozott ki; Kolumbiában a parasztok földéhsége gerillaháborúvá szélesedett a keleti körzetekben és "valóságos" forradalomná kezdett válni.

Ez a földéhség, mely a guatemalai és a bolíviai forradalomban is nagy erővel hatott, Chile, Mexikó, Peru, Argentina és Uruguay esetében is mozgalom formáját kezdte ölteni.

A negyvenes évek végétől megfigyelhető, hogy a politikai pártok, de az egyház is egyre inkább felismerik a parasztmozgalmak erejét, feléjük fordulnak, s ezek a mozgalmak a politikai rivalizálás színterévé is válnak. ¹³

A parasztság és a parasztmozgalmak, mint osztálymozgalmak a proletariátus természetes szövetségesei voltak, s ezért az ötvenes-hatvanas évek politikai tendenciáinak vizsgálatakor ezt figyelembe kell venni. A proletariátus és a parasztság lehetséges szövetsége a forradalmat idézte fel. Ez a két tényező huzódik meg a különböző politikai

erők - köztük az egyház - egymás közötti harcában.

d/ A kubai forradalom hatása

A kubai forradalom győzelme 1959-ben globális is és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom számára alapvető jelentősége mellett megváltoztatta Latin-Amerika jelenét és jövőjét: "megdőlt az a széles körben elterjedt hiedelem, hogy az Egyesült Államok közelsége, ereje és érdekelttsége miatt Latin-Amerikában nem győzhet a forradalom." ¹⁴ Objektíven tekintve Kuba feltárta azokat a feszültségeket, amelyeket a latin-amerikai társadalmak anyagi alapján kifejlődő ellentmondások rejtenek magukban. Jelezte a társadalmi gazdasági strukturák válságának érlelődését, az antiimperialista küzdelem és az osztályharc addig soha nem ismert mértékű kiéleződését. A forradalom győzelme egy történelmi folyamat közepén, a bolíviai, guatemalai forradalmak és a demokratikus, munkás- és nemzeti forradalmi mozgalmak hullámai után helyezkedik el. Ez a győzelem gyorsítólag hatott a földrész politikai-társadalmi folyamataira. A kubai forradalom győzelme "új objektív valóság következménye, amely maga is objektív tényezővé válik és tovább élez minden antagonizmust. A Szovjetunió és a szocialista tábor gyors segítségével, szolidaritása Kubával, amelynek stratégiai jelentősége van az egész felszabadító mozgalom számára, ... aláhuzza az esemény nemzetközi egyetemes történelmi kisugárzását... kiemeli latin-amerikai jelentőségét, szoros kapcsolatát a kontinens égető problémáival. A szocialista forradalom meghonosodik a féltekén, aktuálissá lesz a hatalom kérdése, a korszak konkrét stratégiai célkitűzése lett, és nem egyszerűen a történelmi materializmus szükséges végkövetkeztetése." ¹⁵

A kubai forradalom győzelme után a kontinensszerte kibontakozó

antiimperialista, haladó mozgalmak, köztük a fegyveres harcot hirdető gerilla-mozgalmak hatását kezdetben még sikerrel védte ki a latin-amerikai uralkodó osztály a kommunistaellenesség szitásával. Ennek kiemagasló ellenpéldája volt Camilo Torres csatlakozása a gerillákhoz, de általánosabb változást csak a 60-as évek végén a gerillaakciók színhelyének a városokba történő áthelyeződése hozott. Megváltozott a forradalom taktikája, szükségképpen változtatni kellett a tömegbázison is. Számos értelmiségi és diák is csatlakozott a fegyveres csoportokhoz.

Az Esprit francia folyóirat kimutatása tendenciájában jól jellemzi a latin-amerikai egyetemisták radikalizálódását.¹⁶ Eszerint 1967-ben még csak Ecuadorban voltak nagyszabású diáktüntetések, 1964-ben Ecuadorban és Bolíviában, s 1966-ban már Ecuadorban, Chilében, Kolumbiában, Braziliában, Venezuelában és Mexikó négy városában. A társadalmi és szociális változást követelő politikai erők köre tehát állandóan bővült, s ebből a folyamatból az egyház haladó papjai is kiakarták venni részüket.

A kubai forradalom győzelme, kontinentális hatása azonban új helyzetet teremtett. Szükségszerűvé és elkerülhetetlenné vált a korábbi latin-amerikai kép átértékelése az új, a világpolitikában akkor megjelent folyamatok elemzésének részeként. A Columbia Egyetemen működő Amerikai Gyülekezet elnevezésű vitacsoport a korábbi szemlélettel ellentételesen felismerte, hogy "Latin-Amerika több szempontból - társadalmi, gazdasági és politikai téren egyaránt - különbözik az Egyesült Államoktól."¹⁹ A vitacsoport kimondja, hogy "politikánknak és tevékenységünknek minden időpontban azt kell bizonyítania, hogy ugyanazt kívánjuk a latin-amerikaiaknak, amit ők saját maguknak: demokráciát, magasabb életszínvonalat, iparosítást, társadalmi reformokat."²⁰

Az Egyesült Államok 1958 óta bizonyos óvatosságot tanusított Kuba iránt; nem állt ki olyan határozottan és nyíltan Batista mellett, szinte azonnal elismerte - a kényszerű realitások alapján - az új, forradalmi kormányt, a sajtó vádaskodásait és az éleshangu diplomáciai jegyzékváltásokat leszámítva, kezdetben nem alkalmazta a kontinensen már "megszokott" furkósbót-politikát. A földreform végrehajtása jelentősen megnövelte a feszültséget a két ország viszonyában, de éppen a földreformok a kontinensen kiváltott pozitív visszhangja miatt az USA nem kockáztatott meg egy nyílt beavatkozást, inkább a gazdasági elszigetelést választotta. Ennek első lépése az ún. "cukorcsata" volt, amikor is az Egyesült Államok 700 ezer tonnával csökkentette a kubai cukor engedélyezett behozatali kvótáját. /Ezt a mennyiséget a Szovjetunió és más szocialista országok vásárolták meg./ ²¹

A második lépés, a többi latin-amerikai ország megnyerésére irányult: az 1960 augusztusában San José-ban /Costa Rica/ tartott, az Amerikai Államok Szervezete által összehívott értekezleten az amerikai küldöttség 600 millió dolláros segély folyósítását helyezte kilátásba. Ezt a bejelentést a résztvevők elégtelennek találták, mert ebből az összegből a 19 latin-amerikai ország mindegyikének csak 31,5 millió dollár jutott.

Az ezt követő időszakban fokozatosan nőtt az amerikai nyomás a térség kormányaira, s ez elvezetett a diplomáciai kapcsolatok megszakításához. 1961 február végéig nyolc amerikai állam, köztük az USA szakította meg kapcsolatait Kubával. A Kuba elleni intézkedéseket most már katonai lépések is követték. A Kubának nyújtott szovjet garanciák miatt az Egyesült Államok közvetlenül, saját fegyveres ereje alkalmazásával nem avatkozhatott be, de anyagi, logisztikai, felderítési és egyéb támogatást nyújtott a Kuba-ellenes támadásra készülő ellentforradalmároknak. Ennek "eredménye" lett a Playa Giron-i kudarc.

"Washington igazi veszélyt érzett, tartott tőle, hogy Latin-Amerikában rohamosan nő az elégedetlenség, s fokozódik a radikális politikai mozgalmak ereje. A pusztító erőszakot pedig csak úgy lehet elkerülni, ha az USA támogatást nyújt a széles körű reformokhoz." ¹⁷ Alternatívaként a szociáldemokrata és kereszténydemokrata politikusok reformprogramjait kívánták erősíteni. "Kiderült azonban, hogy valamennyien szegényes reformkufárok, képtelenek arra, hogy széles körű politikai támogatást szerezzenek, jelentős társadalmi és gazdasági változásokat hozzanak létre." ¹⁸ A megállapítás jelentősége általánosan, szélesebb értelemben véve abban áll, hogy ez a helyzet lényeges előmozdítója lett a latin-amerikai egyházban végbemenő polarizációnak, s konkrétan Chile esetében lehetővé tette az Allende vezette Népi Egység győzelmét, s az egyházzal való együttműködést.

2. Kereszténydemokrata reformkísérletek és azok kudarcai

A kereszténydemokrácia latin-amerikai szerepvállalásával sokan és sok helyütt foglalkoztak már hazánkban is és annak határain túl is, ezért csak röviden utalok a latin-amerikai kereszténydemokrácia kialakulásának legjelentősebb körülményeire és eseményeire, és kormányzásuk problémáira Venezuelában, Peruban és természetesen Chilében. ²²

A hazai irodalomból ki kell emelni Kerekes György: Chilei tanulságok és Chile: egy tragédia tanulságai című könyveit, /mindkettő 1976-ban jelent meg/, Szilágyi István: "A chilei ellenforradalom jellemzői" című kandidátusi értekezését 1983-ból és Jaime Moncada: "A kereszténydemokrata Párt a chilei társadalmi-politikai rendszerben" című doktori

értekezését /1985. Szeged, JATE/. x

a/ A kereszténydemokrácia kialakulása Latin-Amerikában

Latin-Amerikában a kereszténydemokrata pártok csak a második világháború után alakultak meg. Ez alól csak a chilei és az uruguayi párt kivétel, amelyek még a 30-as években jelentek meg.

A latin-amerikai kereszténydemokrata pártok megalakításának terve a kereszténydemokrata mozgalom 1947-ben és 1949-ben Montevideóban tartott nemzetközi konferenciáin vetődött fel. Itt tartották a latin-amerikai kereszténydemokrata pártok első nemzetközi kongresszusát is, 1947. április 18. és 23. között, amelyen Argentina, Brazília, Chile és Uruguay kereszténydemokrata csoportosulásai vettek részt. A megjelentek a konferencia végeztével megalakították az Amerikai Kereszténydemokrata Szervezetet, amely a későbbiekben más latin-amerikai országokra is kiterjesztette tevékenységét.

---

x A Magyarországon publikált külföldi irodalomból talán a legjelentősebb Régis Debray: "Beszélgetések Allendével a chilei helyzetről" c. könyve /Kossuth 1971/ és Eduardo Labarca Goddard: "Négy-szemközt a chilei forradalomról. Interju Luis Corvalánnal" c. könyve.

A külföldön megjelent idegennyelvű publikációk közül kiemelkednek az alábbi művek Guilisati Tagle: Partidos Politicos Chilenos /Santiago, 1964/, Lloyd Mecham: Church and State in Latin America, /Chapel Hill, 1934/, Recabarren L.E. Obras Selectas /Santiago, 1972./ Hübner Gallo: Los católicos en la politica /Santiago 1959/, Millas O.: Los communistas, los católicos y la libertad /Santiago, 1964./

A kongresszuson elfogadott programnyilatkozatban a résztvevők sik-
ra szálltak bizonyos társadalmi reformok megvalósításáért a kontinen-
sen; követelték a többpártrendszert, a szabad választásokat, az álta-
lános és titkos szavazást, a kisebbségek jogainak tiszteletben tartá-
sát, az arányos képviseletet a parlamentben és a szólásszabadságot.
Mindezeket a reformokat a nyugat-európaihoz hasonló polgári parlamen-
táris demokrácia megvalósításán keresztül képzelték el. ²³

A dokumentum elítéli az imperializmust, a totalitárius neofasiz-
must, a kommunizmust, és a kapitalista reformizmust, tagadja mind a
kommunizmust, mind pedig az antikommunizmust, "amely magában rejti az
antidemokratikus reakciót." ²⁴ Ez pedig nem más mint a Rerum nova-
rum és a Quadragesimo anno kezdetű enciklikában leírt katolikus szoci-
ális doktrína, amelyet a latin-amerikai kereszténydemokrata mozgalom
egyik alapelveként nyilvánított. Kimondták, hogy a mozgalom nem konfes-
zionális jellegű, tehát vallási, egyházi hovatartozástól függetlenül
résztvehet benne bárki. Kijelentették, hogy a mozgalomnak le kell győz-
nie az egyéni és az állami kapitalizmust, mégpedig a "gazdasági hu-
manizmus" segítségével, amely magában foglalja az "erkölcs győzelmét
a meggazdagodás vágya felett és a fogyasztás elsődlegességét a terme-
léssel szemben." ²⁵ /sic!/

A mozgalom ezen felül célul tűzi valamennyi országban a kereszté-
nyi elvekre épülő oktatás bevezetését valamennyi társadalmi osztály
számára. ²⁶

Érdemes megjegyezni, hogy a montevideói dokumentumok kapitalizmus-
ellenes felhangjai kezdetben csak épp, hogy jelezték a nyugat-európai
és a latin-amerikai kereszténydemokraták nézetei közötti különbséget,
de idővel ezek az eltérések alapvető, elvi jelentőségüekké váltak.

A mozgalom célul tűzte kereszténydemokrata pártok létrehozását a Rio Grandetól délre eső országokban.

Ugyancsak Montevideo volt a székhelye a második kongresszusnak is. 1949 júliusában már hat kereszténydemokrata párt képviselői jöttek itt össze: Argentínából, Braziliából, Chiléből, Kolumbiából, Peruból és Uruguayból.

A harmadik kongresszusra Santiagóban került sor 1955 decemberében. Itt határozták el a Latin-Amerikai Kereszténydemokrata Ifjusági Szervezet létrehozását.

1957 szeptemberében a São Paulóban tartott kongresszuson értékelték a mozgalom és vezető szerve elmúlt tízéves tevékenységét. Újra hitet tettek a "kommunizmus és az imperialista kizsákmányolás elleni harc mellett, a gyarmatosítás eltörléséért." ²⁷ Ez, mármint az anti-imperialista állásfoglalás 1957-ben, a hidegháboru kellős közepén meglehetősen szokatlan volt. Ez megint csak egy eleme volt a latin-amerikai és a nyugat-európai kereszténydemokraták közötti különbségnek.

1959 októberében Limában, az Amerikai Kereszténydemokraták Szervezetének ötödik kongresszusával párhuzamosan zajlott az Amerikai Kereszténydemokrata Ifjuság első kongresszusa, amelyen a szervezet kérte felvételét az Ifju Kereszténydemokraták Nemzetközi Szövetségébe. Ezzel létrejött egy bikontinentális kereszténydemokrata ifjusági szervezet, amely megelőzte a kereszténydemokrata pártok hasonló szervezét, amelyet a meg-megújuló kísérletek ellenére még azóta sem sikerült egységes politikai alapokra helyezni. ²⁸

b/ Kereszténydemokrata/-szocialista/ kormányzás Venezuelában, Peruban és Chilében

Venezuela

Venezuelában a Keresztény-demokrata Párt - COPEI /Független Választási Politikát Szervező Bizottság/ 1946-ban jött létre az 1937 óta működő Nemzeti Akció Pártból. Tagjai között megtalálhatók a kereskedelmi és banktőke képviselői, a földbirtokosok a latifundisták, valamint felső egyházi vezetők, a püspöki kar tagjai, de ugyanugy ott vannak a városi és falusi középrétegek képviselői is. ²⁹

A párt első sikerét 1958-ban, az általános demokratikus parlamenti és elnökválasztáson aratta, ahol a szavazatok 16 %-át szerezte meg. ³⁰ Ettől kezdve a párt és vezetője, Rafael Caldera állandó tényezője lett a politikai életnek lévén, hogy a Demokratikus Akció és a COPEI közös jelöltjét, R. Betancourt választották államfővé. A párt befolyását elsősorban a diákság, a katolikus értelmiség, valamint a liberális beállítottságú kispolgárság körében erősítette. ³¹

Az 1963-as parlamenti és elnökválasztások során a COPEI jelöltje, Rafael Caldera figyelmét három problémakörre összpontosította:

1. az egyetemeken, különösen a caracasi Katolikus Egyetemen kialakult feszültség /az egyetem volt a COPEI egyik legjelentősebb bázisa, s a pártot rendkívül izgatta, hogy megnőtt a baloldali csoportok, különösen a kommunisták tekintélye a felsőoktatási intézményekben/;
2. az erősödő baloldali gerillamozgalmak /a kommunista párt a Baloldali Forradalmi Mozgalommal közösen fegyveres harcot indított a kormány ellen. A Nemzeti Felszabadítás Népi Frontja mintegy válasz volt a Demokratikus Akció kormányának a kommunisták ellen fogantatosított lépéseire. A gerillák körül nem bontakozott ki széles népi támogatás sem vá-

rosban, sem vidéken, viszont ez jó alkalom volt a baloldali mozgalmak és a Venezuelai Kommunista Párt diszkreditálására;

3. Venezuela és Kolumbia vitája bizonyos potenciális olajlelőhelyek hovatartozásáról.

Rafael Caldera a választási kampány során kijelentette: "A Krisztus által ihletett ideológia jobban kifejezi az elnyomott tömegek érdekeit, mint a kommunista ideológia. Latin-Amerika egy forradalom küszöbén áll. Ezzel összefüggésben a mi dilemmánk a következő: vagy mi magunk visszük véghez, vagy ezt a marxisták teszik meg." ³²

A COPEI új, 1963-as platformja éles eltérést mutat az 1946-ban, az alakuláskor vallott eszmékkel. "A COPEI, amely 1946-ban mint konzervatív, klerikális párt alakult, ma a centrumtól erősen balra foglal helyet. A párt által befolyásolt fiataloknak komoly fenntartásaik vannak a magánkezdeményezéssel, de leginkább az imperializmussal szemben. Ezek után nem lehet csodálni, hogy az itteni /értsd venezuelai/ anti-kommunisták nem mindegyike örül a COPEI megerősödésének. A Spanyolországból érkezett papok, valamint a katolikus püspöki kar konzervatív tagjai antipátiával fordulnak el a keresztény-szocialistáktól." ³³

A decemberi választásokon, amelyeken a törvényen kívül helyezett Venezuelai Kommunista Párt nem vehetett részt, újra a Demokratikus Akció győzött, így jelöltje Raul Leoni lett a köztársasági elnök. A COPEI a szavazatok husz százalékát szerezte meg a parlamenti választásokon, míg jelöltje, Rafael Caldera 600 ezer szavazatot gyűjtött az elnökválasztáson. Leonit 900 ezer szavazattal választották elnökké. ³⁴

A COPEI, a korábbi 1958-as választástól eltérően, ezuttal önállóan indult, s amikor a Demokratikus Akció alakított újra kormányt, nem volt hajlandó együttműködni vele.

Az 1968-as újabb választásokra készülve, figyelembe véve az országban és a kontinensen végbemenő változásokat, a COPEI nyomására a kormány szabadon engedte az addig bebörtönzött kommunista vezetőket, de ennél tovább nem mentek, a kommunista pártot továbbra sem legalizálták.

A december 1-én tartott választásokon Rafael Caldera 1 082 000 szavazatot kapott, s így abszolút többséget szerzett.³⁵ Ez azt jelentette, hogy Chile után Venezuela lett a második latin-amerikai ország, ahol kereszténydemokrata /keresztény-szocialista/ elnök került hatalomra. /Chiléről a továbbiakban még szó lesz./

Caldera vetélytársa, Gonzales Barrios a Demokratikus Akció jelöltje 1 051 000 szavazatot kapott.³⁶

A COPEI jelöltjét főképp a kis- és középburzsoázia, a műszaki értelmiség és a korábban a Demokratikus Akció hatása alatt álló munkárisztokrácia támogatta. Az új kormány bel- és külpolitikájában új, haladó politikát hirdetett: a venezuelai olaj államosítását, gazdasági együttműködést Nyugat-Európával és a szocialista országokkal, valamint követelték a Kuba-ellenes amerikai intézkedések megszüntetését.

A Caldera-kormány ígéreteinek egy jó részét meg is valósította, sőt, legalizálta a Kommunista Pártot is, rendezte diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval és Kubával is.

A Demokratikus Akció az 1968-as elnökválasztásokon ugyan vereséget szenvedett, de a parlamenti választásokon megőrizte többségét a szenátusban és a képviselőházban is, és a konstruktív ellenzék álláspontjára helyezkedtek.

A COPEI-kormánynak a legnagyobb problémát a folytatódó partizánakciók és az egyetemi lázongások okozták. A párton belül sem volt egység, a különböző tendenciák megoszlottak abban a kérdésben, mennyire tartották megengedhetőnek vagy lehetségesnek a baloldali erőkkel, a kommunistákkal való együttműködést. Mindezek a problémák odahatottak, hogy a COPEI az 1973-as választásokon vereséget szenvedett. Nem sikerült keresztülvinni a legjelentősebb gazdasági és társadalmi reformokat, s ez a választók bizalmának megrendüléséhez vezetett.

Peru

A perui Kereszténydemokrata Párt 1957-ben alakult, alapítója és első vezetője Hector Cornejo Chávez volt. A párt társadalmi doktrínáját még bizonyos, a kereszténydemokratákkal szervezeti kapcsolatban nem álló körök is támogatták.

A párt először 1963-ban vett részt a parlamenti és elnökválasztásokon. Ezeken a választásokon a Népi Akció Párt győzött, s jelöltje Fernando Belaunde Terry lett az államfő. Kormányában három miniszteri posztot a kereszténydemokraták kaptak meg, s volt elnökjelöltjük lett Lima polgármestere.

A Népi Akció választási hadjáratában ígéretet tett a nemzeti olajkincs államosítására, egy radikális földreform végrehajtására. Ezt a radikális programot támogatták a baloldali pártok is.

Belaunde Terry kormánya, hatalomra jutása után nem tartotta be ígéreteit, szakított a baloldali csoportokkal, s eltávolodott a kereszténydemokratáktól. Ez erős bírálatot váltott ki mind a baloldali erőkből, mind pedig a kereszténydemokratákból és a II. vatikáni zsinat hatására radikalizálódott klérusból.

1966 áprilisában Limában tartották a Kereszténydemokrata Világszövetség ötödik kongresszusát, amelynek egyik központi kérdése a magántulajdon államosítása volt. Hosszu viták után a kongresszus kimondta, hogy "a magántulajdonon alapuló kapitalizmus felváltása az állami kapitalizmussal súlyos hiba, ezért el kell ismerni és meg kell erősíteni a termelőeszközök magántulajdonának sérthetetlenségét." ³⁷

A hadseregen belül is erősödött a kormányellenes hangulat. Az 1968 október 3-án Belaunde Terry kormányát megdöntő tábornokok és tisztek megalákitották a Forradalmi Katonai Juntát. Az új, kinevezett államfő Juan Velasco Alvarado lett, aki hitet tett a radikális társadalmi reformok következetes végrehajtása mellett. A politikai pártokat nem tiltották be, de eltávolították őket az ország irányításából. Az új, katonai kormányzatot támogatta a Perui Kommunista Párt és a Kereszténydemokrata Párt. Az Inka-tervet, a perui "forradalom" ideológiai alapját elemezve a londoni "Guardian" ezt írta: "A terv ideológiai lényegét tekintve a perui tábornokokat leginkább beloldali kereszténydemokratáknak lehetne minősíteni. Elképzeléseik nagy részét, főleg ami a földreformot és a szövetkezeti tulajdont illeti, már megpróbálták valóra váltani Chilében E. Frei és S. Allende idején. A két ország és a célok megvalósításának különbözőségére a magyarázatot leginkább a perui reformok katonai jellegében lehetne megtalálni." ³⁸

A változások keresztény jellegét emelte ki Fernandez Maldonado tábornok, a junta miniszterelnöke: "Elvi harmónia áll fenn a perui forradalom szelleme és a II. vatikáni zsinat szelleme között. Az emberi élet alapjai a keresztényi értékekben rejtőznek. Ebből származik az a hatás, amelyet a kereszténység mint világnézet és az ember felszabadításának formája a perui forradalom fejlődésére gyakorolt." ³⁹

1975-76-ban már egyre nyilvánvalóbbakká váltak az ország gazdasági

és politikai gondjai. Váltás történt az állam élén, majd lemondott a miniszterelnök is. A perui nehézségek okait a brazil "Opinio" c. hetilap az alábbiakban látta: "Az ideológia, amely elvárta, hogy humánnak és keresztényinek nevezzék, továbbá egyenlő távolságot kellett tartania a kommunizmustól és a kapitalizmustól, képtelen volt arra, hogy magához vonzza a nagytőkét, amely meglehetősen kritikusan szemlélte a kormány reformista politikáját. Ugyanígy képtelen volt megnyerni a népi tömegeket, amelyek követeléseinek a "perui rendszer" lett volna hivatott jogi kereteket adni. Ennek következtében a kormány, amely szeretne volna a társadalmi és magántulajdon pontos elhatárolásával, elkülönítésével összehangolni a tőke és a dolgozó tömegek érdekeit, nem tudta magához édesgetni sem a népi tömegeket, sem pedig az uralkodó osztályokat." ⁴⁰

Chile

Chilében 1934-ben jött létre a Falange Nacional, az a katolikus csoportosulás, amely polgári liberális programot hirdetett. A püspöki kar egyáltalán nem támogatta a Falange-t, mert az túl baloldalinak tűnt az egyházi felső körök számára. A Falange egyik alapítója Eduardo Frei volt, aki abból a hagyományörző konzervatív pártból vált ki, amely habár nevében nem használta a "keresztény" jelzőt, de szoros kapcsolatokat tartott fenn a klérussal.

Frei csoportja 1949-ben hivatalosan is felvette a kereszténydemokrata párt nevet, s elkezdte kapcsolatainak erősítését a világ többi kereszténydemokrata pártjával. A párt haladó programot hirdetett, támogatta a demokratikus szabadságjogok kiszélesítését és sikra szállt bizonyos részleges társadalmi reformok végrehajtásáért. A chilei püspöki kar, amelyben az 50-es évektől kezdve egyre számottevőbb lett a

társadalmi reformokat sürgető püspökök jelenléte, bizonyos mértékig támogatni kezdte Frei pártját. Ennek ellenére a Kereszténydemokrata Párt megőrizte nonkonfesszionális jellegét. ⁴¹

A chilei kereszténydemokraták viszonylag haladó társadalmi programja növekvő tömegtámogatást biztosított a pártnak. Az 1964-es elnökválasztásokon a párt jelöltjére, E. Freire 56,1 % ⁴² voksolt, így Frei lett az ország államfője. Először történt meg, hogy az amerikai kontinensen kereszténydemokrata kormány jutott uralomra.

Az 1965 márciusában tartott parlamenti választások szintén a kereszténydemokraták népszerűségét igazolták. A párt abszolút többséget szerzett a képviselőházban, s megerősítette helyzetét a szenátusban. ⁴³

A párt választási ígéreteinek megvalósításáról E. Frei egy amerikai egyetemen tartott nemzetközi szeminárium során a következőket mondta: "Nekünk kereszténydemokrataknak segítenünk kell Latin-Amerika népeit, hogy leküzdjék a paternalizmust és a kisebbség elavult előjogait. Gondoskodnunk kell róla, hogy ezek a népek diktatura nélkül győzzenek. Ezért ebben a történelmi pillanatban a néppel, a munkásokkal, a szegényekkel kell lennünk, s mindazokkal, akik az igazságosságért küzdenek. Ez azt jelenti, hogy oda kell állnunk a baloldaliak közé és senki, aki keresztény módon gondolkozik nem foglalhat ellenünk állást azért, mert mi a baloldaliakkal együtt vagyunk." ⁴⁴

Frei meghirdette a "forradalom a szabadságban" jelszavát, azaz az "átmenetet a kapitalista társadalomból a "kommunitárius" /sic!/ társadalomba." A kommunitárius társadalom kifejezést Frei egy általa elképzelt, utópisztikus társadalomra vonatkoztatva használta, amely nem lenne sem kapitalista, sem szocialista, a pluralizmusra és a demokráciára támaszkodna és messzemenő társadalmi-gazdasági reformokat valósítana meg. ⁴⁵

A Kereszténydemokrata Pártban hatalomra jutása után már megjelentek az egymástól eltérő álláspontot valló csoportok: egy baloldali, következésképpen a Frei által meghirdetett, ám általa nem teljesített platformhoz hű csoport, amely 1969-ben kivált a Kereszténydemokrata Pártból és megalakítva az Egységes Népi Akciómozgalmat, /MAPU/, támogatta a Népi Egység politikáját. A csoport sikra szállt a kereszténydemokraták és a marxista pártok akcióegységéért egy antikapitalista forradalomban.

Frei a 60-as évek végén még centrista álláspontot foglalt el, majd egyre inkább jobbra tolódott.

A Frei által meghirdetett terv az amerikai monopóliumok kezén lévő rézbányák 51 %-ának visszavásárlására óriási terhet jelentett az országnak. Frei nem tudta elérni, hogy a külföldi vállalatok az országban szerzett tőkéjük egy részét ugyanitt fektessék újra be, s ne vigyék ki Chiléből. A tőke ebben nem volt érdekelt, hiszen a kormány által felajánlott befektetések nem tudták nekik a legnagyobb profitot biztosítani.

Frei felújította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, és más szocialista országokkal is. Végrehajtottak egy részleges földreformot, amelynek eredményeként 30 ezer család jutott földhöz. Meghármszorozták az iskolák számát, s ennek következtében a tanulók száma az országban elérte a 600 ezret. 1964 és 1970. között 260 ezer új lakás épült az országban. ⁴⁶

A kereszténydemokrata kormányzat az elért eredmények ellenére sem teljesítette választási ígéreteit. A reformok lassan haladtak és csak viszonylag szűk rétegekre terjedtek ki. A tömegek többet vártak Freitől. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor az 1969. március 2-i kongresszusi választásokon a kereszténydemokraták csak 30 %-át szerezték

meg a szavazatoknak, s ezzel elveszítették a képviselőházi többségüket, amelyet pedig még 1965-ben szereztek meg. A szenátusban, ahol nem volt többsége a kereszténydemokratáknak, sikerült pozícióikat megőrizni. A képviselőházi vereség megnehezítette Frei helyzetét. Frei még elnökjelöltként hangoztatta, hogy szívesen megosztaná a kormányzás terheit a szocialistákkal és a kommunistákkal, ám ezt soha nem váltotta be. Így a választások után nyilvánvaló volt, hogy nem számíthat azok támogatására.

A választásokat követően 1969 májusában tartották a párt kongresszusát, amelyen a párt balszárnyának tagjai javasolták, hogy a parlamenti helyzet javítása, valamint az 1970-es elnökválasztások érdekében hozzanak létre egy népi szövetséget, amely egyesítené a kereszténydemokrata, a kommunista és a szocialista pártot. A szövetségnek így abszolút többsége lett volna a parlamentben, továbbá a haladó erők széles népi frontba tömörítésével eredményesen vehette volna fel a harcot a jobboldali pártokkal a közelgő elnökválasztáson. A javaslat ellen szavazott 233 küldött, mellette 215. Frei egyike volt a 233 ellene szavazónak. ⁴⁷

A javaslat elvetése után a MAPU bejelentette kiválását a pártból azzal indokolva, hogy a "párt elveszítette forradalmi tartalmát". ⁴⁸ A MAPU elvi alapját a programnyilatkozatban így fogalmazták meg: "Mint keresztények, úgy véljük, alapvető különbség van a mi világnézetünk és a marxista világfelfogás között. Egy sor kérdésben közeledtünk egymáshoz, de ami az elvi kérdéseket illeti, a különbözőség megmarad. Politikai szempontból ez egyáltalán nem zavarja a keresztények és marxisták együttműködését az új, a szocialista társadalom építésében." ⁴⁹

A MAPU kiválása és önálló párttá szerveződése és csatlakozása a Népi Egységhez nyilvánvalóvá tette a kereszténydemokrata kormányzás kudarcát, a kereszténydemokrata reformista koncepciók tarthatlanságát Chilében, de mint láttuk, eltérő időben, később hasonló eredményre jutottak ezek a kísérletek Venezuelában és Peruban is.

A chilei kereszténydemokrácia kudarcát csak fokozta, hogy a pártból 1971 júliusában kivált a Bosco Parra vezette Keresztény Baloldal és csatlakozott a Népi Egységhez.

3. A latin-amerikai egyház belső problémái

a/ Az állam és az egyház viszonya

Az állam és az egyház viszonya egyben magyarázat is arra, hogy a haladó papság mozgalma miért telített annyira politikai színezettel. A két intézmény szoros kapcsolata ugyanis az országok többségében mind a mai napig fennmaradt. Ez az összefonódás még a spanyol gyarmatosítás idején alakult ki, amikor a keresztény hittérítés azonosult a katolikus Spanyolország politikai érdekeivel, az államhatalom megszilárdításával. A klérusnak ez a szerepe napjainkban már egyértelműen konzervatív irányba tolódott el, annak következtében, hogy megőrizte mindazokat a kiváltságokat, amelyek közben elvesztették eredeti funkcióikat. ⁵⁰

Carlos Mugic a "Harmadik világ papjai" mozgalmához tartozó argentin teológus professzor az argentin Panorama című lapban közölt írásában az egyház válságának egyik fő okaként említi, hogy a klérus ilyen formán épült be az államhatalom strukturájába. "Lehetetlen az az állapot, hogy az egyházi hierarchia számos országban nyilatkozataival támasztja alá a hatalmat gyakorlók rendszerét és ezzel szentesíti az elnyomó

intézkedéseket. A brazil hívők körében például felháborodást váltott ki, hogy Barros Camara bíboros nyíltan üdvözölte a Joao Goulart alkotmányos rendszerét megdöntő puccsistákat.⁵¹ A katonai diktatura gyakorlatilag az egyház "áldásával" ezek után egyre terrorisztikusabb módszerekkel üldözte a haladó erőket, beleértve a baloldali mozgalmakkal kapcsolatot fenntartó szerzeteseket és kispapokat is.

Az állam és az egyház viszonyával foglalkozott az Orientierung, a svájci jezsuiták lapja. 1970. március 4-i számában azt írja: "A válságot még jobban kiélezte az a tény, hogy az egyház nem állt teljesen távol a politikai etablisanmenttől. Kiváltságok és kölcsönös engedelmények révén vett részt benne, és támogatta azt szellemi befolyásával. Az igazságtalan strukturákkal szemben gyakorolt konformizmus alapjában véve nem volt más, mint hallgatólagos beleegyezés a fennálló politikai hatalom gyakorlásába."⁵²

b/ A paphiány

A latin-amerikai egyház egyik legsúlyosabb szervezeti problémája a papok alacsony számából következik. A latin-amerikai országokban 7000 katolikusra jut egy pap, míg az Egyesült Államokban 880 katolikusra.⁵³

Ezt súlyosbitja, hogy nagyon sokan hagyják el a papi hivatásukat. Egyházi statisztikák szerint Braziliában, Argentínában és Chilében 1960 és 1970 között többen mondtak le a papi pályáról, mint ahányan beléptek. Míg 1957-ben 1 pap lépett ki az egyházi szolgálatból, 1962-ben már 37, /ebből 28 áldozó pap és 9 szerzetes/, 1967-ben 98, /43 áldozó pap és 55 szerzetes/ és 1973-ban pedig 226 pap hagyta ott hivatalát /89 áldozó és 137 szerzetes/. Összesen 1957 és 1973 között 1508-cal csökkent a papok száma Latin-Amerikában. Közülük 728 volt áldozó pap és 780 szerzetes.⁵⁴

A Vatikán korábban európai szerzetesekkel és papokkal kívánta pótolni a hiányt. Ennek következtében a 70-es évek elején több tízezer volt a külföldi származású papok száma. Az Európából érkezett klérus nagyjából az egyharmadát tette ki a Latin-Amerikában működő papságnak. Az egyes országok katolikus egyházainak vizsgálatakor megfigyelhető, hogy az európai papoknak eltérő a befolyásuk az egyes országokban. Mexikóban félhivatalos intézkedéssel korlátozták beáramlásuk, s így arányuk 10 % körül mozog. Ugyanakkor Guatemalában a püspökök többsége, a kispapság 85 %-a, sőt Mario Casariego bíboros maga is Európából jött. A legnagyobb számban Spanyolországból érkeztek papok, ám számuk a 60-as évek végén csökkenni kezdett, ⁵⁵ lévén, hogy magában Spanyolországban is átmeneti "káderutánpótlási zavarral" küzdött az egyház. Beállítottság szerint a belgákat, a hollandokat és az olaszokat tartják haladóbbaknak, a spanyolokat inkább centristáknak, míg a nyugatnémet és amerikai szerzeteseket konzervatívaknak.

Még ha a külföldi eredetű klérust is számításba vesszük, Latin-Amerika arányosan jóval kevesebb pappal rendelkezik, mint Európa, vagy az Egyesült Államok. Ez a probléma a nemzeti függetlenség kivívása óta napirenden van. Korábban a spanyol gyarmati rendszer, az egyházi iskolák nagy száma biztosította az utánpótlást. /A függetlenségi háborúkban azonban az egyház nem játszott haladó szerepet, bár voltak kivételek is./ A nagy becsben tartott katonai pálya a későbbiekben elszívta a tanult fiatalokat. A XIX. század végének antiklerikalizmusa erősen hatott a latin-amerikai középosztályokra, századunkban pedig a szocialista eszmék térhódítása is befolyásolta az egyházi pályaválasztást.

Ez a folyamat a 70-es évek elejére kibővült az egyház általánosabb válságával, amely manapság nyilvánvalóvá tette a fejlődő országok papságának szembenállását a Vatikán és bizonyos nemzeti egyházak bigottan reakciós nézeteivel.

c/ A katonai diktaturákhoz való viszony

A polgári kormányzatok kudarcát követő reakciós ~~katonai~~ diktaturákhoz Brazília, Bolivia, Argentina, Paraguay/ való viszony az egyik alapvető vitatéma a latin-amerikai egyházban. Hiszen csak ennek tisztázása teszi lehetővé, hogy érdemben válaszoljanak arra a másik kérdésre: megengedhető-e a forradalmi erőszak alkalmazása, ahogy ezt Camilo Torres tette. Ez a kérdés viszont már nemcsak a latin-amerikai egyház szempontjából jelentős, majdhogynem dogmatikai kérdés, hiszen az erre adott válasz dönti el, hogy egyrészt a kontinens klérusa, papsága, másrészt a Vatikán hogyan viszonyul a XX. század egyik legnagyobb vallás- és dogmatikai kihívásához, a felszabadítás teológiájához. Ez a kérdés a katolikus egyház jövőjére való jelentőségénél fogva erősítheti vagy gyengítheti annak homogenitását, politikai, erkölcsi súlyát.

d/ A Latin-Amerikai Püspöki Tanács, a CELAM megalakulása

A kontinens politikai állapotának változása, a munkás- és agrármozgalmak fellendülése, a forradalmi kísérletek Bolíviában és Guatemalában lépéskényszerbe hozták az egyházi vezetőket. A kialakult latin-amerikai gazdasági politikai és katonai integráció után elérkezettnek látták az időt a kontinens nemzeti egyházi vezetőinek főpapjainak nemzetközi integrációjára.

1955-ben a Rio de Janieróban tartott eucharisztikus kongresszus ideje alatt került sor a latin-amerikai püspöki kar első közgyűlésére. Itt alakították meg a Latin-Amerikai Püspöki Tanácsot, a CELAM-ot. A tanács megalakulása alkalmából XII. Pius pápa levelet intézett a tanács általa kinevezett elnökéhez, Giovanni Adeodato Piazza bíborshoz. A levélben Eugenio Pacelli részletesen leírja a Vatikánt egyre inkább aggasztó latin-amerikai egyházi problémákat: a papság hiányát, a pro-

testáns hitre áttért katolikusok nagy számát, a katolicizmussal összeférhetetlen liberalizmust és a marxista beszivárgást.⁵⁸ Ebből következően a CELAM feladata XII. Pius szerint a papság utánpótlásának biztosítása, a reevangelizáció, a katolikus társadalmi doktrína szélesebb körű érvényesítése és a marxista tanok, a forradalmi ideológia terjedésének megakadályozása volt.

Ennek a közgyűlésnek az lett a legérzhetőbb eredménye, hogy a korábbi mértéket jelentősen meghaladó mértékben nőtt a Latin-Amerikába áramló egyházi segítség, mind személyi, mind anyagi értelemben. XII. Pius felhívására szinte azonnal különleges latin-amerikai tantervű semináriumok létesültek Belgiumban, Spanyolországban, Franciaországban, az NSZK-ban, az Egyesült Államokban és Kanadában.⁵⁹

e/ A vallásos tudat megerősödése és annak okai

1955, a CELAM megalakulása és 1962, a II. vatikáni zsinat megnyitása között a vallásos tudat megerősödése ment végbe Latin-Amerikában.

Ez több okra vezethető vissza:

1. egy új teológiai áramlat, a népi egyház fokozatos térnyerése a kontinens különböző országaiban /Chile, Brazília/;
2. jól felkészült külföldi szerzetesek nagylétszámú csoportjainak beáramlása a reevangelizáció elősegítésére;
3. a kubai forradalom győzelme, amely megmutatta, hogy valójában kinek a pártján áll a hagyományos egyházi vezetés;
4. a kereszténydemokrata pártok konszolidálódása előtörésük a politikai porondon. Peruban és Bolíviában még a kormányokban is részt vettek a 60-as évek elején. Ezek a pártok politizálási lehetőséget teremtettek sok "nyugtalan", tennivágyó keresztény számára;
5. a gazdasági fejlődésbe vetett optimizmus, amit legfőképp a Kennedy által meghirdetett "Szövetség a Haladásért" sugallt, amely úgy tüntette

fel, hogy a gyengén fejlett országok csatlakozása a fejlett országok közösségéhez csak támogatás és idő kérdése;

6. Afrika teljes felszabadulása a gyarmati sorból és a "harmadik világ" elméletének kialakulása a bandung-i konferencia után. "Minden könnyűnek tűnt. Sok püspök minden további nélkül nyilatkozott már a társadalmi problémákról és azoknak megoldási lehetőségeiről a katolikus társadalmi doktrína alapján. Ugy vélték, hogy a "mély és fokozatos" reformok Latin-Amerika számára gyógyírt jelentenek és megelőzik a forradalmakat, vagy legalábbis az erőszakot.⁶⁰ Ez szükségszerűen ahhoz vezetett, hogy a II. vatikáni zsinaton résztvevő 26 latin-amerikai országot képviselő 404 egyházi személyiség⁶¹ komolyan véve a XXIII. János pápa által a megnyitóban mondottakat, miszerint "figyelembe kell venni a modern világban meghonosodott új életformákat és életfeltételeket, amelyek új utakat nyitottak a katolikus apostolkodás számára⁶² szinte valamennyien a haladó irányzat, az "aggiornamento" mellett sorakoztak fel.⁶³

f/ Identitás válság a papok körében

Roger Vekemans atya, a latin-amerikai kontinens legismertebb chilei teológusa tömören ezt így fogalmazta meg: "Az emberek személyi válság miatt hagyják el az egyházat. Bizonytalanságot éreznek az elhivatottság szerepe iránt, és ezért mást keresnek, de már az életben."⁶⁴ Egy másik, szintén chilei jezsuita, Renato Poblete, a Mensaje hetilap akkori /1970/ igazgatója szerint: A ma papjai személyes válságot élnek át. Nem látják világosan szerepüket, és belső konfliktusokkal küzdenek. Ezek az érzések elijesztik a jövő szerzeteseket. Mindaddig amíg nem határozzuk meg a papi hivatás szerepét a modern világban, nem leszünk képesek új tömegeket vonzani az egyházhoz.⁶⁵

Vitathatatlanul befolyásolja a problémát a papi nőtlenség, a cölibátus. Nem véletlenül javasolta már az említett Vekemans Páter, hogy kétféle szemináriumot kellene létrehozni, s ezzel segíthetnének a paphiányon. Lehetővé tennék, hogy az egyik típusu szemináriumban világi személyeket - /akár családosokat is/, képeznének pappá, míg a másik típusu szemináriumban megőriznék a hagyományos szabályokat és rendet - és így készítenék fel őket a papi feladatok ellátására.

g/ A "lázkodó egyház" kialakulása

A vatikáni aggiornamento Latin-Amerikában elsősorban szociális, politikai és gazdasági vonatkozásaival indított el új folyamatot. XXIII. János enciklikájából a Mater et Magistraból, a Pacem in Terrisből, valamint VI. Pál Populorum Progressiójából először csendült ki valódi érdeklődést az egyház történetében a gazdasági és szociális problémák iránt. A második vatikáni zsinat Latin-Amerikával mint a harmadik világ részével foglalkozott, s a zsinaton a gyengén fejlett országok helyzetével kapcsolatban burkolt bírálat hangzott el az imperializmusról.

Ugyanakkor a hatvanas évek elején szinte valamennyi latin-amerikai országban elindult az a folyamat, amelynek során a néptömegek gyorsan felismerték az elmaradottság igazi okait és mechanizmusait. Világossá vált, hogy ez nem pusztán technikai és nem is csak politikai probléma, hanem a kapitalizmusnak, mint olyannak a belső lényegéhez tartozó következmény, annak a rendszernek a keretében, amelynek magvát a fejlett ipari államok, főleg a NATO-országok alkotják.

"Ezek az államok annak érdekében, hogy fenntartsák a gyorsulásnak és a termelés koncentrációjának általuk elért szintjét, igyekeznek egyenlőtlen és nagyon igazságtalan kapcsolatokat létesíteni a nyersanyagban bővelkedő, de technológiai szempontból elmaradottabb partnerekkel. Ennek következtében az utóbbi országok fejletlenségre vannak

kárhoztatva, amely a fejlődés visszajaként jelenik meg." ⁶⁴

Ennek egyenes következményei voltak a dolgozó tömegek megmozdulásai, az értelmiség és a diákság széles rétegeinek radikalizálódása, amelyek együttműködtek a néppel, támogatták a tömegek követeléseit. Ebben az időszakban a keresztény fiatalok és néhány országban a hívők különböző egyesületei, szervezetei egyre aktívabban részt vállaltak ezekben a megmozdulásokban.

Ezekben az években a társadalmi-politikai folyamatokban legaktívabban résztvevő egyházi személyiség Camilo Torres Restrepo szociológiai professzor, a kolumbiai Nemzeti Egyetem káplánja volt. Ő vallásos meggyőződése alapján jutott el a forradalom igenléséhez. ⁶⁵ Gondolatai még a felső papság egyes képviselőire is hatást gyakoroltak.

h/ A CELAM második, medellin-i konferenciája

Még a CELAM második, medellin-i konferenciája előtt széles körben ismertté vált a harmadik világ püspökeinek ugynevezett kiáltványa, amelyet nyolcszáz latin-amerikai pap támogatott. Ez a dokumentum élesen bírálta az antihumánus társadalmi-gazdasági gyakorlatot, és néhány tételében a szocializmus mellett foglalt állást. ⁶⁶

A medellini konferencia előtt egy másik dokumentum is részletesen elemezte a tömegek helyzetét. Az 1968 július 18-án nyilvánosságra hozott mű, a latin-amerikai dolgozók nyílt levele VI. Pál pápához rámutatott, hogy "a néptömegek szenvedésének oka a nálunk uralkodó politikai, gazdasági és társadalmi rend. A levél sikra szállt azért, hogy a keresztények vállaljanak szolidaritást a dolgozók jogaiért és az igazságosabb társadalom megteremtéséért folyó harccal." ⁶⁷

Mindez szükségképpen hatással volt a katolicizmuson belüli megújulási áramlatokra, és nagymértékben megszilárdította a megújulás híveinek pozícióit.

A "lázádok" álláspontja bizonyos hatással volt a hivatalos egyházra, amely ebből kifolyólag saját szociális doktrínája ellenére kompromisszumokra kényszerült és kényszerül ma is. Ezért támogatja sok helyen a még a klérus is a tőkés kizsákmányolás ellen a nemzeti felszabadulásért, a "második", a gazdasági függetlenségért küzdő mozgalmakat.

A katolikus egyházak a *Pacem in Terris* és a *Populorum Progressio* enciklikák által meghirdetett szociális-politikai koncepcióját a latin-amerikai konzervatív klérus minden visszhang nélkül fogadta. Ugyanakkor a két enciklika jelentős ösztönzést adott a radikális szárnynak, az ún. "lázádo egyháznak", különösen azoknak az egyházi szervezeteknek, amelyek fokozatosan alakultak ki Chilében, Argentínában és más néhány további országban az ötvenes évek derekán.

A konzervatívok és progresszívek között felszínre kerülő nézeteltérések elsimitása is feladata lett volna VI. Pál pápa 1968. augusztusi bogotai látogatásának. A pápa a látogatás során kijelentette, hogy a Vatikán egyrészt kormányokra kíván hatni a szükséges társadalmi reformok megvalósítása érdekében, másrészt egyértelműen elutasította az erőszakos, a forradalmi módszereket.⁶⁸ Nagyjából egyidőben a pápa bogotai látogatásával rendezték meg a kolumbiai Medellínben a latin-amerikai Püspöki Tanács, a CELAM II. konferenciáját.⁶⁹

A konferencia az egyház és a kontinens életében példa nélkül álló dokumentumokat fogadott el, újszerűen, realista módon elemezte és értékelte a térség helyzetét, s az egyház ebből fakadó feladatait.

A záródokumentum megállapítja, hogy "Latin-Amerika kétségkívül átalakulóban van, a fejlődés jeleit mutatja. Ez a rendkívüli gyorsasággal zajló átalakulás az embert minden vonatkozásban felkavarja, a gazdasági feltételektől egészen a vallásig. Mindez arra utal, hogy kontinensünk olyan új történelmi korszak küszöbére érkezett, amelyet áthat a vágy a teljes egyenjogúságra, a felszabadulásra a szolgaság összes formája alól... Az a feladatunk, hogy új és sajátos szintézisbe hozzuk az újat és a régit a lelki és a világi értékeket, saját tulajdonságainkat és azt, amit másoktól kaptunk." ⁷⁰

A konferencia céljának meghatározása is figyelemreméltó: "Gondolataink, követve a II. vatikáni zsinat elveit, egy új, sokkal tevékenyebb egyházi jelenlét lehetőségére irányultak Latin-Amerika jelenlegi átalakulási folyamatában." ⁷¹

A társadalmi gazdasági helyzet reális értékelése a dokumentum Emberi felemelkedés c. részében található. Az egyház politikai állásfoglalásaként is felfogható, hogy "az emberek nagy tömegeit tengődésre kárhoztató... nyomor, mint kollektív tényező, égbekiáltó igazságtalanság! ... A családok nagyon gyakran nem találhatnak megfelelő lehetőséget gyermekeik taníttatására. Az ifjúság követeli azt a jogot, hogy beiratkozhasson az egyetemre, más felsőoktatási intézményekbe, vagy szakiskolákba. A nők jogi és tényleges egyenjogúságot, a parasztok jobb életfeltételeket vagy - ha termelők - kedvezőbb árakat és biztonságosabb értékesítést követelnek. A növekvő középosztály nem lát maga előtt valódi perspektívát. Megindult az egyetemet végzettek és a műszaki értelmiség kiáramlása más, fejlettebb országokba. A kistermelők és kistőkések nagyobb érdekek szorításában vergődnek, s jó néhány latin-amerikai nagyiparos egyre inkább függ a nagy világcégektől. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a jogos törekvések szinte mindig meg-

hiusulnak, s ez okozza azt az általános szorongást, amelynek légkörében élünk.⁷²

Medellin elutasította az erőszakot, mint a szociális változás egyik útját. "Az erőszak a dokumentum szerint sem keresztényi, sem evangélikus."⁷³ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy támadta a fennálló társadalmi rendszereket, így a katonai diktatúrákat, amennyiben leszögezte: "Ha egy keresztény hisz a békében és az igazságosságban, akkor nem tagadhatja, hogy Latin-Amerika olyan jogtalanság állapotában van, amelyet alkotmányos erőszaknak nevezhetnénk, mert a jelenlegi strukturák megsértik az alapvető emberi jogokat."⁷⁴

Hélder Cámara érsek így kommentálta az értekezletet: "A dokumentumokat egész Latin-Amerika katolikus hierarchiája jóváhagyta. Elméletben ez a haladók győzelmét jelentette, akik egyre inkább uralkodó helyzetbe kerültek kontinensünkön. A feladat az, hogy ezt az elméletet lefordítsuk a gyakorlatra."⁷⁵

Nem sokkal a medellini konferencia után kezdtek kikristályosodni és rendszereződni annak a teológiai áramlatnak az alaptételei, amelyet később mint a "felszabadítás teológiája" lett ismertté. Megalapítói, Gustavo Gutiérrez perui, valamint Leonardo és Clodovis Boff brazil papok azt mondták, hogy akkor kezdődött a megváltozott egyházi gyakorlat hatására a "töprengések ideje".

i/A Pueblában tartott harmadik konferencia

A Medellinben nagy befolyásra szert tett "radikális nézetekkel párhuzamosan erősödött a hagyományos, konzervatív, integrista körök aktivitása annak érdekében, hogy megállítsa a CELAM második konferenciáján érvényre jutott gyorsabb, mélyebb változásokat sürgető folyamatot.

A két irányzat közötti eltérést nem céljaikban kell keresni, lévén, hogy mindkét csoportosulás az egyház tekintélyének, helyzetének megerősítéséért küzd a kontinensen, hanem az ehhez a célhoz vezető utak különbözőségében. E két áramlat küzdelme nyomta rá a bélyegét a CELAM harmadik, a mexikói Pueblában tartott konferenciájára. A konzervatív körök nagy öröme a konferencia programadó beszédében II. János Pál egyértelműen felhívta a jelenlévőket, szakítsanak a Medellinben elfogadott dokumentumokkal, s azok szellemével, valamint éles szavakkal ítélte el a felszabadítás teológiáját.⁷⁶

Ennek ellenpontja volt Pedro Arrupének, a jezsuita rend akkori generálisának nyilatkozata, aki "parancsoló szükségszerűségnek" nevezte a katolikusok részvételét a felszabadítási mozgalmakban. Kijelentette, hogy a "multinacionális vállalatok, a kizsákmányoló ipari komplexumok és a hatalom birtokosainak politikai csoportosulásai csak azért is létezhetnek, mert a hívők nem csupán alávetett kliensei, hanem létrehozói és vezetői ezeknek az elnyomó monstrumoknak."⁷⁷

A medellini záródokumentum konkrétságával ellentétben, a pueblai nyilatkozatban több szó esik az egyház evangelizációs feladatairól. A dokumentumban egy szó sem esik az egyház megosztottságáról ugyanakkor az egész nyilatkozat - összehasonlítva a medellini felhívással - ékes-szóoló bizonyítéka ennek a szakadásnak.

Latin-Amerika helyzetének társadalmi, politikai elemzése a dokumentumban inkább csak általánosságok ismétlésére szorítkozik. A társadalmi rétegek közötti vagyoni különbségek növekedésben a fennálló gazdasági, politikai és kulturális struktúra következményét látják az anyag szerzői. A multinacionális vállalatok elleni vádak - a társadalmi érdekek elé helyezik saját gazdasági érdekeiket - mellett rendkívül visszafogott az elnyomó rezsimnek bírálata.⁷⁸

j/ Az egyház szerepe az oktatásban

Latin-Amerikában a prekolombiánus időkben már fejlett egyházi és világi oktatási rendszerek léteztek, amelyeket a különböző kultúrák hoztak létre. Ezeket a rendszereket a gyarmatosítás megsemmisítette, s helyét a katolikus egyházi missziós iskolák vették át. Az első ilyen iskolát Santo Domingóban, 1505-ben alapították. Az egyház, amely megszerezte az oktatás feletti teljes ellenőrzést, nem csupán a betűvetésre igyekezett megtanítani az akkori iskolásokat, hanem igyekezett azokat evangelizálni, rábírni őket a kereszténység elfogadására, ezáltal teremtvé meg a biztos alapot saját uralmának. A XVI- XVIII. században a latin-amerikai népességnek csupán 2 %-a terjedt ki az iskoláztatás. ⁷⁹

A gyarmatosítás elleni harc, az önálló államiság kialakulása az oktatás területén meghozta az általános és ingyenes alapfoku oktatás bevezetését. Ez egyet jelentett az állam és az egyház, az egyház és az iskolák különválasztásával. Ez a folyamat a XIX. század elején kezdődött de teljesen csak a szocialista Kubában ment végbe.

A nehézségekre jellemző, hogy még az 1970-es években a kontinensen az írástudatlanság aránya elérte a 25 %-ot. ⁸⁰

A térség oktatási rendszerének fejlesztéséért sokat tesznek a különböző nemzetközi szervezetek és alapítványok, mint például az UNESCO, a Ford-alapítvány, a Rockefeller-alapítvány és a különböző tanítórendek. 1975-ben Latin-Amerika oktatási költségei elérték a 20 milliárd amerikai dollárt, vagyis a kontinens össztermékének 4 %-át. Ez szinte pontosan megfelel az NSZK éves oktatási költségvetésének és annak a nemzeti össztermék arányában kifejezett részének. ⁸¹

Ez annyit jelent, hogy egy átlagos latin-amerikai diák taníttatására

274 dollár jut, míg egy nyugat-európaiéra 1300 dollár. ⁸²

Az általános iskola általában 6 osztályos, vidéken csak 4. Ez az iskolatípus formálisan ingyenes és kötelező 14 éves korig. A 70-es évek elején Argentínában, Chilében és Uruguayban az iskolaköteles korúak 80-90 %-a járt iskolába. ⁸³ Ebben az időszakban a kontinensen 57,1 millió fő járt iskolába, s ebből 6,5 millió magán, többnyire egyházi iskolákba. Ez 11,3 százalék. ⁸⁴

A középfoku oktatás szinte valamennyi országban térítésköteles és különböző időtartamu. A legtöbb magán középiskolát az egyház, vagy vallásos szervezetek tartják fenn. Kolumbiában ez az összes középiskolák 80 %-a, Ecuadorban 50 %-a, az ABC országokban - Argentínában, Braziliában és Chilében - a középiskolák 30 %-a. ⁸⁵

A katolikus egyház komoly mértékben jelen van a felsőoktatásban is. Latin-Amerikában a 70-es években 250 egyetem működött, ebből 50, tehát az egész 20 %-a volt az egyház által alapított, ellenőrzött és fenntartott katolikus egyetem. ⁸⁶

A fentiek alapján érthetővé válik, hogy amikor Chilében a Népi Egység kormánya tervbe vette az oktatás demokratizálását, az ingyenes középiskolai oktatást, az állami és egyházi iskolák tanterveinek és a tananyagnak az egységesítését és állami ellenőrzését, valamint a kötelező iskolai képzés 6 évről 8 évre emelését, a klérus miért támadt szinte azonnal az Allende-kormányra. Az egyház számára a tandíj eltörlése bevételeinek jelentős csökkenését, a tantervek egységesítése és állami ellenőrzése az ideológiai ráhatás és befolyásolás eszközének elvesztését eredményezte volna.

A reformot végül is nem sikerült teljes mértékben megvalósítani. Amíg azonban érvényben volt az alapfoku iskolákban /1-2 év/ 1970-hez képest 13,5 %-kal, az általános iskolákban /3-8 év/ 33,7 %-kal, a szak-

középsikolákban 51,9 %-kal, a felsőoktatásban 82,4 %-kal és a felsőoktatásban 96,8 %-kal nőtt a résztvevők száma.⁸⁷

Figyelemre méltó, hogy aki Chilében a múlt században az első világi iskolát megalapította Ramón Allende volt, Salvador Allende elnök nagypapja.⁸⁸ Ez lehetett az elnök személyes indíttatása az iskolareform kérdésében.

II.

A katolikus egyház általános helyzete Chilében

Chilét gyakran nevezik katolikus országnak. 1974. évi adatok szerint a lakosság 87,6 %-át katolikusok alkották.¹ Ezért a katolikus egyház álláspontjának nagy szerepe van az ország életében.

A második vatikáni zsinat után /1962-65/ különösen kiéleződtek az ellentmondások a chilei egyházon belül, ezért Chile esetében jogosan lehet alkalmazni a kapitalista országokban már elterjedt és meghonosodott tézist a két katolikus egyházzal. Az egyik a konzervatív, hivatalos egyház, amely egyesíti a legfelsőbb nemzeti egyházi vezetést, a hierarchiát, az alsó papság egy részét, a magas állami posztokat elfoglaló világi személyeket, a kereszténydemokrata pártok vezetőit, a keresztény szakszervezetek és a világi katolikus szervezetek tisztségviselőit. A másik egyház, a "lázadó egyház", amely elsősorban az alsó papságot, a haladó katolikus értelmiséget és a dolgozókat egyesíti. Ez az egyház egy sor fontos, társadalmi, politikai és gazdasági kérdésben a hivatalos egyháztól élesen eltérő álláspontot vall magáénak.

A chilei katolikus egyház csakugy, mint a lakosság mintegy 11 %-át tömörítő protestáns egyház, amely ezzel az aránnyal a második legnagyobb vallási tömörülés Chilében², társadalmi hovatartozás és politikai nézetek szerint eltérő köröket egyesít. A katolikusok /aktív hívők vagy vallásukat nem gyakorlók/ tagjai lehetnek, nemcsak a Kereszténydemokrata Pártnak, a MAPU-nek vagy a MIR-nek, de jelentős részük más pártokban fejt ki politikai tevékenységet, például a kommunista, vagy a Szocialista Pártban.

Az egyház ugyanakkor egységes szervezet marad, amelyet összetartanak a vallási előírások és a belső fegyelem. A chilei katolikus egyház vezető testülete a chilei Püspöki Kar Nemzeti Konferenciájának Állandó Bizottsága. /Ezt a bizottságot 1975. decemberéig Santiago érseke, Raul Silva Henriquez vezette./

Az egyház felső vezetése, a hierarchia az ország egész egyházát képviseli és a kánonjog szerint valamennyi chilei katolikus engelmességgel tartozik neki. A II. vatikáni zsinat után egyre több hívő ignorálja a hagyományos szertartásokat és társadalmi-politikai kérdésekben az egyház utmutatásaival diametrálisan ellentétes álláspontot tesz magáévá. Ez a folyamat különösen a hívő munkások között erős.³

A katolikus egyházon belüli ellentmondások erősödését sietteti, hogy a hierarchia jelentős része és vele majdnem az egész hivatalos egyház korábban nyíltan elkötelezte magát a hagyományos katolikus társadalmi-gazdasági doktrina mellett, amellet a doktrina mellett, amelynek megvalósítását a Kereszténydemokrata Párt vállalta magára, de nem sok sikerrel.

Azonban a hierarchia által ujabban közzétett dokumentumok⁴ elítélik a kapitalizmust, ecsetelik a fejlődő országok nehézségeit, reményeit és óvatos formában az adott kereteken belül a tömegek életfeltételeinek javítása mellett állnak ki, igenlik a reformokat felülről, a társadalmi rend alapjainak változatlanul hagyása mellett. A termelőeszközök magántulajdona továbbra is az egyházitársadalmi-gazdasági doktrina alapja, ám amíg korábban a társadalmi egyenlőtlenségeket a sors által elrendeltettnek tekintették, s a szegényeket türelemre intették, hogy a gazdagok adományait várják, most kijelentik " aktivan tevékenykedniük kell sorsuk, helyzetük jobbrafordulásáért." ⁵

Latin-Amerikában, s különösen Chilében a 60-as években, a II. vatikáni zsinat után nyilvánvalóvá vált, hogy az egyház komoly reformok helyett már nem ajánlhatja a tömegeknek az erkölcsi önnevelést, - tökéletesítést, erkölcsi és teológiai kérdésekkel helyettesítve a társadalmi-gazdasági problémákat. Latin-Amerikában a helyzet viharossá vált, s a társadalmi változások igénylése mind nagyobb katolikus tömegeket is hatalmába kerített. Ez arra készítette a Vatikánt, személyesen VI. Pált, hogy post factum legitimizálja a Chilében 1962-ben elkezdett egyházi földreformot a "Populorum Progressio" kezdetű enciklikájában 1967-ben.

Az egyházban érlelődő belső változásokat bizonyítja, hogy a mindennapi élet során értelmét veszítette a Szent Officiumnak az az 1949-ben, XII. Pius, az atlanti pápa idején kelt dekrétuma, amely anatómával sújtja a kommunistákat és a velük szimpatizálókat. E dekrétum hivatalos érvénytelenítése volt XXIII. János Pacem in Terris és VI. Pál Populorum Progressio kezdetű enciklikája, amely legalizálta a hívők és nem hívők együttműködését a közjó érdekében. /Megjegyzendő, hogy az akkori Szent Officiumot korábban Római és Egyetemes Inkvizíciónak hívták, jelenleg pedig Hittani Kongregáció a neve, élén az egyik legreakciósabb vatikáni tisztségviselővel, Joseph Ratzinger bíborossal./⁶ Az anatómát elrendelő dokumentumnak a tapasztalatok szerint Latin-Amerikában és azon belül Chilében sikerült a legkevésbé érvényt szerezni. Ennek ellenére a hierarchia konzervatív tagjai és a pápa szájából még mindig gyakran elhangzanak kommunistaellenes kitételek.⁷

1. A klérius állásfoglalásai a nem hívőkkel való együttműködésről és a szocializmusról a II. vatikáni zsinat után

A II. vatikáni zsinaton és az azt követő időszakban a chilei püspöki kar

viszonylag liberális magatartást tanusított. "Baloldaliságával" kiemelkedett a többi püspök közül Raul Silva Henriquez, Santiago érseke, s Medellin után általánosan elterjedt, hogy a chilei egyházat az új katolicizmus modelljének tartják. A chilei püspöki kar Nemzeti Konferenciájának állásfoglalásait, nyilatkozatait a kapitalista valóság problémáinak leleplezése jellemezte, kijelentették: ez a valóság ellentmond az emberi méltóságnak, és egy agrárreform beindítását követelték. Kétségtelen, hogy a chilei egyház egyes vezetői már a zsinat előtt is keresték az alkalmazkodás módjait. A haladó papok, részben a Kereszténydemokrata Párttal karöltve, építkezéseket támogattak a nagyvárosok nyomornegyedeiben, keresztény szakszervezeteket hoztak létre, modernizálták az oktatást az egyházi iskolákban, és belekezdtek egy kísérleti földreformba is.

Egy sor püspök, köztük Talca provincia püspöke, Larrain Errazuriz, Concepción érseke, M. Sánchez Beguiristen és Santiago érseke, Silva Henriquez a hatvanas évek elején eladták az 50 ezer hektáryi egyházi földbirtok közel 10 %-át⁸, a földeket megművelő parasztoknak és ezzel egyidőben meghirdették a "szegény egyház" eszméjét. Ennek jegyében az egyház lemondana a magántulajdonról, és költségeit csakis a hívők adományaiból fedezné. Az akkori katolikus sajtóban széles körben reklámozták a nagyértékű főpapi mellkereszt vagy éppen a püspöki rezidencia jótékony célú áruba bocsátását.

Megjegyzendő, hogy hasonló propagandisztikus lépések bizonyos mértékben növelték az egyház tekintélyét a tömegek előtt. Erre mutat az is, hogy a földreformkísérletet kezdeményező Larrain Errazuriz püspök 1961-ben elérte, hogy az egyházi földek bérlői befejezzék hathónapos sztrájkjukat. Ennek érdekében a sztrájkban résztvevő 18 parasztcsaládból szövetkezetet hozott létre, amely 1962 szeptemberében megvásárolta az egyháztól az általuk megművelt 182 hektár földet.⁹

Az 1960-as évek elején a chilei egyház egynémely tagjai által tett haladó lépések nem léptek tovább a különösen "égbekiállító" egyenlőtlen-ségek helyi, egyedi elsimitására tett kísérleteknél. Tüneti kezelés volt, amely mögé nem zárkózott fel a teljes hierarchia.

A hierarchia továbbra is szocializmus-ellenes, antikommunista beállítottságu maradt. Ezt bizonyítja R. Silva Henriquez Santiago érseke egyik 1963-as üzenete, amelyben sikra száll a "kiegyen-súlyozatlan társadalmi rendszer hibáinak kiküszöböléséért, a dolgozók helyzetének megjavításáért és kifejezte félelmét, hogy amennyiben en-nek megvalósítására a hatalom nem képes, úgy "azt majd kommunista mód-szerekkel viszik keresztül." ¹⁰

A chilei egyház minden negatív és pozitív tendenciáját egybevetve a többi latin-amerikai egyházhoz képest is eltérő magatartást tanusított. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a chilei papok kö-reben volt a spanyol hagyományoknak a legkisebb hatása. Sokkal inkább a francia liberális klérus teológiai nézetei terjedtek el. A papság kiváltságait már a harmincas években is erősen bírálták Jacques Mari-tain, sőt Emanuel Mounier nézeteinek követői, és a chilei radikális szárny egyre aktívabban tanulmányozta a marxizmus téziseit a fejlődés-ben elmaradt és eltorzult gazdaság szempontjaival összefüggésben.

A chilei papság a 60-as években egyre inkább kezdte elveszíteni látszólagos homogenitásának külső jegyeit is, s az egyházon belül már rég nem lehetett beszélni a hajdanvolt monolitikus egységről: kiala-kultak a reformista, a progresszista és radikális szárnyak, csoporto-sulások. Közülük az egyik, az Iglesia Jóven, talán szám szerint a leg-kisebb csoport, az akár erőszakos uton is megvalósítandó azonnali szo-

ciális forradalom hívei, 1968. augusztusában, tiltakozásul VI. Pál pápa küszöbön álló bogotai látogatása ellen, elfoglalták a santiagói katedrális¹¹.

A reformista és progresszista szárny Eduardo Frei elnökké választáskor magáévá tette annak "fokozatos reformpolitikáját" a "lassu lépések" koncepcióját és a Kereszténydemokrata Pártot támogatta.

Nagy jelentőségre tett szert a későbbiekben a radikális irányzat álláspontja, amely átfogó szociális változásokat sürget, felülről, demokratikus módszerekkel megvalósítva. Ez a magyarázata annak, hogy a radikális papság miért támogatta S. Allende és a Népi Egység programját. Ez a támogatás nem kis sullyal esett latba az elnökválasztás során.

Az 1970. szeptember 4-i választások kimenetele azt bizonyítja, hogy a Frei-kabinet opportunizmusa, határozatlansága és döntésképtelensége, amellyel a jelentős reformok harcos ígéretésétől eljutott a transznacionális vállalatokkal történő együttműködésig polarizálta a társadalmat, s így háttérbe szorult a kereszténydemokrata irányvonal, amely a bal- és jobboldal közötti kompromisszumokra épült. Salvador Allende, a szocialisták, radikálisok, kommunisták és néhány kisebb baloldali párt alkotta Népi Egység jelöltje győzelmét annak köszönhetette, hogy következetes programjával számos szavazatot elhódított olyan körzetekben, ahol hagyományosan a kereszténydemokratákra, Freire adták voksukat a választók. A "lassu reformok" nem oldhatták meg az ország sürgető gazdasági és társadalmi problémáit, míg Allende programja valóban a gyors átalakulás lehetőségé körvonalazta: radikális földreformmal, a külföldi monopóliumok és a konzervatív nemzeti tőke - így a nagybankok és az értékesítő vállalatok - államosításával.

A chilei egyház politikai állásfoglalásainak bemutatásakor és elemzésekor a hatvanas évek során figyelembe kell venni, hogy a XX. század utolsó harmadára alapvetően megváltozott a katolicizmus és a politikai pártok - elsősorban ide értve a keresztény pártokat - a viszonya. A szoros kapcsolat az egyház, a Vatikán és a keresztény pártok között XII. Pius halálával /1958/ véget ért, és XXIII. Jánostól, még inkább a II. vatikáni zsinattól kezdve ezek a pártok elvesztették azt a privilégiumukat, hogy a katolicizmus kizárólagos politikai képviselőjeként szerepeljenek. Ugyanakkor más pártok, így akár baloldali, sőt kommunista pártok is - mint éppen Olaszországban, vagy Chilében - a haladó katolikusok tömegeinek is adhattak politikai kifejezési formát.¹²

Ez a gyakorlatban és Chile esetében azt jelenti, hogy a társadalmi, szociális és gazdasági problémák iránt korábban már amugy is érzékennyé vált, s a nyílt fellángolással fenyegető konfliktusok békés uton felülről irányított reformokkal történő megelőzésében, keretek közé szorításában és saját tömegbefolyása megőrzésében érdekelt chilei egyház, látva a kereszténydemokraták kudarcait, elégtelen "lassu reformjaik" és a tömegek által követelt azonnali változások közötti kibékíthetetlen ellentétet, úgy döntött, hogy nem ellenzi az azonnali változásokat. Ez történelmi lépés volt, s alapul szolgált a katolikus egyház és az Allende vezette Népi Egység kormánya közötti együttműködéshez. Ám nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a hierarchia jó-részt reakciós körei kezdettől fogva elleneztek az együttműködést, mivel a tervbe vett változások "ellentétben álltak az egyház hagyományos szociális doktrínájával."¹³ A marxizmust és a kommunizmust egyértelműen elítélő doktrínát valló, inkább a kereszténydemokrácia pártját fogó katolikus papok, püspökök, de még maga a bitoros is erős fenntar-

tásokkal viseltettek a Népi Egység iránt, de úgy vélték, a lehetséges két rosszul közül a kisebbiket választották. /A másik, a nagyobb, a nyílt, alulról jövő, forradalmi átalakulás lett volna./ Csak két püspök, F. Aristia Ruiz és C. Gonzales fogadták jóindulatu érdeklődéssel az országban beállott változásokat. A Népi Egység győzelmének másnapján Kubába utaztak, hogy ott ismerkedjenek meg a szocialista építés gyakorlatával, s a továbbiakban később is aktívan támogatták a forradalmi változásokat.

Talca provincia püspöke, C. Gonzales "Gondolatok az egyházzól, politikáról és szocializmusról öt évvel Don Manuel Larrain halála után" c. pásztorlevelében kijelenti: "Ugy gondolom, a keresztény ember számára logikus, hogy támogassa a szocializmus építését Chilében. A keresztény emberek nem kell félnie a "szocializmus" szótól."¹⁴

F. Aristia Ruiz és C. Gonzales püspökök jószerével kivételt képeztek. Egészében a chilei püspöki konferenciát egy mérsékelt, tartózkodó, "kiváró" álláspont jellemezte, dokumentumaik nem tartalmaztak éles kirohanásokat a Népi Egység ellen. Ez bizonyos mértékig kényszerhelyzet is volt, mivel az egyházi vezetők nehéz helyzetbe hozták volna önmagukat a Népi Egység elleni esetleges állásfoglalással. Ez a semlegesség pozitív szerepet játszott a Népi Egység történetében. Az Allende-kormány legrosszindulatubb bírálói sem találtak semmi olyan hibát, amit az egyházzal és a hívőkkel kapcsolatban a kormány szemére tudtak volna vetni. A Népi Egységnek az 1970-es elnökválasztásokra be-terjesztett programja kijelentette, hogy a népi kormány "garantálja valamennyi nézet és vallásos hit teljes tiszteletben tartását", a teljes vallásszabadságot.¹⁵

A chilei egyház magatartásának vizsgálatakor a Népi Egység kormány-
ra lépésének időszakában feltétlenül beszélni kell arról, milyen ga-
ranciát látott az egyház saját helyzetének biztosítására a Népi Egység

egyik meghatározó jelentőségű pártja, a Chilei KP részéről.

A Chilei KP az egyház irányában rendkívül következetesen valósította meg a programjában lefektetett alapelveket. Az 1965 októberében tartott XIII. kongresszuson Luis Corvalán, a párt főtitkára kijelentette: "Pártunk nyitva áll minden hívő előtt, akik elfogadják programunkat és szervezeti szabályzatunkat. Sok párttag és még több szimpatizáns van, akik katolikusok, vagy protestánsok. /Chilében a 37 % katolikus mellett a 11 % protestáns alkotja a második legnagyobb vallási közösséget/.¹⁶ Mi kommunisták készen vagyunk együtt haladni a katolikusokkal, és ahogy azt a múltban is többször jeleztük, az egyháznak a politikába való be nem avatkozása alapján készek vagyunk minden erőfeszítésre, hogy az egyház és a Chilében a jövőben megalakuló forradalmi kormány között a kapcsolatok az egymás iránti kölcsönös tisztelet alapján fejlődjenek."¹⁷

A Chilei KP álláspontja nem csekély türelemről és perspektivikus, politikus látásmódról tanuskodik, hiszen az egyháznak a szocializmusról vallott nézetei cseppet sem segítették elő korábban az együttműködést. Figyelembe kell venni, hogy a Chilei KP XIII. kongresszusa idején még nem zárult le a II. vatikáni zsinat, még javában tartott a küzdelem az aggiornamento, a megújulásnak a nem hívőkkel, így a kommunistákkal való együttműködést hirdető hívei és annak ellenzői, a tradicionalisták között. A marxisták és keresztények közötti kapcsolatot ezidáig a mély konfliktusok jellemezték, csak ritkán találni ismert pozitív példát a kapcsolatokra. Az egyház, a IX. Pius által megfogalmazott Qui Plubirus /1846/ kezdetű enciklika óta egy sor esetben állást foglalt a kommunizmus ellen, egészen addig, hogy kijelentette, a "kommunizmus, lényegét tekintve perverz" és semmilyen körülmények között nem lehet szó az együttműködésről.¹⁸

Ezen a negatív hozzáálláson XXIII. János pápa változtatott először, majd az általa összehívott II. Vatikáni zsinat az elítélő szavakat elhagyva áttér a párbeszéd nyelvére. Ez egészen új perspektívát

adott a kapcsolatoknak, bár az olasz teológus Gianni Gennari atya megjegyzése hü képet fest az egyházban uralkodó állapotokról: "Az egyházban még mindig ördögnek képzelik el az ellenfelet".¹⁹

Ugyanez játszódott le a chilei egyházban is. Maga Silva Henriquez bíboros jelentette ki, helyet sem hagyva a vitának, kifejezve meggyőződését, hogy "a kommunizmus valami velejéig perverz, természetellenes dolog".²⁰

A hatvanas - hetvenes években a chilei püspöki kar több dokumentumot is megjelentetett, amelyekben valamilyen formában a marxizmussal foglalkoznak. A dokumentumok közül had' álljon itt néhány említésre méltó: "A ma társadalmi és politikai kötelessége." /El deber social y politica en la hora presente 1962 N° 19-24;/ "Evangélium, politika és szocializmus." /Evangelio, politica y socialismo 1971 N° 23-54/ "Keresztény hit és politikai szerepvállalás"/Fe cristana y actuación politica 1973/ "Evangélium és béke" /Evangelio y Paz 1976/.

Az előbb felsorolt dokumentumokban az egyház erőfeszítéseket tesz a marxizmus szenvedélymentes, történelmi vizsgálatára. Például az "Evangélium és béke" 7. számában olvashatjuk: "Helyén való az a megjegyzés, hogy Marx ateizmusa részben kora burzsoá társadalmának ateizmusa, a XIX. század Hegel, Feuerbach, Bauer, Strauss iskoláin nevelkedett értelmiségieinek ateizmusa. Ehhez hasonló a Comte és Nietzsche, valamint a kor angol filozófusai által vallott ateizmus is. Ez egy inkább gyakorlati, mintsem elméleti ateizmus, amely az ipari kapitalizmusban gyökerezik, és amelyre való reagálásként született.

Ez az ateizmus még nem tűnt el mai világunkból sem."²¹

Az egyház a marxizmus vizsgálatakor nagyon gyakran annak általuk vélt antihumanizmusára hivatkozik. Ez világosan kitűnik az egyházi szerzők érvek nélküli állításaiból is: "A meggyőződéses marxista elveti magát az Isten eszméjét is. Az ő humanizmusa ateista és ezért antihumanistává válik." ²² A marxista humanizmus, mint az egész marxista világnézet, materialista alapokon áll, ezért ateista, ám a társadalomra nézve az ateizmust nem abszolutizálja, az ahhoz való közeledést nem tekinti öncélunak, hanem a társadalmi tudat átalakulása kívánatos és szükségszerű velejárójának, egy dialektikus folyamatnak. Ezért nem helytállóak az egyháznak a hívőket az "antihumanista marxizmussal" ijesztgető elméletei. A társadalmi doktrinák közötti ellentét objektíve és elkerülhetetlenül más tartalmat ad egy ennyire egyszerűnek tűnő fogalomnak is.

Az "Evangelio, Politica y Socialismo" című kiadványban szinte ítéletszerűen kijelentik: "Mivel a marxizmus hiba, mi antimarxisták vagyunk, mégpedig olyan mértékben amennyire a marxizmus Isten, az Evangélium, az egyház és az ember ellen van." ²³

Az "El deber social y politico en la hora presente" című kiadvány pedig, gyűlöletét cseppet sem burkolva írja le a kommunista rendszert: "A kommunista rendszerben a dolgozóknak nincsenek más jogaik, csak amelyek az Állam meg akar nekik adni: nincs meg nekik a pártatlan tájékoztatás, a törvényes sztrájk és a szabad egyesülés joga. A közösség, amelyet a társadalom többi rétegéhez képest kisebbségben lévő párt és a kommunista államszervezet képvisel, ez az új Isten, a követelőző bálvány, amelynek mindent fel kell áldozni. Az állam istenítése magával hozza a hatalom birtokosainak istenítését, akiket valóságos és ijesztő kultusszal vesznek körül." ²⁴

Ilyen előítéletek mellett sokkal inkább megmutatkozik, hogy a Chilei Kommunista Pártnak milyen türelmes, állhatatos, politikai agitá-

ciós munkát kellett folytatnia azért, hogy a társadalom életében játszott szerepét az egyház méltányolja, s állásfoglalásaiban figyelembe vegye.

Vajon mit várhatott az egyház a kommunisták részvételétől a Népi Egység kormányában, vagy inkább mire számított a kormány és az abban résztvevő többi párt részéről a kommunistákkal kapcsolatban?

Az egyház számára a legnagyobb félelmet a forradalom, a forradalmi erőszak, a proletárdiktatura, s ezt követően a kommunisták mint kizárólagos kormányalakítók hatalomra jutása jelentette volna. A helyzet itt más volt. A kommunisták ugyan hatalomra kerültek, de csak mint résztvevői egy koalíciós kormánynak, amelyben egyedül nem tudtak volna többséget elérni a többi résztvevő párt ellenében, így ezen pártok szerepét az egyház moderátorként is felfoghatta.

A Népi Egység mint választási koalíció a burzsoá alkotmányos demokrácia keretein belül demokratikus uton, szabad, törvényes választásokkal jutott hatalomra. Szó sem volt tehát forradalmi erőszak alkalmazásáról, s a proletár diktatura bevezetéséről. Mindennek betetőzéseként a Népi Egység már választási programjában garanciát adott a vallásszabadság tiszteletben tartására, s a Kommunista Párt még a XIII. kongresszusán 1965-ben hitet tett az egyházzal való együttműködés mellett,

Mindezeket a tényezőket figyelembe véve találta az egyház lehetségesnek, hogy ne támogassa a presztízst veszített kereszténydemokráciát, s ezzel elejét vegye a helyzet további éleződésének, valamint, hogy ne ellenezze a Népi Egység hatalomra jutását, s így lehetővé tegye az amugy is feszült helyzet békés uton való rendezését.

2. Az egyház és az Allende-kormány kapcsolatai, viszonya

A Népi Egység kormányzása idején az egyház nemcsak a legteljesebb szabadsággal rendelkezett, de számos olyan szociális juttatásra is szert tett, amelyeket még a kereszténydemokrata kormányzás idején sem kapott meg. Ilyen új juttatás volt például a társadalombiztosítás kiterjesztése az egyházi személyekre, így tehát betegség, vagy idős kor esetén a papok is kaphattak járadékot, mint biztosítottak. Az 1971. november 4-én elmondott beszédében S. Allende kijelentette, hogy a "társadalombiztosítási rendszert kiterjesztettük a papokra, szerzetesekre és valamennyi valláshoz tartozó egyházi személyekre." ²⁵

A Népi Egység kormányának a katolikus egyházzal, de egyáltalán a különböző vallásokkal kapcsolatos következetes elvi politikáját bizonyítja Allende elnök 1972. november 3-án elhangzott beszéde, amelyben a következőket mondta, összefoglalva a Népi Egység kormányának két-éves időszaka alatt tett intézkedéseit: "Kellemes helyzetben vagyok, hogy megemlíthetem, kormányunk, amelynek élén egy marxista áll, nem gördített akadályokat és nem is fogja akadályozni a Chilében található egyházakat, főként pedig a katolikus egyházat, mivel a chileiek legtöbbször ezt a vallást gyakorolja." ²⁶

A keresztényi erkölcs tanításait a felebaráti szeretetről, a szegények, szükségét szenvedőknek nyújtandó segítségről, az erőszak minden fajtájáról való lemondásról, az ember belső békéjéről, és a népek közötti békéről elég könnyen és szemléletesen ki lehet mutatni az Allende-kormány tevékenységében, a békés, vér nélküli, párbeszédet és együttműködést feltételező forradalom eszméjében. Sajnos ez a tetszetős politika kimondatlanul elvetette a forradalmak egyik legjelentősebb elvét a forradalom megvédésének - szükség esetén fegyveres védelmének -

elvét. A történelem azt mutatta, hogy ez a lépés végzetes következményekkel járt.

Természetes, hogy a Népi Egység kormányának békés szándéku politikai elképzelései vonzóak voltak az igazi hívők számára. A mindig jól informált francia polgári lapja "Le Monde" szerint csak a jobboldali egyházi személyek egy csoportja ellenezte a Népi Egység politikáját, nagyon sokan a kereszténydemokratákkal szimpatizálva visszafogottan viszonyultak az Allende-kormányhoz és mintegy 15 %-ra tehető azon hívők száma, akik nyíltan a Népi Egység kormánya mellett foglalt állást. Ezek közül 200 fő tartozott a "Keresztények a szocializmusért mozgalomhoz".²⁷ /Erről a mozgalomról még később részletesen szó lesz./

Ezek az egyházközségi papok, a katolikus dolgozók többsége és a baloldali katolikus értelmiség képviselői szinte azonnal és feltétlenül támogatták az új kormányt, és a későbbiekben, a fasiszta terror idején is megőrizték hűségüket a Népi Egység eszméihez.

A chilei baloldali katolikusok csoportja az 1968-ban megjelent "Ifju Egyház" melegen üdvözölte a Népi Egység győzelmét. "Mi új társadalmat alkotunk, amely szocialista lesz és legyőzi az elnyomók és elnyomottak közötti antagonizmust, s lehetővé teszi, hogy evangéliumi szeretetben és testvériségben éljünk" - hangzik az "Ifju Egyház" nyilatkozata.²⁸

Sok világi katolikus szervezet, az Ifju Egyház, a Keresztény Baloldal és a Keresztények a Szocializmusért mozgalom^x azonnal munkakapcsolatot létesített az Allende-kormánnyal. Papok és szerzetesek csoportjai keresték fel a kormányt, hogy megvitassák, hogyan lehetne San-

---

^x A "Keresztények a Szocializmusért" mozgalom saját keresztény platformján állva sikra szállt a kommunistákkal való együttműködésért, kijelentve, hogy "Latin-Amerikában az alapvető különbségek nem a marxisták között vannak, hanem az elnyomottak és az elnyomók között."²⁹ A mozgalom vezetői nagyra értékelték a fejlődés szocialista útját.³⁰

tiago legszegényebb negyedeiben az életkörülményeket megjavítani. Bizonyos szerzetesrendek egész odáig mentek, hogy átadták az államnak a nagy bankok birtokukban lévő részvényeit. Ezt a példa nélkül álló lépést emelte ki S. Allende is az 1971. március 30-án elmondott beszédében.³¹

Az "Egyetemi Egyházközség " katolikus diákszervezet nyolc papja a "Mai Chile és az Evangélium" c. nyilatkozatukban örömeiket fejezték ki afelett, hogy "Chilében lehetőség nyílt a szocializmus bevezetésére." ³²

A világi személyiségek és az alsó papság vonzódása a marxistákkal való együttműködéshez a társadalom átalakítása érdekében, valamint érdeklődésük a marxizmus tanulmányozása iránt rendkívül nagy volt. 1971. május közepére a Santiagói Katolikus Egyetem szociológusai által készített közvéleménykutatás megmutatta, hogy a "chilei papok 52,8 %-a testvéri párbeszédet és baráti együttműködést kíván a marxizmussal, rámutatva ugyanakkor a meglévő ideológiai különbségekre. Csak 9,3 % volt azon papok aránya, akik kijelentették, készek harcolni a marxizmus ellen." ³³

Ez a közvéleménykutatás azt bizonyítja, hogy:

1. az alsó papság és a haladó katolikus hívők részéről a Népi Egység politikájának támogatása nem taktikai manőver, afféle "villámháritó" lépés volt, hanem ők a marxizmust a társadalmi bajok megoldása legcélravezetőbb eszközeként értékelték. Érdeklődésük őszinte és nyílt volt, a társadalmi bajok mélyebb gyökereinek ismeretéből fakadt;
2. nem azt keresték, hogy befolyásukkal hogyan csökkenthetnék a marxizmus szerepét a társadalom átalakításában, hanem azt kutatták, hogy a katolicizmus hogyan járulhat hozzá, hogyan idomulhat hozzá az új körülményekhez, hogyan vehet részt építő, segítő módon a marxista kor-

mány által kitűzött célok megvalósításában;

3. szó sem volt arról, hogy félreismerték volna a marxizmust, ne lettek volna tudatában a világnézeti különbségeknek, mint ahogy ezt egyes nyugati burzsoá szerzők és egyházi személyek állítják. Példa erre Jean-Marie Lefebvre püspök levele a chilei püspöki karnak 1973. március 3-án.³⁴

4. A haladó chilei egyházi személyek nem igyekeztek összemosni az evangéliumi nézetet és a testvériség eszméjét, az igazságos elosztás és privilégiumok nélküli jogegyenlőség marxista tételével. /Ez az "összemosás" az egyházi reakció fellazítási törekvéseiben olyan formán jelenik meg, hogy kijelentik: "Jézus Krisztus volt az első kommunista, tehát a Jézus utmutatásait követő egyház is kommunista, ugyanazt akarja, amit a kommunista pártok, amelyek sokkal később jöttek létre, mint az egyház, következésképp annak csak epigonjai, így tehát ha valaki a nép javát akarja, cselekedhet keresztényi módon is, csak támogassa az egyházat, mivel az azonos célok miatt a kommunista pártok támogatása már nem is szükséges." /

A fentebb idézett közvéleménykutatás nyilvánvalóvá tette, hogy az egyházi reakció számára egy nyílt fellépés az adott helyzetben az Allende-kormány ellen egyet jelentett volna a hívők jelentős részének elvesztésével. Ezért - mint azt a chilei püspöki kar dokumentumainak elemzése mutatja - a nem egész három év alatt, míg a Népi Egység kormánya hatalmon volt az ország egyházi vezetői alapjában véve megőrizték lojalitásukat a törvényes kormány iránt, s számos esetben még támogatást is nyújtottak neki. Ezért egyet lehet érteni a chilei Katolikus Egyetem rektorának F. Castillo Lagarrigue professzornak az 1972 végén a kialakult helyzetet értékelő megjegyzésével, mely szerint "először esett meg, hogy marxista politikai erők hatalomra kerülése

nem váltott ki viharos reakciót az egyház részéről és nem vezetett a kormány és az egyház közötti nyílt konfliktushoz." ³⁵

A tények azt bizonyítják, hogy az alsó papság részéről a Népi Egy-ség kormánya iránt megnyilvánuló támogatáson kívül a katolikus egyhá-zi hierarchia semleges állásfoglalása a kormány iránt, pontosabban az, hogy nem foglalt ellene állást bizonyos mértékig hozzájárult az egy-ház népszerűségének, tekintélyének növekedéséhez. Közvetlen bizonyíté-ka ennek az, hogy 1972-re megkétszereződött a papi hivatást választók száma, összehasonlítva az 1970-es adatokkal. 1970-ig a papi pályára lépők száma fokozatosan csökkent, míg 1972-ben az éppen megnyitott új santiagoi katolikus szemináriumban 80 fiatal, jobbára munkások és kis-hivatalnokok gyermekei kezdték meg a tanulást. ³⁶

Érdekes és jelentéktelennek egyáltalán nem nevezhető közjáték zaj-lott le a chilei főváros főszékesegyházában 1970. november 4-én. Ekkor tartották az ünnepi istentiszteletet Allende elnök hivatalbalépése al-kalmából. A templomban jelen voltak az új kormány tagjai, miniszterek, a tábornoki kar, a diplomáciai testület és valamennyi chilei egyház és felekezet vezetői. A helyzet igen kényes volt. Példa nélkül álló eset, hogy egy nemzeti római katolikus egyház, a létező legdoktrine-rebb egyház legfőbb egyházi méltóságai áldást kérjenek és osszanak egy új, marxista kormányra, annak vezetőjére, még annak kommunista tagjaira is. Az egyház saját óvatosságának kifejezésére sajátos módot talált: valamennyi liturgikus szövegben a "megmentő" szót /Salvador/ a "megváltó" szóval /Redentor/ helyettesítették, elejét veendő az új elnök személyneve és Jézus Krisztus egyik evangéliumi szinonimája ösz-szezsengéséből adódó téves következtetéseknek. Így tehát senki sem gondolhatta, hogy a klérus az új államfőt a vallásos értelemben vett megmentővel azonosítja. ³⁷

Korábban, a 60-as években kialakult helyzet ismeretében már szó volt arról, hogy a II. vatikáni zsinat előtt milyen viszonyok voltak a katolikus egyház és a kereszténydemokrata pártok között, s ez a kapcsolat mennyire más lett a zsinat után. Beszéltünk már arról is, hogyan vált nyilvánvalóvá a Chilei Kereszténydemokrata Párt alkalmatlansága az ország vezetésére. Ennek ellenére az egyházi vezetés jelentős része továbbra is a kereszténydemokráciával szimpatizált. A chilei püspöki kar, az 1970. évi választási kampány során győződhetett meg arról, hogy sok hívő inkább a Népi Egység jelöltjét támogatja semmint a kereszténydemokratákét, s csak ezután mondott le a Kereszténydemokrata Párt bal szárnyához tartozó elnökjelölt, Radomiro Tomic támogatásáról, személy szerint a hívőkre bízva kire voksolnak. Az az alkalomból összehívott sajtókonferencián R. Silva Henriquez bíboros a következőket mondotta: "Ha a keresztény emberek a közeljövőben esedékes választáson a marxista jelöltre szavaznak, s úgy vélik, hogy ezzel helyesen, lelkiismeretükkel összhangban cselekedtek, nem én leszek az, ki ez ellen szót emel."³⁸ Összehasonlításként megjegyezzük, hogy 1964-es választások során az egész egyházi gépezet mozgósítva volt a Chilei Kereszténydemokrata Párt jelöltje, Eduardo Frei melletti agitációra, s ezzel jelentősen hozzájárult Frei győzelméhez. Akkoriban az a mondás járta, hogy Freit az egyház választatta elnökké. Így tehát érthető, hogy az egyház vezetőjének szive a taktikai lépések ellenére is inkább az ő szociális doktrinájukon nevelkedett kereszténydemokratákhoz húzott, s a püspökök első, Allendét támogató nyilatkozata csak 1970. szeptember 24-én jelent meg, egy nappal azután, hogy a Kereszténydemokrata Párt Országos Tanács átnyújtotta Allendének a párt lojalitási nyilatkozatát /Declaración de Lealtad/.

A chilei püspöki kar elégedetlenségét csak két, a Népi Egység kormánya által benyújtott törvényjavaslat - a válásról és az egységes iskolai oktatásról - váltották ki. Ezek a kérdések mindig is rendkívül érzékenyen érintették a katolikus egyházat. Ezek a törvénytervezetek jórészt az egyház helytelenítésének köszönhetően nem valósultak meg, s velük kapcsolatban számos egyházi vezető nyilatkozott. Már 1971. február 6-án, a chilei püspöki kar állandó bizottsága megvitatta a válásról szóló tervezetet és elítélte azt, azzal érvelve, hogy "a válás csak a gazdag osztályok számára édekes".³⁹ Ez a negatív álláspont hiszen tükrözi a házasság örök, megbonthatatlan és égi jellegéről alkotott egyházi dogmát. Ez a dogma, valamint a papi nőtlenség, a cölibátus dogmája, a születésszabályozásról és a művi terhességmegszakításról vallott egyházi álláspont váltotta és váltja ki a legviharosabb érzelmeket, ezek miatt folynak a legelkeseredettebb viták az egyházi személyek között, az egyház és a világiak, valamint a hívők nagy tömegei között. Ezekben a kérdésekben a Vatikán utmutatásait követve a hivatalos nemzeti egyházak is hajlíthatatlanok, annak ellenére, hogy más kérdésekben hamarabb készek kompromisszumokra.⁴⁰

1973. áprilisában - májusában, az épp hogy lezajlott választások után - amelyek újra csak a Népi Egység erejét bizonyították - az ellenzék széles körű kampányt kezdett a kilátásba helyezett oktatási reform ellen. A reakció igyekezett a diákokat és szüleiket a reform ellen hangolni, mozgósítani. Ebben megértő támogatásra is talált a hivatalos egyház részéről.⁴¹

1971. augusztusában a chilei püspökök konferenciája megtagadta, hogy átadja az államnak a birtokában lévő oktatási intézményeket. Ugyanakkor ígéretet tettek, hogy "megnyitják azokat minden chilei előtt, függetlenül társadalmi és anyagi helyzetüktől."⁴²

1973. március végén a chilei püspökök kéréssel fordultak a kormány-

hoz, hogy halasszák el egy évvel a reformok bevezetését.

A világon mindenütt, ahol a katolikus egyház befolyásra tett szert, kiépítette saját oktatási rendszerét, saját oktatási intézményhálózat-tal rendelkezett, amely átfogta valamennyi szintet, az elemi, általános iskolától az egyetemekig. Ezt a rendszert már korábban ismertettük. Valamennyi egyházi kézben lévő iskolában, középiskolában és főiskolán vagy egyetemen kötelező hitoktatási kurzusokat tartanak. Az egyház nagyon koránt felismerte az iskolák szerepét az egyes emberek és a közösségek gondolkodásának formálásában és mindig is ragaszkodott oktatási jogához és sikra szállt annak korlátozása ellen.

A chilei egyház jóváhagyta az egész népességre kiterjedő általánosan kötelező iskolai oktatást, ám semmi szín alatt nem járulhatott hozzá az egységes oktatási rendszer bevezetéséhez, amivel ez a kormány által szorgalmazott reform "feltételezte az iskolák szocialista és forradalmi beállítottságát"⁴³, s így elfogadhatatlan volt a katolikus egyház számára.

Ennek az álláspontnak a diametriális ellentettjét bizonyított R. Muñoz chilei teológus, amikor összehasonlítva az egységes iskolarendszer tervezetét a hivatalos egyházi dokumentumokkal, például a II. vatikáni zsinaton elfogadott "Gaudium et Spes" c. constitutio-val⁴⁴ és a CELAM II. medellin-i konferenciájának dokumentumaival kimutatta, hogy az új törvénytervezet nem mond ellent az egyházi elveknek.⁴⁵

Ugyanakkor az is tény, hogy a chilei egyház az 1970 szeptembere után publikált nyilatkozataiban számos esetben helyeselte az Allende-kormány által célul tűzött szociális reformokat, így például üdvözölték az amerikai kézben lévő rézipar államosítását. 1971 november közepén egy TV beszélgetés során R. Silva Henriquez bíboros kijelentette,

hogy a rézbányák államosítását alkotmányjogi szempontból kifogástalanul hajtotta végre a kormány és nemcsak arra hívta fel az USA kormányt, hogy egyezzen bele az igazságos lépésbe, de arra is, hogy nyújtson gazdasági segítséget Chilének.⁴⁶

Haladó, pozitív momentumot jelentettek a püspökök felhívásai is a munkára, az aktív részvételre a reformok végrehajtásában, és ahogy azt R. Silva Henriquez 1971 decemberében karácsonyi üzenetében megfogalmazta, "az energiát ne az erőfitogtatásra fordítsák, hanem a munkára és termelésre."⁴⁷

A Népi Egység kormányának jelentős támogatását jelentette az egyház részéről "a chileieket mind jobban megosztó, kibékíthetetlen szakadás"⁴⁸ elítélése. A biborós és a püspöki kar felhívással fordult mindenkihez, hogy a megosztást előidéző okok helyett az összekötő, összefűző tényezőket keressék, teremtsék meg a kormánnyal való párbeszéd és megegyezés feltételeit.⁴⁹

1972 áprilisától kezdve a püspöki kar óva intett a testvérgyilkos polgárháborútól, és javasolták, tegyenek meg mindent annak elkerülésére. Végezetül, a puccs előtti utolsó nyilatkozatukban a chilei püspökök 1973. július 16-án a megbékélésre hívták fel a chileieket, s július 22-ét országos imanappá nyilvánították a békéért Chilében.⁵⁰

Az ország gazdaságának teljes káoszba döntésére irányuló állandó jobboldali támadások közepette ez a lépés jelentős támogatást jelentett a Népi Egység kormánya számára.

A püspöki kar lojális álláspontját figyelembe véve Allende elnök felkérte R. Silva Henriquez biborost, hozzon létre egy találkozót közte és a Kereszténydemokrata Párt elnöke P. Aylwin között, s segítse elő a megegyezést ezzel a párttal. 1973 augusztus 17-én ez a találkozó létre is jött, ám eredménytelenül záródott.⁵¹

1973 augusztusában a biboros olyan lépést tett, amely minden korábbi lépésnél ékesszólóbban bizonyítja az egyház politikai szerepvállalását s azt, hogy mozgástere határának nem a hitéleti tevékenység korlátait tartja, hanem azokon messze túllépve nyíltan politikai szerepigénnyel lép föl. Mi történt tulajdonképpen? Silva Henriquez biboros felhívással fordult az ország lakosságához, szüntessék be a terrorizmust és a kereszténydemokrata L.Villarán vezette teherautó tulajdonosok sztrájkját.⁵² Figyelemre méltó, hogy itt teljesen tisztán látható a kereszténydemokrácia és az egyház álláspontjának teljes elmentése. A kereszténydemokraták a Népi Egység kormányának gyengítése érdekében minden eszközt megengedhetőnek ítélték és felhasználtak, még az egyház az adott helyzetben az elért pozitív eredmények láttán inkább az Allende-kormány pártját fogta.

Ez látható a chilei püspöki kar 1972 április 11-i közös nyilatkozatából is, amelyben megállapítják, hogy "az ország komoly haladást ért el az igazságosság és egyenlőség felé vezető uton."⁵³ Ugyanaznap a püspöki kar közzétette 12 chilei paphoz írott levelét. Ezek a papok, S. Condamin, P. Richort és M. Garrate vezetésével Kubában olyan nyilatkozatot tettek, amelyben forradalmi erőszakra hívtak fel. Nos a püspöki kar levelében nemcsak elítéli a nyilatkozat politikai irányvonalát, de ugyanakkor megerősíti, hogy az igazságosság érdekében a hívők aktívan vegyenek részt a társadalom átalakításáért folyó tevékenységben. A levél felhívással fordul valamennyi paphoz és keresztényhez, akiknek kötelességük résztvenni annak az igazságosabb társadalomnak az építésében, amely valamennyi chileinek egyenlő jogokat és kötelességeket biztosít majd, s eltörli az igazságtalanságot, s amely a tanulást, a munkát, a szabadidő értelmes eltöltését, az ellátást és gyógykezelést mindenki számára lehetővé, elérhetővé teszi."⁵⁴ Ez pedig nem más

mint a reformprogram megfogalmazása "egyházi nyelven" egy programadó nyilatkozat, amelynek célja egy, a forradalmi erőszaknál "magasabb rendű", erőszakmentes tevékenységgel, értelmes, mindenki számára vonzó célokkal "lekötni" a hívőket, s megelőzni, elébe menni annak, hogy körükben a reformokkal meg nem valósítható változások igénye felmerüljön, s ennek "kielégítésére" az egyház felfogásába nem illeszkedő, /értsd forradalmi/ fegyveres utat válasszák. Ez pedig nem más, mint a Gustavo Gutierrez és Leonardo Boff által kidolgozott, s Latin-Amerikában igencsak elterjedt "felszabadítás teológiája", amely azóta is az egyik sarkallatos pontja az egyház részvételének a társadalmi igazságtalanságok felszámolásáért folytatott tevékenységben. Ezt a teológiát Medellinben elvetették, megengedhetetlennek tartották, csak az erőszakmentes utat ismerték el a hívők és nemhívők közötti együttműködés útjának.

A vatikáni állásfoglalások is mereven elutasították a forradalmi erőszak alkalmazását. Legfőképpen a II. vatikáni zsinat után átalakított Szent Officium, a Hittani Kongregáció jelenlegi főprefektuša, Joseph Ratzinger bíboros szállt szembe a "felszabadítás teológiájával"* s talán neki volt köszönhető, hogy Leonardo Boff atyát szentszéki döntéssel egyéves silentiumra kötelezték, amelyet kilenc hónap után a

---

* A felszabadítás teológiája egyike a mai katolikus gondolkodás szociális koncepcióinak, amely a 60-as évek végétől terjedt el Latin-Amerikában. Fő képviselői Gustavo Gutierrez perui pap, a "Felszabadítás teológiája - perspektívák" /1962/ c. könyv szerzője, valamint Leonardo és Clodovis Boff brazil papok. Leonardo Boff 1981-ben írta meg eddigi legjelentősebb és legtöbb vitát kiváltó művét "Az egyház karizma és hatalom" címmel. A felszabadítás teológiája a keresztény szociális mozgalomból való kiábrándulás következtében jött létre, mivel az a kapitalizmust mint olyat nem vonta kétségbe. A felszabadítás teológiája állást foglalt a latin-amerikai társadalom forradalmi átalakítása és a szocializmus igájának lerázását, a kizsákmányolás megszüntetését jelenti, azaz a szocialista forradalmat. Emellett a "felszabadítás" mellett jelenti még a "bűn alól való felszabadítást",

x folyt.

mivel azt a nyomor, az igazságtalanság és az elnyomás végső okának tekinti. Ebből a szempontból az osztályharc szükséges a "felebaráti szeretet" parancsának végrehajtásához, de nem elegendő a "lelki felszabadításhoz", a bűn alól való felszabaduláshoz. Ilymódon elfogadja a forradalmat mint az igazságtalanság elleni harc eszközt, a "menyek országa" azonban "fentről kapott ajándék" marad, s nem azonosítható semmilyen szocialista felépítménnyel: a bűntől való megszabadulás annyit jelent, mint Istenben bízni. A felszabadítás teológiája forradalmi elemeket tükröz sok keresztény tudatában, s hozzájárul a hívők és nem hívők párbeszédének, együttműködésének folytatásához. Minden pozitív vonása mellett a felszabadítás teológiája magánhordja a "keresztény forradalom" sok korábban ismert jegyét. A forradalom teológiája, ahogy másnéven a felszabadítás teológiáját nevezik, Nicaragua esetében egy győzelmes, ám ellentmondásokról, nehézségektől nem mentes forradalomban bizonyította létjogosultságát.

/Атеистический словарь. М., Политиздат. 1983./

széles körű felháborodás hatására kénytelenek voltak feloldani.⁵⁵ Sőt, nemsokkal ezután már olyan hangok is hallatszottak a Vatikánból, hogy legvégső esetben az erőszak alkalmazása is megengedhető a társadalmi igazságosság helyreállítása érdekében. Ebből is látható, hogy a hivatalos egyház "jobb meggyőződése" ellenére újra engedményre kényszerült, az élet, a latin-amerikai átalakulásokkal túllépett rajta, s így nem maradt más választás, mint megtalálni a megfelelő formát és alkalmazkodni a kialakult helyzethez. Ez a latin-amerikai társadalmi, politikai átalakulások, az esetleges forradalmak szempontjából rendkívüli lépés, amely megadja a fegyveres harc legitimitását. Ez a tényező viszont komoly hatással lehet a fegyveres harc során megszülető haladó, antiimperialista rendszerek nemzetközi elismerésére.

A hivatalos egyházak, a nemzeti egyházak felső vezetése elveti a felszabadítás teológiáját, s az alól a chilei egyház sem volt kivétel, különösen Allende idején, de most sem az.

A chilei egyház állásfoglalásainak és azok motivációjának jelentőségét és tartalmát jól érzékelték a burzsoá körök is. 1971 novemberében a legkonzervatívabb chilei ujságban az ismert olasz Vatikán-szakértő, A. Pieroni a következőt írta: "A biboros ölelésre tárt karja nem a /harcos/társ cselekvése. A felszabadítás teológiájától, amelyet az Evangélium útját járó sok impulzív forradalmár magáénak vall, az ezért kapható feddésig rövid ut vezethet."⁵⁶

3. A Népi Egység kormányzása és a Kereszténydemokrata Párt

A munkásosztály és a középrétegek szövetségének sok aspektusa közül /gazdasági alapok, szociálpolitika és a hadsereg demokratizálásáért vívott harc/ kiemelkedő jelentősége van számunkra, a Népi Egység és a Kereszténydemokrata Párt egymáshoz való viszonyának. Tudvalévó, hogy a puccsig a Kereszténydemokrata Párt volt Chile legnagyobb politikai pártja, amelynek tömegbázisát elsősorban a középrétegek alkották. Érdeemes áttekinteni, milyenek voltak az együttműködés lehetőségei közöttük mikor, hogyan és miért maradtak ezek a lehetőségek kiaknázatlanok? Melyek voltak a lehetséges együttműködés korlátai és ellentmondásai?

Az 1970. évi választási kampány idején a Népi Egység pártjai és a KDP mint fő ellenfelek küzdöttek egymással a választók tömegeiért. A választók körében a baloldal felé bizonyos eltolódás ment végbe. Ez kényszerítette rá a kereszténydemokratákat és elnökjelöltjüket, Radomiro Tomicot, hogy "nemkapitalista fejlődés" programjával lépjenek fel.

A program számos pontja hasonlatos volt a Népi Egység programjának több eleméhez, például a rézbányák államosítása, az agrárreform meggyorsítása, a társadalombiztosítási rendszer kiszélesítése, valamint a kis- és középvállalkozóknak nyújtandó állami hitelek tekintetében. A KDP választási program fontos kitételeként szerepelt, hogy - a Népi Egységhez hasonlóan - célul tűzték a gazdasági élet szektorainak elkülönítését. A tervek szerint állami ellenőrzés alá kerültek volna a legfontosabb bányauzemek, a rézlelőhelyek, a biztosító társaságok, a közlekedés, a posta, a távközlés, a villamosáram-termelés, az olajipar, a fémkohászat, a cementgyártás, a nehézvegyipar, és a fegyvergyártás. A többi ágazatban a magáncégek, magánvállalatok mellett lét-

kivántak hozni ugynevezett "kommunális tulajdonban", vagy "munkástulajdonban" lévő vállalatokat, amelyeket közvetlenül a munkások és az alkalmazottak irányítottak volna az adminisztratív tanácsba beválasztott képviselőiken keresztül. Az állam ezen vállalatok esetében csak mint hitelező és a tervezésben segítséget nyújtó tényező jelent volna meg.

A kereszténydemokraták radikális reformprogramjának megjelenése ékesszólóan bizonyítja, hogy a KDP hagyományos platformja a párt választóit már nem elégítette ki, s azok hangulata balra tolódott. A KDP tömegbázisának ez a változása lehetőséget teremtett arra, hogy párbeszéd alakuljon ki a KDP és a Népi Egység között. Társadalmi téren ez a helyzet alapkövetelménye volt a munkásosztály, a dolgozók és a középrétegek szövetségének, amennyiben a forradalmi kormány olyan politikát folytat, amely számításba veszi e rétegek érdekeit is. A Népi Egység programjában benne is voltak a középrétegeknek nyújtandó garanciák, valamint egy fontos tétel a háromszektoru gazdaságról. Ez egy reális és konstruktív stratégia alapja lehetett volna, amely nem csupán szóbeli ígéretekben biztosította volna a középrétegek érdekeinek tiszteletben tartását, de jogi intézményekkel biztosította volna jelentős helyüket a társadalmi fejlődésben. Ennek a programnak köszönhetően a baloldal jelöltje Salvador Allende, az 1970 szeptemberi választásokon nemcsak a munkások, a dolgozók szavazatait kapta meg, de rá szavazott a középrétegek jelentős része, az alkalmazottak, az értelmiség és a szabadfoglalkozásuk is. Így tehát a Népi Egység hatalomra kerülésekor és a forradalom kezdeti szakaszában adottak voltak a munkásosztály és a középrétegek szövetségének feltételei. Ennek a szövetségnek újabb politikai kifejezése volt a Radikális Párt, a kis-

polgárság hagyományos képviselőjének belépése a Népi Egységbe, valamint a Független Népi Akció, az API, és más kisebb irányzatok csatlakozása.

Salvador Allende választási győzelme után Radomiro Tomic elsőként gratulált neki és elismerte Allende alkotmányos jogát az elnökségre. A KDP balszárnyának egyik vezetője B. Leighton így fejezte ki az Allende híveivel együtt ünneplő kereszténydemokrata fiatalok érzéseit: "A Népi Egység és a kereszténydemokrácia álláspontja a törvényalkotás tereén egybeeshet, mivel sok bennük az egyezés, a közös momentum."⁵⁷

Ám a Kereszténydemokrata Pártban belül nem volt egység azt illetően, elismerjék-e Allendét elnöknek, együttműködjenek-e vele és kormánnyával. A jobbközép vezetőség lázasan kereste az alkotmányos kiskapukat, hogyan akadályozhatná meg Allende hatalomra jutását. Egy olyan politikai manővert dolgoztak ki, amelyet, ha sikerül kivitelezni, akkor a Moneda palotába a második legtöbb szavazatot kapott elnökjelölt, a reakciót képviselő J. Alessandri költözött volna be, majd lemondott volna, s így az újra kiírt választásokon E. Freiit újraválasztották volna. Ám a terv megbukott. Bukását a népi mozgalom nagyarányú fejlődése és a baloldali jelölt győzelme okozta, amely lehetetlenné tett minden alkotmányos, vagy alkotmányon kívüli akciót az Allende-kormány hivatalba lépésének megakadályozására.

A KDP Országos Tanácsa 1970. október 3-4-i rendkívüli plénunán a résztvevők azt vitatták meg, milyen feltételekkel támogassák Allendét október 24-én, amikor a kongresszusnak döntenie kellett arról, megerősíti-e Allendét az elnöki tisztségben. T. Pablo szenátor és a volt belügyminiszter Pérez Sucovic, aki egyértelműen a jobbszárnyat képviselte, javasolták, hogy a KDP csak abban az esetben támogassa Allendét, ha az kész a KDP és a Népi Egység képviselőiből álló koalíciós kormányt alakítani. Ezt azzal az érveléssel igyekezett alátámasztani,

hogy ugymond, "a Szocialista és a Kommunista Párt alapállásuknál fogva korlátozzák a demokráciát és a Népi Egységben résztvevő egyetlen demokratikus párt, a Radikális Párt nem lesz képes ilyen nyomásnak ellenállni. A KDP, amely a Kongresszusban a 80 baloldali képviselővel szemben 75 szavazattal rendelkezik, és amelynek gazdasági és szociális programja sok hasonló vonást mutat a Népi Egység programjával, a Népi Egység pártjaival együttműködve képes biztosítani az ország biztos és demokratikus fejlődését."⁵⁸

Az Országos Tanács tagjainak többsége, szám szerint 271 fő, 191 szavazat ellenében Allende támogatása mellett döntött, azzal a feltétellel, hogy "a demokrácia biztosítására valóságos és hatékony lépéseket tesz".⁵⁹ Ennek formulája az ugynevezett "demokratikus garanciák statútuma" lett, amelyet a kereszténydemokraták és a Népi Egység képviselői együtt dolgoztak ki. Ezt a nyilatkozatot a Kongresszus az alkotmány módosításaként fogadta el. R. Tomic a KDP plénümán erőteljesen tiltakozott a jobboldali pártokkal megkötendő bármiféle alku ellen: Mindenféle közösködés ezekkel a fuldoklókkal velük együtt azt is a mélybe huzná, aki erre a közösségre hajlik."⁶⁰

A KDP és a Népi Egység közös bizottsága kidolgozta a demokratikus garanciák statútumát, amely magába foglalta a politikai pártok szabad tevékenységét, a választások megtartását, a sajtószabadságot. A garanciák között szerepelt, hogy a tájékoztatási eszközök tulajdonában beálló bármilyen alapvető változtatás csak a Kongresszus által elfogadott erre vonatkozó törvény útján lehetséges. Megerősítették az egyetemek autonómiáját, a szakszervezetek és a társadalmi egyesületek alkotmányos garanciáit, s a hadsereg, valamint a csendőrség kizárólagos jogát a közrend ellenőrzésére.

A statútumot elfogadták a Népi Egység pártjai, s a kereszténydemokra-

ták ezek után a kongresszusban Allende elnöki beiktatása mellett adták le voksukat, s így meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a Népi Egység alakíthatott kormányt. Azokban a napokban reális lehetőség nyílt az együttműködésre a Népi Egység és a KDP R. Tomic és B. Leighton vezette haladó, demokratikus körei között a gazdasági és szociális politika számos területén. A baloldali blokkon belül felmerült a kereszténydemokraták bevonásának lehetősége is a kormányba. Egyáltalán nem mellékes, hogy ez a tendencia rendkívül nyugtalanította a KDP jobboldali vezetőit, s dühödt támadásokat váltott ki jobbról, a Nemzeti Pártból a KDP ellen. Az Egyesült Államok is mély aggodalommal eltelve szemlélte az eseményeket. Nem hiába nevezte a New York Times a Népi Egység és a KDP megállapodását "a legkellemetlenebb iránynak az események fejlődésében".⁶¹

A Népi Egység kormányzásának első időszakában - ez körülbelül 1971 júliusáig tartott, bővültek az Allende-kormány és a KDP együttműködésének lehetőségei. A kereszténydemokraták, kikötésekkel bár, de támogatták az elnök bizonyos törvényhozói kezdeményezéseit például a réz és a bankok államosításával kapcsolatban. Radomiro Tomic a KDP ifjúsági szekciójának egyik ülésén arra hívott fel, "hogy tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a Népi Egység kormánya Chile történelmének legjobb kormánya legyen."⁶²

Amikor 1971 januárjában Sergio Onofre Jarpa, a Nemzeti Párt elnöke felhívással fordult valamennyi nem marxista szervezethez, hogy hozzanak létre egységes frontot a marxista kormány ellen, a kereszténydemokraták többsége, sőt még a párt jobboldali beállítottságu vezetése is, elutasította a felhívást. A KDP elnökhelyettese, F. Sanueza képviselő kijelentette: "a kereszténydemokraták nem vesznek részt holmi felforgató csoportokban, amelyeket a jobboldali erők hoznak

létre és megmaradva a jelenlegi /Allende/ kormánnyal szembeni egyetlen alternatívának, a konstruktív ellenzék szerepét vállalják el, és hozzá kívánnak járulni azoknak a problémáknak a megoldásához, amelyeket illetően a KDP véleménye találkozik a kormány szándékával." ⁶³

Az 1971 áprilisi helyhatósági választások, amelyeken a Népi Egység pártjaihoz tartozó jelöltek több mint 50 %-ot szereztek meg a szavazatokból ⁶⁴, sok kereszténydemokratát meggyőztek arról, hogy a kormányzat egyre nagyobb hatást gyakorol a tömegekre, azon belül is a kis- és középvállalkozókra, valamint a parasztságra. A KDP egyik ifjúsági vezetője L. Maira ezt így kommentálta: "az ország balra akar menni, és a chileiek komoly szociális és gazdasági átalakulásokat akarnak." ⁶⁵

A KDP Országos Tanácsa 1971 májusi plenáris ülésén éles vita bontakozott ki a kormányhoz való viszonyról, ám végül is a balszárnny képviselői kerekedtek felül. A párt elnöke, N. Irrureta a konstruktív ellenzékiesség mellett szállt síkra, s nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a KDP képviselői útján részt vegyen az Allende-kormányban." ⁶⁶

Volodia Teitelboim, a ChKP ideológiai területért felelős titkára, szenátor, a párt nevében pozitívan értékelte a KDP elhatározását, különösképp az Allende-kormánnyal való együttműködési készségüket egy sor konkrét kérdésben. ⁶⁷ Megkezdődtek a tárgyalások a Népi Egység és a KDP vezetése között az együttműködésről a Kongresszusban, és a kereszténydemokraták lehetséges részvételéről a kormányban. 1971 májusában-júniusában a Népi Egység és a KDP közötti megegyezés lehetősége reális volt.

A megállapodást hátráltatta ugyanakkor, hogy a kormányzó koalíción belül nem volt egységes álláspont a KDP-vel folytatandó párbeszédet illetően. A legkövetkezetesebb álláspontot a kommunisták foglal-

ták el, akik messzemenően sikraszálltak a Népi Egység kibővítéséért, a tömörülés együttműködéseinek kiszélesítéséért az ország legnagyobb pártjával. Az ilyen együttműködés politikai értelmét abban látták, hogy ezáltal megszilárdulnának a kormány pozíciói a parlamentben és az államapparátusban is. ⁶⁸ Felhasználva a KDP és a Népi Egység programjának egyező vonásait a kommunisták lehetségesnek tartották a kereszténydemokraták bevonását az alapvető jelentőségű változások végrehajtásába, lehetségesnek ítélték az ellenzék demokratikus elemeinek tömörítését a kormány körül, még akkor is, ha ez bizonyos mértékben csökkentené a változások ütemét. Mindez azzal az egyáltalán nem jelentéktelen politikai haszonnal is járt volna, hogy sikerült volna elszigetelni a KDP Eduardo Frei vezette jobbszámnyát. Így létrejöttek volna a feltételei az együttműködésnek és az elkerülhetetlen vetélkedésnek a forradalmi politikai tömörülés és a polgári demokratikus ellenzék között, s nem csupán egy afféle védelmi ígéretről lett volna szó, amelyet leginkább így lehet jellemezni: a baloldal elsőként nem szegi meg a burzsoá alkotmányt.

A Népi Egység és a Kereszténydemokrata Párt közeledése, valamint a velük való politikai kompromisszum egyáltalán nem volt egyszerű dolog a baloldali erők számára. Volt benne politikai kockázat, és azt a veszélyt is magában rejtette, hogy a forradalmi pártok elveszíthetik a végbemenő változások, folyamatok feletti ellenőrzésüket. Az is világos, hogy ebben az esetben szó sem lehetett volna azonnal szocialista megoldásokról /a Kereszténydemokrata Párt nem egyezett volna bele/, amelyekhez pedig a Népi Egységen belül ragaszkodtak a "baloldali" szocialisták, ám minden ragaszkodásuk ellenére, ehhez nem voltak meg a feltételek. Ugyanakkor a kereszténydemokraták részvétele a kormányprogram megvalósításában, amikor a Népi Egység szilárdan birtokolja a

végrehajtó hatalom kulcspozícióit nemcsak hogy nem akadályozta volna a kitűzött program megvalósítását, sőt biztosította volna annak teljeskörű végrehajtását, úgy, hogy a változások egyszer és mindenkorra végérvényesekké és visszafordíthatatlanokká váljanak. A népi kormány társadalmi-politikai bázisának kiszélesítése a KDP balszármányának bevonása útján, a kommunisták véleménye szerint lehetővé tette volna a megoldásra érett feladatok minél átfogóbb és mélyrehatóbb végrehajtását.

A kereszténydemokraták a kormánnyal való együttműködésük feltételül azt szabták, hogy azonnal hozzanak törvényt a gazdasági szektorok "határainak" megállapítására, kijelölésére, hozzanak létre szövetkezeti bankokat és "kommunális tulajdonu" vállalatokat - az államiak helyett.

A kommunisták és a kormányban résztvevő többi erő, sőt még maga az elnök is azon a véleményen volt, hogy ezekben a kérdésekben meg lehet találni a mindenki számára kielégítő megoldást. A kereszténydemokraták követeléseai között szerepelt a szélső baloldali csoportok elleni kérlelhetetlen harc is.⁶⁹ Ezek a csoportok szervezték ugyanis a föld- és gyárfoglalásokat. Ezt illetően a kereszténydemokraták és a kormány véleménye egybe esett, mivel a szélsőbal anarchista akciói, amelyeket azzal próbáltak igazolni, hogy "meg kell gyorsítani a forradalmi átalakulások ütemét", objektíve gyengítették a kormány pozícióit.

A forradalmi folyamat elmélyülése során komoly objektív és szubjektív nehézségek kerültek felszínre a munkásosztály és a középrétegek szövetségének további fejlődésével kapcsolatban. Már 1971 végétől kezdve a kispolgári tömegek fokozatosan távolodtak el a kormánytól,

S ennek megvolt az oka.

Az Allende-kormány, az imperializmus gazdasági agressziója és az USA pénzügyi blokádja közepette mélyreható társadalmi, politikai változásokat vitt véghez. Már egyedül ez a körülmény is jelentős gazdasági nehézségeket okozott. Ám ezek a nehézségek csak nőttek a Népi Egység kormányának társadalmi-gazdasági politikájában elkövetett hibák miatt. Ezeknek oka javarészt a baloldali pártok blokkján belüli egység és összehangolt fellépés hiányában keresendő.

A gazdaság szétzilálását és a társadalmi-politikai bizonytalanság erősödését nagyban elősegítették a Baloldali Forradalmi Mozgalom /MIR/ és a szocialisták egy részének állandó rögtönzése. Ezek az erők az Allende-kormány alatt gyakorlatilag szabad kezet kaptak a 80 hektáros területet el nem érő kis és középgazdaságok elfoglalásának megszervezésében. /A 80 hektárnál kisebb gazdaságokat a földreform törvény nem vonta be a kisajátításba./ Ugyanilyen lehetőségeik voltak a nagyszámu kis- és középméretű ipari üzemek, kereskedelmi központok, sőt még az iparosműhelyek elfoglalásában is.⁷⁰

A belső és külső reakció ellenforradalmi összeesküvésének pedig éppen a gazdaság destabilizációja, a káosz és bizonytalanság elterjesztése volt a fő célja.

A középrétegek sértve érezték közvetlen gazdasági érdekeiket, s ez csak fokozódott az inflációval, a forgalomba került pénztömeg példátlan növekedésével, s a feketepiac terjedésével. Ez mind csak rontotta kilátásaikat a jövőre nézve. A garanciák, amelyeket a Népi Egység programja ígért nekik, jobbára nem valósultak meg. Az első gyakorlati lépés ezek megvalósítása felé a kis- és középvállalkozóknak nyújtandó hitelről szóló rendelet volt, amelyet csak 1973 júniusában dolgoztak ki és augusztusban, a fasiszta puccs előtt egy hónappal fogadtak el.

A középrétegek számára aggasztóvá vált helyzet következtében ezek jelentős tömegei, valamint az egész kispolgárság elkezdett távolodni a kormánytól. A kiskereskedők, kisvállalkozók és közlekedési eszköz tulajdonosok valamint a kis- és középbirtokosok a kormánnyal szembeni nyílt ellenállást választották.

A középosztályok álláspontjának megmerevedését, kormányellenes alapokon való egyesülésüket és szakmai egyesületeik, a grémiók aktivizálódását jelentősen meggyorsította a reakciós sajtó és a jól bejáratott jobboldali propaganda, amely kihasználta a kormány minden egyes gazdasági tévedését és azt bizonygatta, hogy az összes gazdasági nehézség nem más, mint az Allende-kormány hozzá nem értésének és gazdasági irányítóképtelenségének következménye.

A szélsőbaloldali "forradalmi" koncepciók hívei széles körben hirdették, hogy a középrétegek ellenséges viszonya az Allende-kormányhoz elkerülhetetlen volt, mivel a fejlett és közepesen fejlett tőkés országokban, ahová Latin-Amerika országainak nagy része is tartozik, lehetetlen a munkásosztály és a középrétegek szövetsége hiszen - érvelnek ők - a proletariátus és a dolgozók érdekei kibékíthetetlen ellentétben állnak a középrétegek érdekeivel.⁷¹

Érvként a középrétegek felső köreinek kétségtelenül létező burzsoázia iránti vonzalmát hozzák fel. Ezek a körök mindig is szerették volna elérni a burzsoázia életszínvonalát. A szélső baloldal logikája szerint a széles társadalmi és politikai szövetségek stratégiája, a többség - beleértve a középrétegeket is - felsorakoztatása a népi hatalom mögé illuzió, vagy jobb esetben önámítás. Szerintük a Népi Egység egy "reformista illuzió, amely helyett tiszta, proletár, forradalmi front" kell.⁷² A MIR, a baloldali Forradalmi Mozgalom álláspontja nyilvánvalóan elhamarkodott volt, és nem vette figyelembe a körülményeket.

A Népi Egység hiveinek egy része - a baloldali szocialisták, az Egységes Népi Akciómozgalom /MAPU/ egyes csoportjai és sok "baloldali keresztény"⁷³ is - abból indult ki, hogy a középrétegek alapvetően reakciós beállítottságúak és ezért elkerülhetetlen jobbratolódásuk."⁷⁴

Ezek, az Allende-kormány álláspontjánál radikálisabb nézeteket valló erők, különböző, a forradalmi átalakulást "felgyorsító" akcióikkal is a kormányra gyakorolt nyomással egyenesen elősegítették a középrétegeknek a kormánytól való eltávolodását, s a jobboldalhoz, a burzsoá erökhöz való közeledésüket.

A chilei kommunisták jelentős gazdasági és társadalom-pszichológiai nehézségeket láttak a dolgozók és a középrétegek szövetsége kialakításának útjában, ugyanakkor látták ennek a szövetségnek az objektív alapját is. Chilében akkoriban a középrétegek a munkaképes lakosság egyharmadát alkották, s így jelentős szerepet játszottak az ország gazdaságában. Az ő kezükben volt 35 ezer vállalat, amely az ország feldolgozó iparának 25 %-át adta, közülük kerül ki 45 ezer teherautó-tulajdonos, akik az élelmiszer, a közfogyasztási cikkek és a műtrágya nagyrésztét eljuttatták a parasztokhoz és kis- középtermelőkhöz, akik pedig az ország mezőgazdasági termelésének 60 %-át adták.⁷⁵

Érthető, hogy ezt a jelentős réteget a népi hatalom oldalára kellett állítani, mégpedig nem ideiglenesen, hanem hosszútávra.

Ahogy a középrétegek szakmai tömörülései egyre aktívabb ellenállást fejtettek ki az Allende-kormány ellen, a Kereszténydemokrata Párt magához ragadta a kezdeményezést a kongresszusban, magát mint a kispolgári rétegek érdekeit megvédeni képes egyedüli erőt tüntetve fel. 1971 februárjában a KDP képviselői egy törvénytervezetet terjesztettek elő, amely elfogadása esetén biztosítaná a 40 hektárnál kisebb gazdaságok kisajátítás-mentességét. A KDP 1971 októberében, a

a kormányt megelőzve javasolta a gazdasági élet szektorainak az alkotmányban is rögzítendő elkülönítését, törvényes akadályt állítva ezáltal a vállalatok és gazdaságok további kisajátítása elé. A törvényjavaslatot 1972 februárjában fogadták el.

A Kereszténydemokrata Párton belüli jobboldali tendenciát objektíve elősegítette a pártban 1971 júliusában beállott szakadás is, amelynek során a pártból kivált az Eduardo Frei Népi Egység-ellenes politikájával egyet nem értő baloldali beállítottságu keresztény, parlamenti képviselők 9 fős csoportja. A szakadás előzményeit az alábbiakra lehet visszavezetni: a Kereszténydemokrata Párt 1971-ig együttműködött a Népi Egységgel, közömbösítve ezzel a reakciós erőket. 1971-től kezdve a kereszténydemokrácia erősítette kapcsolatait a jobboldali Nemzeti Párttal az Allende-kormány megbénítása érdekében. Ehhez fel kellett számolnia a KDP-n belüli, a Népi Egységgel együttműködni kész Tomic-származat. A párt jobboldala élesen és nyíltan Amerika-barát volt. Frei és hívei hangsúlyozták, hogy a Népi Egység és a KDP szövetsége csak taktikai szövetség, és ha már szükségtelenné válik, a kereszténydemokraták nem haboznak felmondani azt.

Ilyen körülmények között meggyengült R. Tomic és híveinek helyzete és a párt irányítása a freisták kezébe került. Ezek után vált ki a pártból Tomic híveinek 9 fős csoportja, valamennyi kongresszusi képviselő, akik megalakították a Baloldali Keresztények Mozgalmát. Tomic, habár támogatta őket, formálisan megmaradt a KDP-ben. Őket, saját értékelésük szerint minegy 10 ezer szimpatizánstámogatta. A kilenc képviselő csatlakozott a Népi Egység kongresszusi képviselőinek csoportjához, így az erőviszonyok megváltoztak: a Népi Egységnek a korábbi 58 helyett 67 képviselője volt a Kongresszusban, míg az ellenzéki képviselők száma 92-ről 83-ra csökkent. A veszteség ellenére a

Kereszténydemokrata Pártnak a Kongresszusban 55 képviselője és 20 szenátora volt.⁷⁶

A Szocialista Párt úgy értékelte a helyzetet, hogy a szakadás meggyengítette a KDP helyzetét. Carlos Altamirano, a párt 1971 augusztusi plénumán kijelentette, hogy a KDP-ben beállott szakadás után az ország fő politikai erejévé a szocialisták váltak.⁷⁷

Ez az értékelés tévesnek bizonyult. A KDP valójában majdnem teljesen megőrizte tömegbázisát: a baloldali keresztényeket csak mintegy tizezer szimpatizáns, és a választópolgárok kevesebb, mint egy százaléka követte, ahogy ezt az 1973-as parlamenti választások eredményeiből kitűnik.⁷⁸

A baloldaliak kiválása után a KDP Országos Tanácsa egyhangulag jóváhagyta a jobboldali pártokkal való szövetség, és a kormánnyal szembeni ellenzékiesség politikáját. Egyre csökkentek a Népi Egység kormánya és a kereszténydemokraták közötti elképzelt együttműködés kilátásai, s ezzel párhuzamosan csökkentek a forradalmi folyamat további békés fejlődésének esélyei.

A kereszténydemokrácia, csakugy mint a középrétegek, továbbra is nagyon érzékenyen reagált a kormány szociális politikájában és gazdaságpolitikájában végbemenő változásokra. 1972 februárjában fontos találkozóra került sor a Népi Egységbe tömörült pártok és az elnök között. Ezen a találkozón terítékre kerültek a kormány gazdaságpolitikájának hibái. A hiányosságok elemzése után a résztvevők megállapodtak, közös irányvonalat dolgoznak ki a kormánykoalícióban a földfoglalások, az agrárreformok és a kisajátítások körül kirobbant ellentétek megelőzésére.

A Népi Egység politikai vezetése újra szélesre tárta az ajtót a Kereszténydemokrata Párttal való együttműködés, a párbeszéd előtt.

"A kommunista párt lehetségesnek tartja az együttműködést a KDP és a Népi Egység között bizonyos kérdésekben azzal a céllal, hogy a problémákra az ország számára kedvező megoldást találjanak." Erre a javaslatra válaszul a KDP elnöke R. Fuentealba a párt Országos Tanácsa 1972 márciusi kibővített plénumán sikra szállt az elnökkel folytatandó párbeszéd mellett. Beszédében egyébként bírálta a kormányt, hogy "nincs összhang az elnök kijelentései és munkatársainak tettei között." 79

1972 júniusában a baloldali pártok és a kereszténydemokraták, habár rövid időre, de újra egyesítették erőiket a kongresszusban a jobboldal ellen, és ezzel elérték, hogy elhalasztották a szenátusban a szavazást az elnöki vétőről. Allende elnök megvétózta az ellenzéki többségű kongresszusban 1972 februárjában elfogadott, a gazdasági szektorok elkülönítéséről szóló törvénytervezet egy sor cikkelyét. Csakugy, mint egy évvel korábban, ámbár rosszabb politikai körülmények között kirajzolódtak egy lehetséges, valóságos együttműködés körvonalai.

A Népi Egység és a Kereszténydemokrata Párt képviselői között megkezdődött a tárgyalások második fordulója. A megbeszéléseken főként a gazdasági szektorok, - a "társadalmi" és a magánszektor - határainak kijelöléséről volt szó. A kormány elfogadta a KDP követelését, hogy a vállalatoknak a társadalmi szektorba történő átadásáról a továbbiakban a kongresszus által elfogadandó törvény rendelkezzen. Az elnök ígéretet tett, hogy különböző garanciákat nyújt a kis- és középvállalkozóknak. Megállapodás jött létre a gazdasági szektorok elkülönítéséről, és meghatározták az Iparfejlesztési Társaság /CORFO/ jogállását. Nem jutottak döntésre az un. "dolgozók vállalatait" illetően, pedig a kereszténydemokraták minden áron igyekeztek számukra

kedvező eredményt kicsikarni. Nem sikerült megállapodásra jutni a kormány által előterjesztett 91 vállalat állami szektorba adásáról sem, pedig a megállapodás már majdnem készen volt. Az utolsó pillanatban szakadtak meg a tárgyalások, inkább politikai okokból, semmint a kompromisszum lehetetlensége miatt. A tárgyalások megszakításában érdekeltek voltak az Eduardo Frei vezette jobboldali kereszténydemokrata vezetők. Ugyanez a cél lebegett a "baloldali" szocialisták és az őket támogató MIR vezetők szeme előtt is. Az együttműködés és a közös platform kialakítását szinte lehetetlenné tette a "baloldali" szocialisták 1972 májusában Concepciónban elkövetett durva provokációja. /A Kereszténydemokrata Párt, az összes törvényes előírás betartásával, a hatóságok engedélyével felvonulást hirdettek. A "baloldali" szocialisták barrikádokkal torlaszolták el a felvonulók útját majd össze is csaptak velük./

Csakugy mint a hadsereg, amelyet haladó erőknek nem sikerült következetesen bevonni az átalakulási folyamatba és a felelősségnek a kormánnyal való megosztásába, és amely 1973-ban a reakció aktív felforgató tevékenységének célpontja lett, a Kereszténydemokrata Párt is, amelynek haladó körei nem tudták megvédeni a kormánnyal való együttműködést a forradalmi folyamatban, elkerülhetetlenül más szövetségest kellett, hogy találjon. Ez az új szövetséges a jobboldal lett. A kereszténydemokraták közeledése a jobboldalhoz 1972-73-ban nagyon gyors volt: "alkotmányos" háborút hirdettek a kormány ellen, blokád alá vették a Népi Egységet az időközi parlamenti választásokon, az egyetemen és a szakmai szövetségekben. Ezt a szövetséget megpecsételte a "Demokratikus Konföderáció", a KDP és a jobboldali pártok választási blokkja. A konföderáció célja egyértelműen az Allende-kormánnyal szemben álló ellenzéki pártok közös fellépésének előkészítése volt az

1973-as parlamenti választásokra.

1972 októberében, a forradalom és az ellenforradalom erőinek összecsapásában a Kereszténydemokrata Párt már a Népi Egységgel szemben, a barrikád másik oldalán, a reakció mellett állt. 1972. október 16-án a KDP Országos Tanácsa utasította az alapszerveket, "álljanak teljes harckészültségben" és támogassák a kormányellenes sztrájkot.⁸⁰ Radomiro Tomic ezekben a napokban "józanságra, s a krizisből kivezető, valamennyi chilei számára elfogadható kiút keresésére"⁸¹ hívott fel. Ezzel szemben a Nemzeti Párt fasisztoid beállítottságú vezetői gerinctelenséggel, határozatlansággal, a parlamenti választások passzív kiváráásával vádolták a kereszténydemokratákat. Ezzel azt kívánták elérni, hogy - P. Rodriguez, a Nemzeti Párt egyik vezetője fogalmazta meg így - "ne a baloldali kereszténydemokraták váljanak mérsékeltté, hanem a mérsékeltek váljanak keménnyé." ⁸²

A KDP és az elnök közötti tárgyalások harmadik, és egyben utolsó fordulója 1973 júliusában-augusztusában zajlott. A megbeszéléseken E. Frei igyekezett elaltatni a Népi Egység éberségét, hamis illúzióként megcsillantva a krizisből való kijutást, ugyanakkor igyekezett éket verni a koalícióban résztvevő pártok közé, s így előkészíteni a fordulatot. A kormány és a Kereszténydemokrata Párt közötti együttműködés lehetőségei teljesen kimerültek, minthogy a KDP vezetésén belül a jobboldaliak kerekedtek felül, és a tömegbázis - a középrétegek átálltak a reakció oldalára. Ezen kívül lehetetlenné vált a forradalom békés fejlődése is. A reakció erőivel való elkerülhetetlen összeütközésre a Népi Egység számára előnytelen erőviszonyok mellett készült.

4. Az Allende korszak után

A fasiszta hatalomátévtel után, az antifasziszta harc kezdetén a nemzet nagyrészté átfogó antifasziszta egység kialakítása az ország forradalmi és haladó erőinek fő feladata lett. A Népi Egységet alkotó és a puccs után az üldöztetések ellenére is tevékenykedő illegalitásba vonult pártok egyhangulag megegyeztek ebben. "A Kereszténydemokrata Párt politikailag egyre aktívabb részvétele az antifasziszta harcban nem más mint rendkívüli fontosságú szükségszerűség" - hangzott a Népi Egység pártjainak az illegalitásban kiadott első hivatalos nyilatkozata 1974 májusában. "Szeretnénk, ha a KDP teljes egészében bekapcsolódna és résztvenne az ellenállási mozgalomban és az antifasziszta frontban. Ez a folyamat nem lesz könnyű, ám a felhalmozódott tapasztalat is mutatja, közösek az ellenségeink, akik egyben a haza ellenségei is. Közös erővel együtt törekedhetünk Chile felszabadítására a diktatura alól a külföldi tőkétől és a mult visszatérésének veszélyétől. Ezért mi készen állunk a közös akciókra a dolgozók és a nép érdekeinek, jogainak védelmében." ⁸³

A KDP-ben a diktatura első időszaka alatt megerősödtek azok pozíciói, akik a diktatúrával való aktív szembenállásért, valamint a forradalmi erőkkel hazafias és antifasziszta alapon való együttműködésért szálltak sikra. 1974 második felében a KDP külföldi emigrációban élő néhány vezetője tárgyalásokat kezdett a Népi Egység pártjainak képviselőivel az együttműködésről. Erre ösztönzőleg hatott a világszerte kibontakozott szolidaritás a chilei hazafiakkal. A chilei demokratákkal vállalt szolidaritás jegyében összehívott nemzetközi konferencián - amelyet a Békszerető Erők Kongresszusának kapcsolat-tartó és akció tanácsa kezdeményezett - 1975 novemberében a KDP képviselője C. Uepe támogatta valamennyi haladó chilei erő együttműködését a fasiszta diktatura elleni harcban. ⁸⁴ A KDP-vel való akcióegységet támogatták és azóta is támogatják a Népi Egység pártjai.

4.1. A püspöki kar többségének magatartása, álláspontja

Ahogy az események megmutatták a püspöki kar nagyrésze könnyen és gyorsan áthangolódott, s kezdte elítélni a Népi Egységet. Amikor 1973 júniusában világossá vált, hogy a reakció támadásra készül, a chilei központi terület püspökeinek pásztorlevele már a "rossz irányba haladó változásokról" beszél, s ennek a rossz iránynak az az oka, "hogy azokat marxista koncepciók éltetik, és nem veszik tekintetben az emberi természet bonyolult voltát".⁸⁵

Jobboldali körökben ezt a pásztorlevelet, amely az Allende-kormányt tette felelőssé a gazdasági helyzet romlásáért, úgy érzékelték, mint az egyház nyílt szakítását a Népi Egységgel.

Ugy tűnik, a püspököknek ez a nyilatkozata adott alapot Silva Henriquez bíborosnak 1973 november 1-i nyilatkozatához, amelyben kijelentette, hogy "a chilei egyház, az országban bekövetkezett legutolsó politikai változásokig nem rejtette véka alá kétségeit, jelezte Allende ur rezsimjének a felmerült problémákat, nehézségeket és felhívta a különböző pártokat, hogy egyesüljenek a béke érdekében és hajtsanak végre társadalmi változásokat".⁸⁶ Saját viszonyát a Népi Egységhez így értékelte: "korábban azzal vádoltak, hogy a marxisták szövetségese vagyok. Kijelentem, soha nem voltam az Allende-rezsim részese, társa." ⁸⁷

Érdekes összehasonlítást lehet tenni a bíboros változó nézeteiről, ha megnézzük a rendkívüli módon ide kívánczoló másik értékelését az Allende-időszakról és saját viszonyáról a Népi Egységhez. Fontos tud-

ni, hogy ezt a második értékelést 1979-ben, tehát a Népi Egység elleni puccs után hat esztendővel adta. A következőket mondta ekkor: "Engem hajthatatlannak, engesztelhetetlennek neveznek, s ez bizonyos fókig igaz is. Soha nem lehet belenyugodni a hazugságba, a hibákba, az igazságtalanságba, az emberi jogok iránti tisztelet hiányába. S ha már a Pinochet tábornokkal való lehetséges párbeszédre kérdez /mármint a nyilatkozatot kérő újságíró/, valójában mi nem kötelezhetünk senkit a párbeszédre, csak tanácsolhatjuk azt. Abban az időben /a Népi Egység alatt/ igény volt a párbeszédre, és sajnálatos, hogy az eredménytelen maradt. Sokan szememre vetik, hogy jó kapcsolataim voltak a korábbi rezsimmel. Én kéréseket, panaszokat terjesztettem elő, nyíltan kifejeztem fenntartásaimat, de viszonylag jól megértettük egymást. Soha nem érezték, úgy, hogy én támadom őket, mivel egyet nem értésemet sok cselekedetükkel nem lehetett támadásként felfogni, mivel nem is az volt.⁸⁸

Nem, az egyház nem támadott nyíltan, "csupán" a hagyományos katolikus társadalmi doktrína keretei között megmaradva "óva intette a hívőket a marxista irányzatú szocialista rendszer veszélyeitől", amely ugymond, "felcseréli az Istent az istenített állammal, diktatúrát léptet érvénybe, figyelmen kívül hagyja a személyiséget, nem számol a lelki szükségletekkel, s az embert elsősorban mint munkaerőt tekint és csak utána mint embert, és ennek következtében nem vesz tudomást az alapvető emberi jogokról."⁸⁹

Az "Evangélium politika és a szocializmus különböző válfajai" című, 1971 júliusában készült munkadokumentumban már a chilei püspökök közvetlenül a "lojális és konstruktív ellenzékhez" fordultak, minden valószínűség szerint a Kereszténydemokrata Pártot értették ez

alatt, s emlékeztettek arra a lehetőségre, hogy "elvessük a már meghozott döntéseket, és humánusabb, igazságosabb és demokratikusabb úton haladjunk, mint a tisztán marxista irányzatú szocializmus." ⁹⁰

Ez a dokumentum újabb ékesszóló bizonyítékát adja annak, hogy az egyház a körülmények kényszere alatt cselekedve, afféle kisebbik rossz gyanánt kompromisszumos, feltételes jelleggel támogatta csak az Allende-kormányt, és nem adta fel a reményt, hogy azt mihamarabb újra egy "keresztényibb" kormány váltsa fel.

Az egyház deklarative a pártokon felül álló, politikamentes álláspontját hangoztatta, ám valójában ez arra szolgált, hogy megkísérelje az alsópapság semlegesítését, kikapcsolja azt a politikai életből, lévén, hogy az az egyházi vezetés stratégiai érdekeivel ellentétben nyíltan, és egyértelműen kiállt az Allende-kormány mellett. A papoknak megtiltották, hogy politikai nyilatkozatokat tegyenek, politikai megbízatást vállaljanak, sőt még azt is, hogy valamiféle véleményt alkossanak politikai kérdésekről, s ezeket a tiltásokat gyakran ismételték az egyház hivatalos dokumentumaiban.

Természetes, hogy a valóságos antagonizmusok nyílt szembeállítását a hagyományos egyházi dogmatikus társadalomszemlélettel, az egyház hivatalos álláspontjával nem váltott ki kitörő lelkesedést a felső papság körében, hiszen az nem a forradalmat támogatta, hanem csak azokat az elkerülhetetlenül szükséges reformokat, amelyeket a forradalom megvalósítani felvállalt. A "Keresztények a Szocializmusért" pedig - Silva Henriquez szavaival élve - céljául tűzte, hogy az egyházat és a keresztényeket a marxizmusért, a latin-amerikai marxista forradalomért folytatott harc résztvevőivé teszi. ⁹¹ Ezek után érthető, hogy a biboros miért utasította el a részvételt a mozgalom első találkozóján és miért ítélte el azt kemény szavakkal.

A püspöki kar testülegileg is több ízben elítélte a "Keresztények a Szocializmusért" mozgalmat, mivel az számos esetben sikra szállt a kommunistákkal való együttműködésért és a Latin-Amerikát kinzó problémák okait nem a marxisták és keresztények közötti alapvető különbségekben keresték, hanem a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak közötti ellentétben.⁹² A vezetők pozitívan nyilatkoztak a fejlődés szocialista útjáról, az Allende-kormányról.⁹³

Utolsó alkalommal - érdekes egybeesésként - 1973 október 26-án, miközben az uralomra jutott junta a legvadabb módon, kiméretlenül üldözte a mozgalom tagjait.⁹⁴

A katonai hatalomátvétel után a hivatalos katolikus egyház megáldotta a hatalmat bitorló juntát, amely uralomra jutásának szinte első percétől deklarálták hűségüket a keresztényi eszmékhez, a katolicizmus társadalmi doktrínájához, s tették mindezt a legszélsőségebb antikommunizmus talaján.

Charles Condomine, francia szerzetes, a "Keresztények a Szocializmusért" mozgalom egyik vezetője szerint, akit a junta szinte azonnal kiutasított Chiléből, a püspöki kar tagjai közül csak két-három püspök ítélte el a juntát, körülbelül egy tucat Silva Henriquez "álsemlleges" álláspontjára helyezkedett, s egy másik tucat püspök viszont azonnal támogatásáról biztosította a katonai rezsimet.⁹⁵

A puccs másnapján, 1973. szeptember 12-én monsignore Valdés, Osorio püspöke az "Új Chile imájában" a következőket mondta: "Vége az ördög hatalmának, hozzáláthatunk a társadalmi ujjaépítéshez."⁹⁶

Figyelemreméltó, hogy amint azt az előbbieken is bemutattuk, a chilei egyház, de még a felső vezetése sem volt egységes a puccs megítélését illetően.

Az alsópapság, az akkoriban nagyon aktív és a Népi Egységet támogató ún. "népi egyház" továbbra is az Allende-kormány által elkezdett

átalakulások mellett a junta ellen foglalt állást, kihívva ezáltal maga ellen az egyházi és világi vezetés haragját, amelyet természetesen követtek a retorziók, repressziók is. A papi hivatás gyakorlásától való időleges vagy végleges eltiltás, a börtön, a kínzások sok pap osztályrészévé vált. *

De vajon mi huzódott meg a hierarchia egy jelentős részének "álsemlegessége" mögött?

Az egyház politikai tevékenységének megértéséhez meg kell értenünk nemcsak a konkrét állásfoglalások motivációit, hanem azt az alapjában és elveiben állandó logikát, amely az egyház politikáját, más kifejezéssel, az egyház mint állandó egész tényező és az adott időben zajló események, mint változó tényezők egymáshoz való viszonyát szabályozza.

Az alapképlet az, hogy az egyházi felső vezetés, legyen az a Vatikán, vagy a nemzeti egyházi vezetés a nyilvánosság felé apolitikus-ságot, a politikán való felülemelkedést hirdet az egyetemleges egyház, a kereszténység, a katolicizmus istentől származtatott, a mindennapi hivságok felett álló magasabb, örök és állandó erkölcsi normái alapján. Az egyház kifelé tanusított álláspontja szerint az örök és állandó nem egyenrangú a mindennapi változóval /itt több, az előzőleg felsorolt jelzőkhöz jól illeszkedő főnév is kínálja magát, például lét, erkölcs/. Ugyanakkor az egyház befelé, saját kebelén belül, mondhatni szolgálati használatra, szisztematikusan összeméri, összehasonlítja, hogy a mindennapi "gyarló valóság, mennyire van összhangban, mennyire

---

* Chilében nem volt jellemző, hogy bázisközösségek alakultak volna ki, olyannyira nem, hogy Ricardo de la Cierva: *Jesuitas, Iglesia y Marxismo* /Plaza és Janes Editores S. A. 1986 Barcelona/ című könyvében meg sem elíti. /Lásd 48-49. old./

felel meg az örök és állandó erkölcs követelményeinek. S teszi ezt az egyház, jól megértve saját helyét az osztálytársadalmakban, mint a társadalmat alkotó egyik réteg szellemi és erkölcsi irányítója, esetenként képviselője.⁹⁷ Ilyen képviselőként az egyház viszont igényt tart a társadalmi életben való aktív részvételre, tehát a mindennapi gyarló élet alakítására, ami pedig egyáltalán nem nevezhető hitéleti tevékenységnek, hanem sokkal inkább jelentős részben politikai tartalommal és következményekkel bíró tevékenységnek, lévén, hogy minden hatalmi rendszerben a társadalmat alkotó rétegek, a társadalom állapota, s a mindenkori hatalomhoz való viszonya politikai kérdés.^{*}

Chilében az egyháznak a hívők megtartása érdekében, az ő nyomásukra vállalnia kellett az együttműködést még az ellenséges ideológiát képviselő, ám az egyház társadalmi helyzetét tiszteletben tartó marxista kormánnyal. Ám az egyházi vezetés habár együttműködött kénytelen-kelletlen a kormánnyal, ebben az együttműködésben csak addig ment el, amíg okvetlen szükséges volt a hívők bizalmának megőrzése és egyéb célja érdekében, amíg a szelektíve alkalmazott politikán fellüliség látszatát megőrizhetőnek vélte, megfelelő távolságot tartva a kormánnytól, kellően melegen tartva a többi társadalmi osztályhoz és réteghez /gyáriparosok, tőkések, középrétegek, katonák/ fűződő kapcsolatait. A kormány politikájában támogatta amit okvetlenül szükségesnek és felhasználandónak tartott saját helyzete erősítésére, és

^{*} Az előbb felvázolt tétel bizonyításául had álljon itt Joseph Glomp biboros, krakkói érsek egyik legutóbbi nyilatkozata, amely a konkrét, és az egyház által negatívan megítélt helyzeten túl az egyház, s nem csupán a lengyel egyház, alapvető hozzáállását ismerteti: "Az egyházi vezetés határozottan ellenez mindenféle politikai tevékenységet, de az egyháznak kötelessége véleményt nyilvánítni vallási és társadalmi tanait illetően, meg kell védenie magát, valahányszor támadás éri, és minden olyan nyomással szemben a hatalom részéről, amelynek célja, hogy az egyház tevékenységét az állam által pártolt eszme támogatására korlátozzák. Ez természetesen ellenállásba ütközik az egyház részéről és ez időnként politikai színezetet kap. 91"

birálta azt, ami habár az ország számára hasznos lett volna, de számára előnytelen volt. A birálat az egyházi vezetés részéről egyet jelentett a hívő tömegek manipulálásával és mozgósításával az egyház számára károsnak, vagy veszélyesnek ítélt tendenciák, intézkedések ellen, ami egyértelműen a kormány politikája ellen fellépő erők támogatását jelentette. Az alkotmányosan megválasztott elnök hatalmának véres katonai államcsinnyel történt megdöntésekor az egyházi vezetés - továbbra is fenntartandó kifelé a politikán felüliség mitoszát, befelé saját politikájának, az egyházgyarapítás politikájának kontinuitását - csak a vérontások és nem az égbekiállító törvényszegés, a justizmord ellen emelte fel szavát.

Ennek fényében tehát semmi csodálkozni valót nem találhatunk abban, hogy a törvényes Allende-kormány megdöntése után két nappal a chilei püspöki kar küldöttsége, élén R. Silva Henriquez biborossal felkereste a juntát, s az egyház nevében felajánlotta együttműködését az ország átalakításában, nevezetesen abban, amit a biboros így fejezett ki: "/működünk együtt/ a gondolatok megbékítésében és mindabban, amit a dolgozók társadalmi vívmányainak erősítése és fejlesztése jelent, remélve, hogy az egyház ugyanazokkal a privilégiumokkal rendelkezik majd, mint az előző rezsim ideje alatt." ⁹⁹

A chilei püspöki kar Állandó Bizottságának a puccs alkalmából kiadott és 1973. szeptember 13-án publikált nyilatkozata egyrészt konstataálja a vért az utcákon és asszonyok, gyermekek könnyeit, másrészt bizonygatja, hogy ugymond "elsősorban a kormányzó junta tagjait érinti fájdalmasan az utcákon kiontott vér és az erőszak".¹⁰⁰ A nyilatkozat egyébként a fasiszta juntát az "általános jólét, s az ország fejlődése zálogának" minősíti, valamint kijelenti: "A józan megfontoltság és hazafias érzület, karöltve fegyveres erőink humanista és demokratikus

hagyományaival azt bizonyítják, hogy Chilében hamarosan visszatérhetnek az államhatalmi szervek normális működésük keretei közé, és az ország újra elindulhat a béke és haladás útján, ahogy ezt maguk a kormányzó junta képviselői is ígérik." 101

Figyelemreméltó az egyházi vezetők logikája, tisztán látták, hogy a junta támogatása mellett saját maguk teljes kompromittálása nélkül nem ítélik el teljes egészében és kerekén az Allende-kormány tevékenységét, hiszen azt, - igaz, a tömegek hatására - ők is támogatták, s ebből bizonyos hasznuk is volt. A junta feltétlen támogatása pedig egyet jelentett volna a juntával szemben álló demokratikus erők sorában lévő hívők és tegyük hozzá az egész társadalom bizalmának és az egyház meglévő társadalmi tekintélyének elvesztésével. Így tehát az egyház manőverezésre kényszerült. A junta szavakban deklarált kereszténysége ellenére lábbal tiporta és tiportja mindazokat a keresztényi értékeket, amelyek védelmére hivatottnak nyilvánította magát, s amelyek védelméhez az egyház is beleegyezését adta. Az Allende-kormány időszaka alatt tanúsított magatartásáért az egyházat sem kerülték el a repressziók, hiába fejezte ki a felső vezetés megértését a junta iránt. A terror egyházi áldozatait azonban hiába keresnénk a püspöki karban. A junta a népi egyház, a lázadó egyház haladó gondolkodásu papi és világi személyiségeit börtönözte be, végezte ki, vagy kényszerítette emigrációba. A junta nem tartotta tiszteletben az egyház társadalmi-politikai szerepét, sőt megtörte azt az elképzelést, hogy a korábbi kereszténydemokrata időszakokhoz hasonlóan az egyház legyen a társadalmi, politikai etalon, döntő befolyással bíró tényező és a hatalom részese. Bizarr gondolattal úgy mondhatnánk, az egyház a politikai mérlegnek olyan nyelve akart lenni, amely nem a serpenyők hatására mozdul el, hanem, amelynek önálló kilengése sze-

rint mozdulnak el a serpenyők.

Az egyház azonban nem tagadva meg önmagát, igyekezett hatalmi helyzetét szilárdítani mind a két irányban: egyrészt a junta mellett foglalt állást nyilatkozataiban, igyekezve az ingadozókat meggyőzni arról, hogy a junta a közjó érdekében cselekszik, másrészt az egyház tekintélyét, az egyházi intézmények, templomok, rendházak hagyományos érinthetetlenségét az elnyomó apparátussal, a rendőrséggel, a csendőrséggel és a katonasággal szemben felhasználva menedéket nyújtott az Allende-kormány híveinek, körözött párt- és szakszervezeti funkcionáriusoknak, azoknak, akiket a junta üldöz, és jobban szeretne rács mögött látni, vagy megsemmisíteni.

Az egyház manőverezését mint taktikai tevékenységet jellemzi, ha összehasonlítjuk a katonai puccs lehetőségével foglalkozó egyik 1969-es nyilatkozatát és a már imént idézett 1973. szeptember 13-i állásfoglalást.

Az 1969. december 13-án a chilei püspöki kar által kiadott nyilatkozat óva inti a katonákat egy hatalomátvételtől, emlékeztetve őket "hogy a nép fegyvert adott kezükbe a határok és az ország által önkéntesen megválasztott rendszerű kormány védelmére." ¹⁰²

Amikor a katonai hatalomátvétel bekövetkezett, a hivatalos egyház "ugy fogadja a juntát, mint a nép által alkotott kormányt." ¹⁰³

Igy tehát a chilei püspöki kar nem emelt szót a legnyilvánvalóbb erőszak ellen, amelyet az egyházi dogmák minden korban erkölcsi és jogi szempontból is elítélnek. Sőt! A püspöki kar legreakciósabb, legkonzervatívabb tagjai, E. Tagle Covarubias, Valparaiso érseke, valamint E. Vicuna Aragüis, Chillán püspöke a fasiszta junta módszereit „szükséges keménységnek”, a kiontott vért „csekély veszteségnek” értékelték. Az "El Mercurio" hasábjain, amely az államcsíny után a junta

szócsöve lett, Tagle érsek a következőket írta: "Igaz, hogy az ország vesztett egy kis vért, de így, hála a merész sebészi beavatkozásnak megmenthető a beteg, amelyik máskülönben meghalhatott volna." ¹⁰⁴

Tagle érsek, öt másik főpap és még 45 pap nyíltan szembe helyezkedtek az UNESCO 1974. november 23-i határozásával, amely elítélte az alapvető emberi szabadságjogok lábbal tiprását Chilében, sőt nem átalították azt hamisnak bélyegezni és áldásban részesíteni a juntát. ¹⁰⁵

1973 decemberében a chilei püspöki kar számos ország katolikus püspöki konferenciája körében terjesztett egy bizalmas dokumentumot chilei helyzetről. Az anyag bizalmas jellege ellenére Venezuelában és más országokban is nyilvánosságot látott. Ebben a dokumentumban a chilei hivatalos egyház minden kétértelműségtől mentesen támogatja a juntát és igazolni próbálja az egyházi személyeket sújtó repressziókat is.

A katonai államcsinyt - a dokumentum szavai szerint - mint "igazi fel szabadulást", mint "a borzalom és főképp a chilei "marxiasodási" folyamat végét" üdvözltek /§ 78/. A dokumentumban kijelentik, hogy "a püspökök kapcsolatai az új vezetéssel a legjobbak /§ 104 d/, s ami pedig az elüldözött papokat illeti, /a megkinzottakról, meggyilkoltakról még szót sem ejtenek ¹⁰⁶/ "legnagyobb részük nem is Chilében született, ám 90 %-uk politikai tevékenységet folytatott a Népi Egységben, s nemritkán olyan pártoknak, mozgalmaknak voltak tagjai, mint a MAPU, MIR, a Szocialista Párt és a Kommunista Párt. Legtöbbjük tagja volt a "Keresztények a Szocializmusért" mozgalomnak. ¹⁰⁷

Nyilvánvalónak látszik, hogy a reakciós klérus, a reakciós egyházi vezetés igyekezett felhasználni a junta által kirobbantott erőszakot a saját belső ellenzékével való leszámolásra, egy afféle egy háztisztításra. Ilyen módon a junta eszközeivel igyekezett megsemmisíteni a

népi egyházat /Baloldali Keresztények, Ifju Egyház, Keresztények a Szocializmusért/ mint egyházon belüli, ugyanakkor az egyháznak a világi ügyekben kifejtett álláspontjával és tevékenységével gyakorta egyet nem értő, kiterjedt tömegbázissal rendelkező csoportosulást, monolitikus egységbe akarva kovácsolni a hívők nyáját, az életben bizonyítva, hogy aki az egyház /értsd a hivatalos egyház/ kebelén belül marad, annak nincs miért rettegnie.

A hazájukban visszaküldött papok jelentős része francia volt, de akadtak közöttük szép számmal argentinok és mexikóiak is. A juntának a puccs után a nemzeti ujjaépítés szükségességéről közzétett dokumentumai arról tanuskodnak, hogy platformjuk szerint a junta közelebb állt az egyház által javasolt "harmadik uthoz", vagyis a "megjavított kapitalizmushoz", mintsem a hagyományos kapitalizmushoz. Ezzel viszont kivívta magának az egyház támogatását, nemcsak erkölcsiében, de anyagiakban is. Silva Henriquez bíboros a "nemzetgazdaság egészségesebbé tétele" érdekében az egyház részéről pénzügyi segítséget nyújtott a juntának, de rajta kívül több más püspök is gyűjtést rendezett a lakosság körében a Nemzeti Ujjaépítési Alap javára. Nem lebecsülendő tény, hogy mint a fasiszta Olaszországban valaha sokan még jegygyűrűket is beadták a gyűjtésbe, pedig ez a katolikusok számára a házasság szentségének és megbonthatatatlanságának jele.¹⁰⁸ Azt talán mondani sem kell, hogy hasonló akciókról a Népi Egység idejében az Allende-kormány mellett szó sem volt.

A "Caritas" chilei katolikus jótékonyági szervezet, amely jelentős gazdasági erőforrásokkal rendelkezik, kötelezettséget vállalt arra, hogy munkát biztosít ötvenezer chileinek. A szervezetre jellemző, hogy a Népi Egység ideje alatt mindvégig passzív kívülállóként viselkedett, s nem vett részt az ország életében, az ott zajló folyamatokban.¹⁰⁹

A papok egy része követte a püspököket. Sok harangtornyon ott lógott a nemzeti zászló, köszöntve a puccista tábornokokat, "a haza és a nyugati keresztény civilizáció megmentőit".¹¹⁰

Egy sor plébánián a papok misét, haladó istentiszteletet celebráltak "Chile megszabadításáért a marxizmustól".¹¹¹ A papok gyűjtést rendeztek, hogy azon a helyen, ahol a Guardia Vieja utcában Salvador Allende élt, templomot építsenek és azt a "Szent Szűznek" ajánlják.¹¹²

4.2. A haladó püspökök és papok akciói

Csekély volt azon püspökök száma, akik az államcsiny utáni időtől kezdve szembe mertek szállni a rezsimmel. 1973 októberében F. Aristia, Santiago segédpüspöke követelte, hogy az egyházmegye valamennyi papja a szószékről hirdesse ki VI. Pál pápa üzenetét és minden vasárnap ítéljék el a feljelentést mint súlyos bünt. Aristia felhívta a hatóságokat, szüntessék be az erőszakot és a kegyetlenséget, tiszteljék mások gondolatait és ne tévesszék össze az ideológiát az extremizmussal.¹¹³

P. Mont Urton püspök megtagadta, hogy misét celebráljon a rádióban és megtiltotta alárendelt papjainak is a celebrálást. Ennek kiváltó oka az volt, hogy a hatóságok cenzurázni akarták a rádióban elmondandó szentbeszédet. Gonzalez, Talca püspöke 1973. október 15-i pásztorlevelében megjegyzi: "A népek közti békét nem szabad a munkanélküli számanak növelésével építeni."¹¹⁴

A kialakult veszélyes helyzetben is sokkal aktívabbak voltak a chilei "lázadó" egyházat képviselő papok. Ezeknek a papoknak a tulnyomó többsége az agrárproletariátus és a városi szegényrétegek gyermei közül került ki, s pappá szentelésük után hasonló környezetben vállaltak szolgálatot. A Népi Egység uralomrajutása időszakában sokan csatlakoz-

tak az Ifju Egyházhoz, a Baloldali Keresztények csoportjához és résztvettek a "Keresztények a Szocializmusért" mozgalomban. Lázadóknak nevezték őket, mert nem fogadták el megmásithatatatlannak és örökérvényűnek a katolikus szociális doktrina által sugallt társadalmi rendet, hanem aktivan, a marxistákkal együttműködve kívánták azt megváltoztatni. Ezek a papok nyilatkozatot tettek közzé, amelyben elítélték az erőszakos agresszió az ideológiai represszió új formáit, amelyek a lakosság közel 30 %-át sujtották, elítélték a biztonság hiányát,

a dolgozók megalázását, a korábbi vezetők és külföldiek fizikai megsemmisítését."¹¹⁵

A junta által bevezetett represszív intézkedések sok baloldali katolikust, papi és világi személyt sujtottak, sokukat meggyilkolták, s míg többüket bebörtönözték vagy elűldözték emigrációba kényszerítették. Az államcsiny után több mint 70 papi személy került börtönbe. A junta uralmának első négy hónapja alatt 175 papot utasítottak ki az országból.¹¹⁶ Az országban maradt papokat pedig hosszú ideig figyeltették.¹¹⁷ A junta előszeretettel üldözte Chilében a külföldi származású papokat azzal vádolva őket, hogy az országra rákényszerítették a marxizmust és az osztályharcot.

A fasiszta diktatura nehéz körülményei között a baloldali katolikusok, akik a Népi Egységet támogatták és hűek maradtak hozzá, illegális ellenzéki szervezetet hoztak létre Haladó Keresztények Frontja néven. A junta elnyomó intézkedései és a püspöki kar rosszallása ellenére ötezres példányszámban terjesztették hivatalos orgánumukat a "Pueblo Cristiano"-t. A szervezetet támogatta az a francia baloldali katolikus csoport is, amely a "Temoignage Chrétien" című folyóirat körül tömörül.¹¹⁸

A Haladó Keresztények Frontja aktívan bekapcsolódott a Népi Egység szervezetileg átalakult pártjai által vezetett antifasiszta mozgalomba.

Az alsópapság sokat tett az üldözöttek életének megmentéséért. Különféle források egyöntetűen állítják, hogy a junta elől menekülni kényszerülők 75 %-a egyházi intézményekben talált menedéket.¹¹⁹ Az ENSZ Menekültügyi Bizottsága pedig megállapodásra jutott a juntával arról, hogy a külföldiek a templomokban találhatnak menedéket.¹²⁰

Az Egyházak Világtanácsa adatai szerint Chilét négy és fél ezer személy az országban működő egyházak által létrehozott központok segítségével hagyta el.¹²¹

4.3. A püspöki kar pozitív intézkedései

Figyelemreméltó tény, hogy a püspöki kar önálló bizottságot hozott létre az emberi jogok megsértésének és a vallási missziókat ért erőszakcselekmények kivizsgálására, ám meg kell jegyezni, hogy a bizottság alapállása szerint "mindezek a cselekmények annak tulajdoníthatók, hogy egyes személyek visszaéltek a junta bizalmával."¹²²

Köztudott, hogy a chilei keresztény egyházak jelentős pénzeszközöket kapnak a nyugat-európai egyházaktól és azok híveitől.¹²³ Ez lehetővé teszi számukra, hogy mind városban, mind pedig vidéken széleskörű jótékonyági, karitatív tevékenységet folytassanak. Ez a tevékenység a katonai hatalomátvétel utáni időkben sokezer ember életét mentette meg.

Az államcsinyt követően nemsokkal létrejött az Együttműködési Bizottság a Békéért, amelynek élén három magasrangú egyházi személyiség állott: F. Aristia Ruiz, Santiago érsekének coadjutánsa, F. Solas

jezsuita-páter és H. Frenz lutheránus lelkész. A bizottság nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a terror áldozatainak jogi tanácsadást biztosít, anyagi segítséget nyújt és segít munkát találni, elhelyezkedni. A bizottság által üzemeltetett népkonyhák a munkanélküliek ezreinek gyermekeit látták el naponta ingyenes reggelivel.

Nem kevés bátorságra vallott, hogy a bizottság Mexikóban jelentést tett közzé a politikai foglyok kínzásáról a junta diktatúrájának első hat hónapja alatt. Ezt természetesen a junta sem hagyta szó nélkül és diverzióval vádolta meg a bizottságot, majd elérte, hogy azt 1975 végén feloszlassák.

Csak hogy 1976 januárjában Silva Henriquez bíboros, Santiago érseke kezdeményezésére létrehozták a Szolidaritási Vikariátust, amely folytatta a felosztatott Együttműködési Bizottság munkáját.

A közvélemény nyomása, a nemzetközi méretekben kibontakozó diktatúra elleni tiltakozás, a junta szinte állandósult terrorja lehetetlenné tették a klérus számára, hogy hosszabb ideig "semleges" maradjon. A chilei püspöki kar titkára, Camus Larenos kénytelen volt elismerni, hogy "a marxizmus veszélyétől, megijedt püspökök többsége kezdetben örömmel fogadta Allende elnök bukását, ám többen közülük hét hónap elmúltával kritikusabb álláspontra helyezkedtek a juntával szemben."¹²⁴

4.4. A klérus és a junta szembefordulásának folyamata

Az előbbieken vázolt körülmények között a chilei püspökök újra hangnemet váltottak. Az 1974 április 14-én elmondott husvéti szentbeszédében Silva Henriquez bíboros bírálólággal szólt a juntáról. Ezt követően nyilvánosságra hozták a püspöki kar közös nyilatkozatát, amelyben

a püspökök felsorolják aggodalmuk okait: " bizonytalanság és félelem légkörét, amelyet a vádaskodások és az álhírek terjedése váltott ki, a munkanélküliség növekedését, az önkényes elbocsátásokat, ideológiai alapon, az iskolarendszer orientációjának erőszakos megváltoztatását, a személyes biztonság jogi garanciáinak hiányát, az önkényes letartóztatásokat, a bírósági ítélet és nyomozati eljárás nélküli hosszantartó fogvatartást, a kínzásokat és a bíróság előtti védekezés korlátozott lehetőségeit." 125

A chilei egyház helyzetét, a szinte már hagyományossá váló megosztottságot jól jellemzik Allende egyik lányának, Isabel Allende Bussynak szavai, amelyek a már többször hivatkozási alapul szolgált Sette Giorni című olasz baloldali katolikus folyóiratnak adott egyik interjújában hangzottak el: "Chilében vannak nagyon reakciós püspökök és nagyon reakciós egyházi hatalom, amelyek a katonai junta pártján állnak és nyíltan támogatják Pinochetet. Ugyanakkor vannak más katolikusok is elsősorban az alsópapság körében, akik közvetlenül érintkeznek a parasztokkal és a szegényekkel. Ők nem támogatják a juntát, sőt ellene vannak, nem fogadják el az erőszakot a polgári lakosság felett, nem értenek egyet az emberi, polgári jogok megsértésével, a chileiek meggyilkolásával, a papok és a polgári lakosság kínzásával és kivégzésével." 126

Az egyház részéről a juntát ért bírálat kétségtelenül fontos tényezője az országban kialakult antifasiszta mozgalomnak, ám nem hagyhatjuk szó nélkül a püspöki kar nyilatkozatának felszínes jellegét. Az egyház felhívásokkal fordult a juntához, a megbékélés végett és a fegyveres ellenállás beszüntetése érdekében. Nem ítélték el a katonai rezsimet, csak kijelentették, hogy az "egyház bizik a junta vezetőinek jó keresztényhez illő jószándékában" 127. Ezzel kapcsolatban

a New York Times is azt huzza alá, "hogy a püspöki kar nyilatkozatát - a visszafogott hangból ítélve - egyáltalán nem vádindítványnak szánták." 128

A chilei hivatalos egyház, amely a Népi Egység három éve alatt saját jól felfogott érdekében önvédelemből, az utolsó fél évtől eltekintve nem támadta nyíltan az Allende-kormányt, hanem egyes esetekben a hívő tömegek elvárásainak megfelelően semlegesnek, máskor megértőnek, sőt kényszerűségből még lojálisnak is mutatkozott, valójában bizalmatlanul és az alapvető politikai- gazdasági és ideológiai kérdésekben ellenségesen viszonyult a kormányhoz. Az államcsíny után azonban magatartása megváltozott s más hangot ütött meg a juntával szemben. Ennek okairól már említést tettünk. Ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy az egyházi vezetők sok, számukra szimpatikus dolgot fedeztek fel a junta által 1974 márciusában kiadott Elvi Nyilatkozatban /Declaración de Principios/, amelyet az "Opus Dei" klerikális katolikus szervezet chilei tagozatának vezető ideológusai állítottak össze. A dokumentum egész paragrafusai szinte szó szerint ismétlik a különböző pápai enciklikákban az "ember természetes jogairól", a magántulajdon elvének tiszteletéről és a szabad vállalkozásról mondottakat.¹²⁹ Ugyanakkor a fasiszta terror elleni tiltakozó hullám hatására az egyházi vezetők rákényszerültek, hogy ismét csak saját presztizsük védelmében a junta egyes kirívóan barbár tettét bírálják, természetesen kiragadva azt politikai koncepcionális kontextusából.

1974 elején már világossá vált, hogy a junta az Elvi Nyilatkozatban felsorolt emberi jogokat nem tartja be, s garantálásukra semmit nem tesz: a junta nyilvánvalóan nem szándékozott hatalmát egy polgári kormánynak átadni. /A chilei alkotmány és a hagyományok szerint a hadsereg lojális és apolitikus./ Az egyház, a Kereszténydemokrata

Párt E.Frei vezette jobbszármával együtt abban reménykedett, hogy a junta egy rövid katonai kormányzás után a belső rend helyreálltával visszaállítja az alkotmányos és parlamentáris rendet, s a katonák visszavonulnak a laktanyákba. Egy ilyen helyzetben a puccsot a Népi Egység pártjaihoz képest szinte sértetlenül átvészelő KDP, mint a legnagyobb életképes párt, joggal reménykedhetett volna egy kormányalakítási megbízásban. Ez kedvére lett volna a püspöki kar centrista és jobboldali tagjainak is. A junta helyénmaradása viszont veszélyeztette a püspöki kar és a KDP politikai koncepcióit, sőt felvetette annak lehetőségét, hogy ha a püspöki kar ugyanugy támogatja a juntát és csak helyjel-közzel ítéli el annak brutalitását, úgy a hívők tömegének szemében gyorsan kompromittálódhatnak. A juntával való taktikai szembefordulás viszont az egyház tömegbázisának megerősödését és a junta utáni, várhatólag polgári demokratikus rendszerben pedig az egyház politikai befolyásának törvényesítését eredményezheti, ezért az egyház ezt, a stratégiaileg előnyösebb utat választotta. A szembefordulás nagyobb, jelentősebb állomásai az alábbiak voltak:

1974 júliusában a chilei lutheránus egyház a többi keresztyén egyházzal együtt arra készült, hogy üzenetet intéz a junta vezetőjéhez az országban dúló harc befejezése érdekében. A katolikus egyház vezetői átlátták, hogy ha nem csatlakoznak a keresztyén egyházak üzenetéhez az a junta melletti egyértelmű elkötelezettségük demonstrálása lenne és csökkentené a katolikus hívők bizalmát az egyház iránt. Így az 1974. augusztus 23-án publikált üzenetet a chilei lutheránus egyház és a pravoszláv egyház után a katolikus egyház írta alá harmadikként. Az üzenet felkérte Pinochetet, vessenek véget a "belső háborús állapotnak Chilében, és bocsássák szabadon a politikai foglyokat". Pinochet válasza nem késlekedett: követelte, "hogy a püspökök folytassák a kormány lelki támogatását, anélkül, hogy beavatkoznának an-

nak ügyeibe." 130

A junta az államcsíny során katonai egységeket vezényelt a felsőoktatási intézményekbe, megsértve ezáltal az egyetemi autonómia törvényét. Nem történt ez másként a santiago-i katolikus egyetemmel sem. Ez ütközőpontot jelentett az egyház és a junta között. Megjegyzendő, hogy az Allende-kormány még az oktatási rendszer reformja során sem kívánta megcsorbitani az egyetemi önállóság és önigazgatás hagyományát.

Az egyház a juntával való, s a fenti tényekről is fakadó elégedetlenségének tanujelét is adta. Silva Henriquez misét celebrált az Allende-kormány elhunyt belügyminisztere, José Toha lelki üdvéért. A Pinocher-rezsim hivatalos közelménye szerint Toha öngyilkos lett, de az a tény, hogy a római katolikus egyház dogmái elutasítják az élet önkezü elvetését, a mise megtörténte a hivatalos közlemény legékes-szólóbb és minden társadalmi réteghez eljutó cáfolata volt, s alátámasztotta, hogy José Toha a diktatura véres leszámolásának áldozata lett.

Az egyház és a junta közötti feszült viszonyt mutatta az is, hogy 1974. május 1-én, amikor korábban, a Népi Egység kormányzása idején a chilei egyház feje is résztvett Allende oldalán a május 1-i ünnepségeken, a santiago-i főszékesegyházban sokszáz résztvevő együtt imádkozott a bebörtönzöttekért és üldözöttekért.

A junta, felfogva, hogy az egyház aktív részvétele a diktatura-ellenes küzdelemben komoly támogatást jelent a Pinochet-rendszer ellenségeinek, igyekezett adminisztratív úton korlátozni az országban diktaturaellenes politikai tömegmozdulásként is felhasználható egyházi rendezvényeket. Így például 1975 decemberében betiltották a keresztes kömenetet, félve, hogy az kormányellenes tömegdemonstrá-

cióvá válik. Erre válaszul a püspökség megváltoztatta a karácsonyi ünnepi mise helyét és idejét, s ezáltal lehetetlenné tette, hogy azon a junta képviselői résztvegyenek. A mise után a jelentős létszámban résztvevő hívők és nem hívők a nemzeti himnuszt énekelték, miközben a rendőrség vizágyukkal és gumibotokkal igyekezett a tömeget szétszórni.

Az egyház és a diktatura közötti surlódások láttán lehetnek olyanok, akikben felmerül, hogy a chilei katolikus egyház politikai magatartásában alapvető, pozitív, a haladó erőket erősítő mélyreható változás állt be. Sajnos, ez nem így történt. Az egyház vezetése a nyílt, egyértelmű, az adott helyzetben logikusnak tűnő korrekt diktaturaelenes elitélő állásfoglalás helyett jobbra csak felhívásokkal fordul a juntához, fejezzék be a fegyveres ellenállást, jöjjön létre a megbékélés. Azt pedig, hogy a chilei egyházi vezető személyek és testületek nyilatkozatai nem az egyház politikájában, gondolkodásában beállott változásokat jelentik, az alábbi tények is alátámasztják:

1. 1974. július 3-án Silva Henriquez bíboros befejezve az önmagát a nemzet legfelsőbb vezetőjévé kikiáltó Pinochet tábornoknál tett félórás beszélgetést, a következőket nyilatkozta az újságíróknak: "Pinochet tábornoknál tett látogatásom célja az volt, hogy köszöntsem őt az egyház nevében és felajánljam támogatásunkat."¹³¹
2. A püspöki kar állandó bizottsága által összeállított "Evangélium és Béke" című 1975. szeptember 5-én nyilvánosságra hozott munkadokumentum is elismeri azt a "szolgálatot, amelyet a fegyveres erők tettek az országnak, megszabadítva Chilét a marxista diktaturától"¹³²
3. Silva Henriquez bíboros 1975. évi karácsonyi üzenetében felkérte a juntát, hirdessen amnesztiát a politikai foglyok számára.¹³³

A chilei hivatalos egyház példája ismételten bizonyítja, hogy a kapitalizmus mellett történelmileg elkötelezett, pénzügyileg azzal szorosan összefonódott püspöki kar határozottan fellép a kapitalizmus gyökeres, bármilyen uton történő megváltoztatása ellen és kész a legreakciósabb, antikommunista erők támogatására is, amikor a kommunizmus, a marxizmus elleni harcról van szó. Az egyház a saját katolikus szociális doktrínája sáncai mögül harcol a marxista haladó nézetek ellen, ám, amikor a szélsőséges jobboldali csoportok a legvadabb terrorral és represszív intézkedésekkel lépnek fel a haladó eszmék képviselői ellen, ellentmondva a katolikus szociális doktrínának, vagy figyelembe nem véve azt, sárba tapossák a demokráciát, hatályon kívül helyezik az alkotmányt, felfüggesztik az emberi szabadságjogokat, a püspöki kar kész áldását adni ehhez, s csak a látszat fenntartása érdekében, jobbra szavakban foglalt állást és kéri, nem pedig követeli a vérontás és az üldöztetések beszüntetését. Ugyancsak ennek a politikának szerves része, hogy presztizsének védelmében a junta érdekeit, tehát a kapitalizmus érdekeit nem veszélyeztetve korlátozott mértékben segítséget nyújt az üldözötteknek, azok családjaiknak. Ez érthető, hiszen az egyházpolitikai tevékenységének létfeltétele a társadalmi "reconciliatio" megbékélés, a nyugodt, sorsával megbékélt tömegek, mint bázis megléte, nem pedig a legtöbb társadalmi réteget átfogó, a társadalom vezető rétegével szemben álló, létbizonytalanságban élő kizsákmányoltak tömege. A hívők tömegeinek, a kizsákmányoltaknak szellemi, anyagi és erkölcsi homogenitása az egyház sikeres tevékenységének záloga.

4.5. A felszabadítás teológiájának néhány vonása, annak vatikáni birálata

A hivatalos egyház által felépített koncepcióba sehogy sem illeszkedik bele az a tényező, amely az előbb említett általánosítható homogenitást elutasítja, harcot hirdet a kizsákmányolók és a kizsákmányolás ellen, amelyben a társadalom alapvető és eredendő bajainak gyökereit látják. A püspöki kar nem hagyhatja figyelmen kívül a "lábadó" egyházat, a felszabadítás teológiáját, a hívő tömegek egyre markánsabban felszínre jutó, a terror által idáig elfojtott követeléseit, hangulatát. Minthogy a puccs lesujtott a "Keresztények a Szocializmusért" mozgalom, az „Ifju Egyház” mozgalom és a "Baloldali Keresztények" mozgalom tagjaira, így ezek a csoportosulások a feltételekhez alkalmazkodva változó formában tevékenykednek tovább. Nagy többségük résztvesz a Szolidaritási Vikariátus és Emberi Jogok Bizottsága munkájában. Nagy nyomás nehezedik a chilei egyházi vezetőkre, s a hívők egyre hangosabban kezdik számon kérni, milyen konkrét lépéseket tesz, milyen politikai döntéseket hoz az egyház a kizsákmányolt és terrorizált tömegek érdekében, védelmében. Ebben a helyzetben a püspöki kar, uszva az árral, az emberi jogok védelmének jelszavával lép fel, habár tudja, hogy ennek elkerülhetetlen következménye a junta és az egyház közötti feszültség fennmaradása és erősödése. Ez a jelszó szinte katalizátorként hat a hivatalos egyház belső ellenzékére: a lábadó egyház politikai credo-ja a Gustavo Gutierrez és Leonardo Boff által meghirdetett felszabadítás teológiája lett.

Egy pillanatra álljunk meg, vonatkoztassunk el a puccs utáni Chiléől, s nézzük meg, hogyan vélekednek a vatikáni egyházi vezetők, tehát a világegyház legmagasabb szintű képviselői az "egyházat belül-

ről bomlasztó kórról", a felszabadítás teológiájáról. Érdeemes hosszabban idézni. A Hittani Kongregáció 1984. augusztus 6-i instrukciója a felszabadítás teológiájának egyes vonatkozásairól azt írja, hogy "a felszabadítás elsősorban és lényegében a bűn rabságától való megszabadulást jelenti. Logikus következményként a felszabadítás magában foglalja a kulturális, gazdasági, szociális és politikai téren tapasztalható sokféle rabságtól való felszabadítást, amelyek végső soron mind a bűnből származnak, és olyan akadályokat jelentenek, amelyek az embert megakadályozzák, hogy méltóságának jegyében éljen. A felszabadítással kapcsolatos teológiai vizsgálódás elengedhetetlen alapfeltétele tehát, hogy világosan megkülönböztessük, mi az elsődleges és alapvető, s mi a következmény.

A probléma sürgető volta miatt egyes teológusok hajlanak arra, hogy a hangsúlyt egyoldaluan a földi és az elvilági rabságtól való felszabadításra helyezték. Azzal a szándékkal, hogy a megszüntetendő rabság eredendő okait pontosan megismerhessék, egyes teológusok elégendő kritikai óvatosság nélkül egy olyan szellemi instrumentáriumot /a marxizmust: A szerző/ vesznek igénybe, amely ideológiai háttérétől nagyon nehezen vagy egyáltalán nem tisztitható meg, és amely a keresztény hittal és az abból fakadó erkölcsi következményekkel összeegyeztethetetlen.

A jelen instrukciónak pontosan körülhatárolt célja van: föl kívánja hívni a lelkipásztorok, teológusok és minden hívő figyelmét azokra az elhajlásokra és az elhajlásokból fakadó veszélyekre, amelyek a hitet és a keresztényi életet elpusztítják. Mindez a felszabadítás teológiájának egyes formáira vonatkozik, amelyek elégendő kritika hiányában a marxista gondolkodás különböző árnyalataiból kölcsönzött koncepciókat használnak fel.

Ez a figyelmeztetés semmiképp sem kívánja azokat elítélni, akik nagylelkűen az autentikus evangéliumi szellemben a szegények opcióját tartják szem előtt, és azoknak sem szolgálhat ürügyül, akik a nyomor és az igazságtalanság tragikus és sürgető problémája ellenére semleges és közömbös magatartást tanusítanak. Ellenkezőleg, az instrukciót az a meggyőződés hatja át, hogy a mélyreható ideológiai elhajlások - amelyekre az instrukció számíthat - éppen a szegények ügyének elárulását eredményezik. Még sohasem volt annyira szükséges mint ma, hogy a hívők az igazságosságért, szabadságért és emberi jogokért vívott harcban szeretetből kiálljanak kisemmizett, elnyomott és üldözött testvéreik mellett. Az egyház minden eddiginél határozottabban el akarja ítélni a szabadság ellen elkövetett igazságtalanságokat és visszaéléseket - bárhol és bárki kövesse is el azokat - és saját eszékeivel kíván az emberi jogok megvédéséért és támogatásáért harcolni, különösen a szegények érdekében. ¹³⁴

Ratzinger bíboros, a Hittani Kongregáció főprefektusa jó tanítványa volt XI. Pius pápának, s ez az idézett dokumentum logikáján azonnal meglátszik. Ratzinger nem felejtette el, amit XI. Pius 1931-ben a "Quadragesimo anno" enciklikában a marxizmusról mondott: "A marxizmus és a szocializmus a kereszténység lényegétől idegen, nem lehet őket megkeresztelni, kivéve, ha megszűnnek annak lenni, amik valójában." ¹³⁵

A dokumentum a vizsgálat tárgyának tisztázása után szinte "mentetve" a felszabadítás teológiájának megalkotói által a sürgősségből fakadó kapkodásban elkövetett metodológiai óvatlanságot, azonnal és határozottan rámutat annak az egyházi metafizikus koncepcióval való összeférhetetlenségére, és máris a veszélyben forgó keresztényi életet és hitet, mint a legfőbb értéket említi.

Ezután a tömegeket még jobban elborzasztandó a marxizmustól, a "nem keresztényi" módszerekkel, nem metafizikus uton nyert következtetéseket a szegények cserbenhagyásának, elárulásának nevezi, jól megfontoltan szavak nélkül sugallva, a gondolatmenetből következően, hogy saját konformizmusa nem más, mint a szegények ügyének legautentikusabb képviselte. Magasztos szavakkal felvállalja a szolidaritást az elnyomottakkal, az üldözöttekkel általában, egy pillanatra sem konkretizálva a szándékát, hol, milyen körülmények között, kivel, ki ellenében vállal szolidaritást. Ezzel elméleti lehetőséget teremt arra, hogy politikai indítékkal, ideológiai tényérés érdekében bizonyos körök a felszabadítás teológiáját annak lényegével, alapkoncepciójával homlok-egyenest ellenkező módon használják fel szocializmusellenes céllal egyenlőségjelet téve a kapitalizmus és a szocializmus közé.

A Vatikán álláspontja azóta csak annyiban változott, hogy elismerte a fegyveres harcot mint a felszabadítás végső eszközét, ám ez alkalommal is csakugy, mint az instrukció esetében, hiányzik a megfelelő, árnyalt körülírás.

4.6. A Reagan-kormányzat álláspontja a felszabadítás teológiájáról és a latin-amerikai egyházzól

A Vatikán nézetei a felszabadítás teológiájáról, s az egyház életében játszott szerepéről nyilvánvalóvá váltak. De vajon hogy gondolkodik erről az Egyesült Államok jelenlegi adminisztrációja?

Ennek bemutatására had idézzük az 1980 májusában készült "Santa Fe-i dokumentumot", amely az akkori elnökjelölt, a jelenlegi elnök

Ronald Reagan külpolitikai álláspontját tartalmazza az Amerikaközi Biztonsági Tanács és az USA-nak a kontinenshez való viszonyát illetően. Érdemes szó szerint idézni: "Az Egyesült Államok külpolitikájának szembe kell szállnia a felszabadítás teológiájával, és nem csupán post factum reagálnia olymódon, ahogy az ezt az ideológiát valló klérus az eszmét felhasználja.

Az egyház szerepe Latin-Amerikában létfontosságú a politikai szabadság koncepciója szempontjából. Rendkívül sajnálatos, hogy a marxista-leninista erők az egyházat mint politikai fegyvert használták fel a magántulajdon és a tőkés termelési rendszer ellen, átítatva a vallásos közösséget olyan eszmékkal, amelyek inkább kommunisták, mint keresztényiek." 136

Ugy tűnik, nem nehéz felfedezni az analógiát a vatikáni instrukció, a reakciós chilei püspöki kar és a reagani latin-amerikai egyházpolitikai koncepció között. Ez nem véletlen egybeesés, hanem a politikai érdekek egybeesésének és a stratégiai együttműködés szükségességének felismerése. A katolicizmus a maga majd kétezer éves léte során nemcsak ideológiai és politikai téren vált a hatalom részesévé, hanem gazdaságilag is. Ezzel párhuzamosan, de nem függetlenül, hanem szoros egymásra hatásban az egyház vezetői a világi gazdasági, politikai hatalmi struktúrákkal szorosan összefonódott rétegekből kerültek ki. Különösen igaz ez az állítás az oligarchikus jellegéből mind a mai napig sokat megőrzött Latin-Amerikára.

III.

Tanulságok, következtetések

A Népi Egység kormányának alig ezer napja újra bizonyította, hogy a polgári ideológiára lehetséges veszélyt jelentő, a tőkés társadalom kialakult strukturáinak megbontását és az egyház szociális doktrínájának megváltoztatását feltételező mindenfajta világi vagy az egyház bizonyos köreiből kiinduló kezdeményezés a reakciós nagytőkéből, a földbirtokos oligarchiából, s a velük történelmileg összefonódott egyházból azonos reakciókat vált ki, továbbá azoknak gyakran összehangolt, együttes ellenállásába ütközik. Ennek az együttműködésnek az alapja a legteljesebb és legbigottabb antikommunizmus.

Ebből fakadóan a mélyreható társadalmi, politikai, gazdasági változásokat célul tűző, a burzsoá parlamentarizmus útján hatalomra került forradalmi kormányzatnak - amely hatalomra jutásának körülményeiből fakadóan valószínűleg népfrontkormány és így a különböző világnézetű, de egymással szövetséges osztályokat, pártokat képviselő választók többségi akaratából jött létre - marxista-leninista szövetségi politikája megvalósításának elsődleges feladata, hogy a valóságban elérje, hogy az egyház maradjon hű deklarált elveihez és valósítsa is meg az abban fennen hirdetett politikamentes semlegességet, törődjön a hívők lelki életével és tartsa távol magát a politikától.

A feladat a viszonylag rövid meghatározás ellenére rendkívül bonyolult. A dialektikus komplex probléma-megközelítés és elemzés során alapvető fontosságu, hogy egy polgári demokratikus hagyományokkal rendelkező ország esetén az egyház maga egységes-e és hogyan viszonyul az új kormányzat hatalomrajutásához, milyen szintű és mértékű volt össze-

fonódása az előző kormányzattal, következésképp lehet-e katalizátora a reakciós, kormányellenes erők összefogásának, vagy pedig logikus és ésszerű kompromisszum keresésével, lojalitásával a forradalmi kormány iránt akadályozza a reakciót; mondhatnánk úgy is nem tesz a kormány ellen semmit. Ez az utóbbi magatartás megfelelő körülmények között a forradalmi folyamat megerősödéséhez vezethet.

Azonnal tisztázandó az is, hogy az adott országban milyen közvetlen, vagy közvetett egyház befolyás alatt álló szervezetek, csoportulások vannak, milyen a viszonyuk a klérushoz, a korábbi kormányzat politikájához és az ujonnan hatalomra kerülő kormány által kitűzött társadalmi, politikai és gazdasági célokhoz.

A felmérendő kérdések között kiemelkedő jelentőségű az egyház tömegbefolyásának, manipuláló képességének megállapítása: milyen mértékű az egyházi rendezvények, vagy az egyházi befolyás alatt álló világi szervezetek által rendezett események látogatottsága, az egyházi kézben, vagy befolyás alatt álló tömegtájékoztatási eszközök hallgatottsága, olvasottsága, nézettségi szintje, milyen az egyházi oktatási rendszer minősége, hatásossága, kiterjedtsége, stb... Nyilvánvaló, hogy egy forradalmi kormányzat az ideológiai nevelésben, a közgondolkodás formálásában marxista, tehát ateista világnézeti alapon kifejtett tevékenysége során csak akkor számíthat sikerre, ha a célirányos részfeladatok meghatározása érdekében nem csupán az egyházzal kapcsolatban, de a népfront kormánnyal szembenálló valamennyi csoportosulással, erővel kapcsolatban széleskörűen és tudományos igényvel elemzi azok helyzetét.

Elemi politikai követelmény, hogy a kormányzat tisztában legyen saját és szövetségesei helyzetével is, de ennek részletezése nem a jelen értékelés feladata.

Befejezés

Chilében sok katolikus, aki korábban kételkedett a forradalom törvényességében, rájött, hogy a demokratikus és alapvető emberi szabadságjogok messzemenő tiszteletben tartása éppugy lehet sajátja, alapvető normája egy forradalmi marxista-leninista kormánynak, mint a féktelen elállatiasodott és válogatás nélkül gyilkoló terror egy keresztényi demagógiával takarózó szélsőségesen reakciós, antikommunista és proimperialista katonai juntának, amelyet rendkívül erős szálak fűznek a nemzeti nagybirtokossághoz és a nagyburzsoáziához.

Ezt a szemléletváltást nagyon jól tükrözi az a retorikai kérdés, amelyet a "Le Journal la Croix" című francia katolikus lap egyik olvasója a laphoz intézett: "Vajon mit jelenthet az a kifejezés, hogy "rákényszeríteni a többségre a marxista megoldásokat", ha Allende idejében egyetlen sajtóterméket sem tiltottak be, egyetlen sort sem huzott ki a cenzura, s egyetlen politikai foglyot sem végeztek ki?"¹

A chilei jezsuiták folyóirata a "Mensaje" pedig sokmillió hívő és nemhívő dolgozó véleményét kifejezve azt írta: "Az Allende alatt megtett ut a pozitív folyamatok tekintetében visszafordíthatatlan."²

A chilei forradalom tanulságainak elemzésekor okvetlenül felvetődik a forradalom győzelme békés és fegyveres útjának kérdése. Sok baloldali katolikus szemére veti a Népi Egység kormányának, hogy "nem értékelte kellőképpen az erőt, mint a forradalmi folyamat tényezőjét."³ A békés ut lehetőségét nem vitatva arra a helyes következtetésre jutnak, hogy "a proletariátus, a forradalom ellenségeinek szembeszegülése esetén nem szoríthatja saját magát a burzsoá demokratikus törvényesség keretei közé."⁴

Ezt a reflexiót megtalálhatjuk a felszabadítás teológiájában is.

A chilei egyháznak az országban lezajlott változások során tanusított magatartását elemezve ismételten beigazolódik, hogy a forradalmi helyzetre, de méginkább a forradalomra sokkal korábban meg kell kezdeni a felkészülést, elsősorban az ideológiai tömegagitációs és propaganda maximális szélesítésével, ösztönözni és támogatni kell a "lázadó" egyházat, a felszabadítás teológiáját és valamennyi hívőt, akik vállalják az antiimperialista harcot, s az együttes gyakorlati fellépéshez meg kell keresni a központokat, az egyező érdekeket. A hívők vallásos érzéseinek megsértése nélkül a közös harc szempontjából alapvető fontossága, hogy megismerjék a hagyományos katolikus szociális doktrína elvei és mindennapi gyakorlata közötti ellentmondást, s az egyház részvételét a tőkés kizsákmányolásban.

A chilei egyház vezető köreiben napjainkban tapasztalható erősödő juntaellenes hangulat nagyon fontos a különböző diktaturaellenes erők lehetséges egysége megteremtésének szempontjából. Tovább erősödött az a tendencia, amit Bosco Parra, a Baloldali Keresztények mozgalmának főtitkára 1974-ben így jellemzett: Az alsópapság már nem csupán az emberi jogok védelmére korlátozza tevékenységét, hanem egyre inkább résztvesz a dolgozók által a gazdasági és szociális jogokért folytatott harcban, s a nép szenvedéseinek leírását felcseréli a munkásosztály széleskörű mozgósításával gazdasági törekvéseik aktiv védelmére.⁵

Ennek ismeretében érthető, hogy a chilei egyházi vezetés álláspontját megfogalmazva miért írhatta az olasz Sette giorni című hetilap, hogy "a chilei katolikus egyház az utóbbi időben a nép elégedetlenségének szócsövévé vált."⁶ Ez a véletlennek egyáltalán nem nevezhető újabb módosulás az egyház magatartásában újabb bizonyítékát adja az egyház stratégiai önfennmaradási koncepciójából következő taktikai lépéseiben felfedezhető tendencia meglétének:

1. a mindenkor hatalmon lévő kormánnyal az elkötelezettség és kompromittálódás veszélye nélkül a katolikus szociális doktrína tűrőképességének határain belül kész együttműködni, megőrzendő és megerősítendő a korábban szerzett privilégiumokat, s ujjakkal gyarapítva azt:
2. a katolikus szociális doktrína egyeduralmának, az egyház befolyása fenntartásának érdekében erősíti a hívők táborának homogenitását, száműzve, sőt büntetve minden, a hagyományos katolikus szociális doktrínával összeférhetetlennek ítélt, annak tételeit megkérdőjelező nézetet.
3. Az egyház befolyásának, gazdasági- politikai, társadalmi súlyának megőrzése végett kész szolidaritást vállalni és korlátozott mértékben támogatni a tömegek bizalmát élvező, a számukra vonzó, társadalmi, politikai és gazdasági átalakulásokat célul tűző akár forradalmi erőket is, akkor és ameddig azok tervei az egyház privilégiumait és szociális doktrínáját nem sértik és megfelelő erővel rendelkeznek terveik végrehajtásához.
4. Az egyház egész tevékenységével a társadalmi döntőbíró szerepére törekszik, s ítéletének egyetlen kritériuma, hogy a politikában, a gazdaságban és a társadalomban végbemenő változások összhangban állnak-e a katolikus társadalmi doktrínával vagy sem.
5. Az egyház a kor követelményeinek megfelelően bizonyos határok között alkalmazkodhat a változó feltételekhez, de archaikus, a szocializmussal alapjaiban ellentétes, s azzal ideológiailag messzemenően szembenálló jellegét sohasem veszíti el.

A kérdést, hogy milyen úton halad tovább Latin-Amerika egyik legbefolyásosabb és általában a többi - például az argentin és a kolumbiai egyházzal összehasonlítva - kevésbé dogmatikusnak és merevnek

tartott egyháza, a chilei római katolikus egyház, az ország diktatura-
ellenes erőinek összefogása a baloldali pártok által vezetett egység
kialakításának lehetősége, s a hívők, valamint a Kereszténydemokrata
Párt helye ebben az egységben, határozza majd meg.

JEGYZET

Előszó:

- 1/ Lásd az említett művek 106., illetve 89-90. oldalán.
- 2/ Lásd például: Уроки Чили. М., Наука. 1977.; Григулевич И.Р. Мятежная церковь в Латинской Америке. М., 1972.

Hatckethal E. Kreuzweg Chile, Berlin, 1975;

Chile: una tragedia americana. Crisis, Buenos Aires, 1974; de la Cierva, R. Jesuitas, iglesia y marxismo 1965-1985.

Plaza Janes Barcelona, 1986; Millas O: Los cambios ocurridos en la iglesia chilena en los pasados cincuenta anos. Boletin del exterior 1980 N° 43, 44, 45; Moncada J: A Kereszténydemokrata Párt a chilei társadalmi-politikai rendszerben c. doktori értekezése, Szeged, 1985.

Bevezetés:

- 1/ Revista SIC, N° 83, 1946. p. 142. Lásd: a venezuelai Gumilla Központi Curso latinoamericano de cristianismo sorozatának 3. bros-surájában, Pedro Trigo: La iglesia latinoamericana busca su rostro 5. old.
- 2/ Revista SIC N° 82, 1946. p. 67. Lásd: a Gumilla Központ említett brossurájában az 5. oldalon

I. fejezet:

- 1/ Dom Hélder Cámara előadása 1979. XI. 6-án Lilienthal bei Bremenben a Niels-Stensen Házban. /Horst Golstein: Befreiungstheologie als Herausforderung. Patmos Verlag Düsseldorf, 1983. 40. old./
- 2/ Ibid.../ 92. old.

- 3/ Penny Lernoux: Cry of the People. Penguin Books N.Y. 1979. p.12.
- 4/Spiegel Marz 17, 1970. pp 72-78.
- 5/ Григулевич И.Р. Церковь и олигархия в Латинской Америке. М., Наука. 1981. стр. 231.
- Kerekes György: Kubától Chiléig. Forradalmak és ellenforradalmak Latin-Amerikában. Kossuth 1974- 41.o.
- 6/ Documentos de la CELAM. Boletín de la CELAM Bogotá 1970./II.p.24.
- 7/ Lásd: Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977. 48-51.
- 8/ Bővebben: Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái Bp. 1977. 79-91. old.
- Anderle Ádám: Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870-1959. Bp. 1982. 232-236.old. ..., továbbá Kádár Béla és Anderle Ádám idézett művei
- 9/ The Economist, 1971/21. 17. old.
- 10/ The Economist, ibid/
- 11/ Anderle Ádám: Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870-1959. Bp. 1982. 343-344. old.
- 12/ Ibidem: 344. old.
- 13/ Anderle Ádám: Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870-1959. Bp. 1982. 402. old.
- 14/ Kerekes György: Kubától Chiléig. Forradalmak és ellenforradalmak Latin-Amerikában 39. old.
- 15/ Rodney Arismendi: A forradalom és Latin-Amerika. Kossuth, 1976. 231-232. old. Lásd még: Anderle Ádám: Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870-1959. Kossuth 1982., 421-422. old.
- 16/ Esprit 1967/42. 13. old.
- 17/ Foreign Affairs 1970/4. 127. old.
- 18/ Ibid. 129. old.
- 19/ New York Times 1959. okt. 20.
- 20/ Ugyanott

- 21/ Lásd: Kerekes György Kubától Chiléig ... 40-53. old.
- 22/ Lásd a szövegben
- 23/ Bővebben lásd: Hübner Gallo: Los católicos en la politica Santiago, 1959. p. 52-74.
- 24/ Ugyanott 68. old.
- 25/ Маркевич С. Современная христианская демократия М. 1982. стр. 32.
- 26/ Bővebben lásd ugyanott, 33-34. old.
- 27/ O. Millas: Los communistas, los catolicos y la libertad, Santiago 1964. p. 152.
- 28/ Bővebben lásd: Маркевич С. Современная христианская демократия. М., 1982. стр. 33-35.
- 29/ Латинская Америка. Энциклопедический справочник. М., 1979. т. I. стр. 395.
- 30/ Маркевич С. Современная христианская демократия. М., 1982. стр. 251.
- 31/ Ugyanott
- 32/ F. Bonilla: The Politics of Change in Venezuela. Cambridge, Mass. 1967.-70. Vol. III. p. 245.
- 33/ New York Herald Tribune 29. October 1963.
- 34/ Маркевич С. Современная христианская демократия М. 1982. стр. 254.
- 35/ Ugyanott 255. old.
- 36/ Ugyanott 255. old.
- 37/ C.A. Astiz: Pressure Groups and Power Elites in Peruvian Politics /Ithaca. N.Y. 1969. p. 240./
- 38/ The Guardian 2. October, 1974. p. 5.
- 39/ Stowo Pousreche 16/IV. 1974.
- 40/ Opinião 4 de Avril, 1976.
- 41/ Informations Catholiques Internationales 11. II. 1964. p. 18.
- 42/ Ugyanott 21. IX. 1964. p. 3., valamint Kerekes Gy.: Chile: egy tragédia tanulmányai, Kossuth. 1971. 67. old.

- 43/ El Mercurio 2 de abril. 1965. p. 1-2.
- 44/ Yearbook of University of Notre Dame Calif. 1969. p. 314.
- 45/ Bővebben lásd E. Frei: Discursos. Bs.As. Ed. Clarin 1975.pp.183-220.
valamint Kerekes Gy.: Chile: egy tragédia tanulságai, Kossuth 1971.
66. old.
- 46/ Маркевич С. Современная христианская демократия.
М., 1982. стр. 233.
- 47/ Lásd idézett mű 234. old.
- 48/ Esprit 1972. VI. p. 14.
- 49/ Ugyanott pp. 15-16.
- 50/ Bővebben lásd: Григулевич И.Р. Церковь и олигархия в
Латинской Америке 1810-1959. М., Наука. стр. 203-233.
- 51/ Panorama 1969. december 7. 29. old.
- 52/ Orientierung 1970. március 4. 11. old.
- 53/ Béke és Szocializmus: 1986/3. 92. old.
- 54/ 3^a Conferencia de CELAM Materiales y documentos Bogotá 1980 p.
152., valamint Enrique Dussel: De Medellín a Puebla. Edicoes Loyola
Sao Paulo 1982. p. 299.
- 55/ Ratzinger biboros nyilatkozatai, Newsweek, 1986. jun.30.
- 56/ Mensaje, 1969. november 10. 7.old.
- 57/ Mensaje 1969. november 17. 2.old.
- 58/ Juan Antonio Caverio G: Fermento Revolucionario del Catolicismo
Latinoamericano. Nueva Sociedad Costa Rica N^o13 1974 p. 5.
- 59/ Ugyanott
a CELAM-ról bővebben lásd: El Catolicismo Bogotá, 1969. N° 1231.
- 60/ Juan Antonio Caverio G: Fermento Revolucionario del Catolicismo Latin-
americano Nueva Sociedad San José, Costa Rica N^o13 1974. p. 5.
- 61/ Vitányi György: II. vatikáni zsinat, Ecclesia, Budapest 1967. 7.old.
- 62/ Ugyanott 31. old.
- 63/ Ugyanott 33. old.

- 64/ Leonardo Boff: Iglesia: Carisma y Poder. Bogotá, 1982. p. 22.
- 65/ Bővebben lásd: Vanguardia sindical, Bogotá, 23. de Julio, 1965. pp. 10-18.
- 66/ Cuadernos de marcha 1968. N^o17 p 40-56.
- 67/ Ugyanott 68-78. old.
- 68/ Visita de Su Santidad... papa Pablo Sexto en la Rep. de Colombia Casa de Gobierno 1968. Bogotá 12.
- 69/ Világosság 1968. 8-9. és 12. sz.
- 70/ Eszmeáramlatok Latin-Amerikában. Gondolat. 1981. 426-427.old.
- 71/ Lásd ugyanott
- 72/ Eszmeáramlatok Latin-Amerikában Gondolat 1981. 428. old.
- 73/ Világosság 1969.8-9. sz. 537.o.
- 74/ Ibid. 541. old.
- 75/ D. Hélder Câmara: Obras e Discursos Recife Ed Sta Teresa 1970 p.241.
- 76/ Juan Rosales: Sobre la Conferencia Episcopal de Puebla Bs.As.1979. p.3.
- 77/ Ugyanott. 74. old.
- 78/ Bővebben lásd: Puebla and Beyond Documentation and Commentary. New York 1979. p. 128-143.
- 79/ Латинская Америка. Энциклопедический справочник. М., т.I. стр. 174.
- 80/ Ugyanott
- 81/ Ugyanott
- 82/ Ugyanott
- 83/ Ugyanott
- 84/ Ugyanott 175. old.
- 85/ Ugyanott
- 86/ Ugyanott
- 87/ Ugyanott II. kötet 568. old.
- 88/ Gabriel Garcia Márquez: Titokban Chilében. Kossuth 1987. 83. old.

II. fejezet:

- 1/ Catholic Almanach Huntington, Indiana 1975. p. 409.
- 2/ Ibidem p. 408.
- 3/ Григулевич И.Р. Мятежная церковь в Латинской Америке М., 1972. стр. 10.
- 4/ Mensaje pastoral con motivo de la enciclica Populorum Progressio El Mercurio 24 de Marzo de 1967, valamint Mensaje pastoral con motivo del Año Nuevo 1976. El Mercurio 1 de Enero de 1976.
- 5/ Ibidem
- 6/ Konzervatív Katolicizmus Világosság 1985/12. 788. old.
- 7/ Lásd bővebben: Канапа Ж. Социальная доктрина церкви и марксизм, М., 1964. стр. 70-152; Шейнман Н.Н. Католицизм в меняющемся мире, М., 1975. стр. 104-123.
- 8/Thiesenhusen W.C. Un experimento de reforma agraria Madison, Wisconsin 1966 pl.1.
- 9/ Ibidem
- 10/ Revolución y contrarrevolución en Chile M. 1977. p. 94.
- 11/ Világosság 1970/10. 595. old.
- 12/ Részletesen lásd az América Latina c. folyóirat /Szovjetunió/ 1982/1-2. számában közölt vitát a kereszténydemokrácia szerepéről a kontinensen.
- 13/ La Documentation Catholique Paris, 1971/7 p. 38.
- 14/ Pensamientos sobre la iglesia, politica y socialismo cinco años después de la muerte de don Manuel Larrain, El Siglo, Santiago, 29 de Junio, 1971. p. 4.
- 15/ Programa completo de la Unidad Popular - In: Allende S. Chile Historia de una ilusión Buenos Aires, 1973. p. 231.
- 16/ Montalbán M.V.: La via Chilena al golpe de estado. Barcelona Libros de la frontera 1973. p. 121.
- 17/ Chile. Una tragédia americana, Ed. Crisis. Argentina pp. 10-11.

- 18/ Divini Redemptoris... kezdetű enciklika, 1937-ben XI. Pius adta ki.
Megtalálható az Országgyűlési Könyvtárban.
- 19/ Revista Chile - America, Roma N° 52-53./1979. p. 82.
- 20/ O.Millas: Los cambios ocurridos en la iglesia catolica chilena
en los pasados cincuenta anos. Boletin del Exterior N° 45 p. 42.
- 21/ Evangelia y Paz, Santiago 1976 N° 7
- 22/ Ibidem
- 23/ Evangelio, Politica y Socialismo, Santiago N° 10/1971.
- 24/ El deber social y politico en la hora presente, Santiago 1962.
N° 20.
- 25/ Discursos Salvador Allende Editorial de Ciencias Sociales La Habana
1975. p. 187.
- 26/ Allende S. La via chilena hacia el socialismo Madrid 1974.p.118.
- 27/ Le Monde 15/IX. 1973. Cui bono? p 7.
- 28/ El Siglo 14/IX. 1970. Declaración de la Iglesia joven p.3.
- 29/ Informations Catholiques Internationales 1.V. 1972. p. 27.
- 30/ Lásd: La Nouvelle Critique, Paris, 1971. N° 48 p.43., és L'Esprit,
Paris, 1973. N° 10. p. 458.
- 31/ Allende S. La via chilena hacia el socialismo Madrid, 1974. p.18.
- 32/ El Siglo 16/XII. 1970.
- 33/ El Catolicismo, Bogotá 13/VI. 1971. p. 12.
- 34/ Documentation Catholique Anno MCMLXXIII. p. 78.
- 35/ Rinascita 15/XII. 1972. p. 14. Dove partirá la chiesa?
- 36/ Criterio, Buenos Aires 23 III. 1973. p. 156.
- 37/ La Revista Católica n. 1015 septiembere -diciembre de 1970.p.5885.
- 38/ Criterio Buenos Aires 29. I. 1970. p. 57.
- 39/ Documentation Catholique Paris 7. III. 1971. p. 248-249.
- 40/ Lásd a Newsweek 1986/46. számában a 79. oldalon
- 41/ Lásd: Rama C. Chile: mil dias entre le revolución y el fascismo,
Barcelona, 1972. p. 89-90.

- 42/ Criterio, Buenos Aires, 14/X. 1971. p. 651.
- 43/ Catolicismo Bogotá 30. IX. 1973. p.11.
- 44/ Bővebben lásd Vitányi György: A II. Vatikáni Zsinat, Budapest 1967. 73-82. old.
- 45/ Catolicismo, Bogotá, 27. V. 1973. p.12.
- 46/ Informations catholiques internationales, Paris 1. I. 1972.p. 30.
- 47/ Documentation catholique 20. II. 1972. p. 178.
- 48/ Rinascita 22 XII. 1972. p.18.
- 49/ Ibid
- 50/ Informations catholiques internationales 1. VIII. 1973. p. 23.
- 51/ Le Journal la Croix Paris, 21. IX. 1973.
- 52/ Clarin 13. VIII. 1973. p.2.
- 53/ Documentation catholique 3. IX. 1972. p. 787.
- 54/ Documentation chatolique 21. V. 1972. p. 499.
- 55/ Lásd: Newsweek 1986. április 14-i számában, 44-50. old.
- 56/ Mercurio 25. XI. 1971. p.8.
- 57/ Уроки Чили М., Наука, 1977. стр. 194.
- 58/ Ercilla 1970. N^o1950. Santiago, La Unidad Popular: una opción por el futuro
- 59/ El Clarin, Buenos Aires, 25. X. 1970. Allende apoyado por los Democristianos
- 60/ Ugyanott
- 61/ New York Times 13. X. 1970., Chile: towards Communism.
- 62/ Ercilla 1971 N° 2104 Ser cristiano es decir ser patriota
- 63/ Уроки Чили М., Наука, 1977. стр. 196.
- 64/ El Clarin Bs.As. 17 IV. 1971.p.5.
- 65/ El Mercurio 19. IX. 1971. p. 2.
- 66/ Ercilla 24. V. 1971. p. 3.
- 67/ La tragedia chilena. Merayo Editor Bs. As. 1973. p. 124.

- 68/ Béke és szocializmus 1974. 3. szám 87. old.
- 69/ Ercilla 27. V. 1971. p. 7.
- 70/ Уроки Чили М., Наука, 1977, стр. 198.
- 71/ La tragedia chilena. Coleccion de documentos. Buenos Aires 1973. p. 189.
- 72/ Luis Maira: Chile: dos años de Unidad Popular Santiago de Chile 1972. p. 32-33.
- 73/ Ugyanott p. 169-170.
- 74/ Ugyanott pl. 48.
- 75/ El Clarin Santiago 17 de agosto 1971. p. 3.
- 76/ Lásd bővebben: Moncada Jaime doktori disszertációja, Szeged, 1985. 125. old.
- 77/ El Mercurio Santiago de Chile 5 de marzo, 1973. p. 2.
- 78/ El Siglo 8 de febrero 1972. p. 2.
- 79/ El Mercurio 21 de marzo, 1972. p.1.
- 80/ Ugyanott p.4.
- 81/ Surgimiento y auge de los cordones industriales. Lásd: La tragedia chilena: la verdad de la lucha y la traición, Merayo Editor Bs.As. 1973. p.119.
- 82/ El Mercurio 19 de octubre, 1972. pl. 1.
- 83/ Paese Sera 14. VI. 1974. p. 3.
- 84/ Rízoszpasztisz 10. 11. 1975. p. 7.
- 85/ Documentation catholique 5-19. VIII. 1973. p. 734.
- 86/ Informations catholiques internationales 15. XI. 1979. p. 8.
- 87/ Ibidem
- 88/ La tercera de la hora, Santiago de Chile 3. XII. 1979. p. 7.
- 89/ Lásd a püspöki kar 1971. ápr. 21-i nyilatkozatát "Documentation Catholique" 19. IX. 1971. p. 804.
- 90/ Documentation catholique 19. IX. 1971. p. 830

- 91/ Informations catholiques internationales 15. V. 1972., 15. I. 1974. p.30.
- 92/ Informations catholiques internationales 1. V. 1972. p. 27.
- 93/ Lásd: La nouvelle critique, Paris, 1971. N° 48 p. 43., és L'Esprit Paris, N° 10 p. 458.
- 94/ Informations catholiques internationales 15. V. 1972., 15.I.1974. p.30.
- 95/ La Revue Nouvelle, Paris, 1974. N. 12. p. 520.
- 96/ Ibid
- 97/ Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a burzsoá társadalomban, de egyes szocialista országokban is az egyház jelentős gazdasági, pénzügyi potentát is.
- 98/ MTI Bizalmas tájékoztató 1987. január 6. József Glomp támadásba lendül?
- 99/ "Ecclesia", Madrid, 27. X. 1973. p. 21.
- 100/ Ibidem
- 101/ Ibidem
- 102/ Informations catholiques internationales 1. I. 1973. p. 17.
- 103/ Ecclesia Madrid 27. X. 1973. p. 23.
- 104/ Az idézetek a Le Monde 1974. január 25-i számából valók.
- 105/ Informations catholiques internationales, 1. II. 1975. p. 30-31.
- 106/ Miguel Woodward és Juan Alsina atya az 1973. szeptemberi puccs után néhány nappal belehalt a kínzásokba. Antonio Lido és Gerardo Poblete atya holttestét egy utszéli árokban találták meg, egy nappal azután, hogy a katonák "isten házából" elhurcolták őket. André Jarlan francia papot kijárási tilalom idején az utcán egyszerűen lelőtték. Pierre Dubois francia papot kiutasították Chiléből. Guido Peeters belga lelkész önként távozott, miután többször halálosan megfenyegették. A kormány beleegyezésével 1984-ben a Chilei Antikommunista Akciószervezet felgyújtotta a Punta Arenas-i székesegyházat. Magyar Hírlap, 1987. márc. 2. ol.
- 107/ Lásd: La Revue Nouvelle, 1974. N. 12. p. 516-518.

- 108/ Mercurio 4. X. 1973. p. 3.
- 109/ La Revue Nouvelle 1974. N. 12. p. 519.
- 110/ Lásd ugyanott 523. old.
- 111/ Mercurio 7. X. 1973., 10. XI. 1973., 11. XI. 1973.
- 112/ La Revue Nouvelle, 1974. N. 12. p. 523.
- 113/ Le Journal la Croix 15. XII. 1973. p. 9.
- 114/ Informations catholiques internationales 15. XII. 1973. p. 38.
- 115/ Informations catholiques internationales 15. X. 1973. p. 27.
- 116/ Sette giorni, Roma 13. I. 1974. p. 82.
- 117/ Testimonianze, Firenze, 1975. N° 175 p. 375.
- 118/ Temoignage Chrétien Paris 27. XI. 1975. p. 375.
- 119/ Regno, Bologna, 15. V. 1974. p. 250.
- 120/ Informations catholiques internationales 15. X. 1973. p. 27.
- 121/ Regno, Bologna, 15. V. 1974. p. 250.
- 122/ Ibidem
- 123/ Testimonianze, 1975. N° 175. p. 375
- 124/ Sette giorni 13. I. 1974. p. 82.
- 125/ Informations catholiques internationales 23. IV. 1974. p. 8.
- 126/ Sette giorni 28. IV. 1974. p. 26.
- 127/ Le Journal la Croix 26. IV. 1974. p. 19.
- 128/ New York Times 3rd of May 1974. p. 21.
- 129/ La Revue nouvelle 1974. N^o2 p. 529.
- 130/ Il Popolo, Roma, 31. VIII. 1974.
- 131/ El Mercurio 4 VII. 1974. p. 1.
- 132/ Documentation catholique 2. XI. 1975. p. 921.
- 133/ Osservatore Romano 28.XII. 1975. p. 9-10.
- 134/ Magyar Egyházi Tájékoztató, Kőnigstein, 1986. január 11-12. old.
- 135/ Ibidem 7. old.

136/ Editoriales y articulos de la prensa extrajera Indice N° 26,11 de julio de 1981. Una nueva politica interamericana 2. rész, 3. javaslat 18. oldal

Befejezés:

- 1/ Le Journal la Croix 18. XII. 1973.
- 2/ Informations catholiques internationales 8. XI. 1973.
- 3/ Lásd J. Gasmurinak, a MAPU főtitkárának cikkét a "Béke és Szocializmus 1976. N^o1. számában a 77. oldalon
- 4/ Lásd: Regno 15. XI. 1973. p. 375.
- 5/ Quotidien de Paris, Paris 12. VII. 1974.
- 6/ Sette giorni, 2. VII. 1974. p. 68.

IRODALOMJEGYZÉK

Monográfiák, összefoglaló művek:

- Allende, S: La via chilena hacia el socialismo, Madrid, 1974.
- Anderle Ádám: Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870-1959. Kossuth, 1982.
- A mai antikommunizmus. Kossuth, 1975.
- Arismendi Rodney: A forradalom és Latin-Amerika. Kossuth, 1976.
- Castro, Fidel: Beszéddek és beszélgetések. Kossuth, 1979.
- Catholic Almanach, Huntington, Indiana, 1974.
- Chile bajo la junta. "Promoción del Pueblo" Serie P N^o34, Madrid, 1976.
- Chile: una tragedia americana Crisis, Buenos Aires, 1974.
- Discursos. Salvador Allende. Editorial de ciencias sociales La Habana, 1975.
- Debray, Régis: Beszélgetések Allendével; Kossuth 1971.
- de la Cierva, Ricardo: Jesuitas, iglesia y marxismo. Plaza y Janes, Barcelona, 1986.
- Eszméáramlatok Latin-Amerikában: Gondolat, 1971.
- Grigulevics, J.R. Kereszt és kard, Kossuth, 1975.
- Hackethal, Eberhard: Kreuzweg Chile Union Verlag, Berlin 1976.
- Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1977.
- Kerekes György: Kubától Chiléig. Forradalmak és ellenforradalmak Latin-Amerikában. Kossuth, 1974.
- Kerekes György: Chilei tanulságok. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1976.
- Kerekes György: Chile: egy tragedia tanulságai, Kossuth 1976.

- Labarca Goddard, Eduardo: Négyszemközt a chilei forradalomról. Interju Luis Corvalánnal, Kossuth, 1973.
- La tragedia chilena. Merayo Editor Buenos Aires 1973.
- Lernoux, Penny: Cry of the People. Penguin Books, New York, 1982.
- Maira, Luis: Chile: dos años de Unidad Popular. Quimantu, Santiago, 1973.
- Marxizmus, Kereszténység, protestantizmus. Kossuth, 1982.
- Morawski, Z. A Vatikán távolról és közelről. Kossuth, 1981.
- Montablán, Manuel Vázquez: La via chilena al golpe de estado. Los libros de la frontera, Barcelona, 1973.
- Nueva Sociedad 13. Julio-Agosto de 1974.
- Revolución y contrarrevolución en Chile. T:1-2 Redacción "Ciencias sociales contemporáneas" M. 1980.
- Rama, C. Chile: mil días entre la revolución y el fascismo; Barcelona, 1974.
- dr. Szilágyi István: A chilei ellenforradalom jellemzői /kandidátusi értekezés/ Szeged 1973.
- Thiesenhusen W.C. Un experimento de reforma agraria Madison, Wisconsin, 1966.
- Trigo Pedro: La iglesia latinoamericana busca su rostro, Centro Gumilla, Caracas, 1986.
- Vinuesa, Oscar: Los cristianos y el socialismo en Chile de la Unidad Popular. Universitat Bielefeld, 1979.
- Vitányi György: II. vatikáni zsinat Ecclesia, Budapest, 1967.

- Религия в планах антикоммунизма
Ред.коллегия: Андреев М.В. и др.
Мысль, М., 1970
- Великович Л.Н., Курпакова Л.П.
Зарубежные марксисты о религии и церкви
Политиздат, М., 1975
- Гонионский С.А.
Очерки новейшей истории стран Латинской Америки
Просвещение, М., 1964
- Григулевич И.Р.
Мятежная церковь в Латинской Америке
Наука, М., 1972
- Григулевич И.Р.
Католицизм и свободомыслие в Латинской Америке в XVI-XX вв.
Наука, М., 1980
- Григулевич И.Р.
Церковь и олигархия в Латинской Америке 1810-1959
Наука, М., 1981
- Ермолаев В.И.
Из истории рабочего и коммунистического движения в Латинской Америке. Мысль, М., 1982
- Международное рабочее движение
Справочник под общей ред. Загладина В.В. и Коваля Б.И.
Политиздат, М., 1980
- Канапа Ж.
Социальная доктрина церкви и марксизм
Политиздат, М., 1964
- Кантеров И.Я.
Клерикальный антикоммунизм
Наука, М., 1979
- Кедров А.И.
Новые тенденции в дипломатии латино-американских стран
Международные отношения. М., 1979

- Уроки Чили
Под общей ред. Кудачкина М.Ф., Куценкова А.А.
Наука, М., 1977
- Ларрасабаль Р., Перес Л.
Нефть и будущее Венесуэлы
Мысль, М., 1980
- Леонов Н.С.
Очерки новой и новейшей истории стран Центральной Америки
Мысль, М., 1975
- Маджистер Сандро
Политика Ватикана и Италия 1943-1978
Прогресс, М., 1982
- Маркевич С.
Современная христианская демократия
Политиздат, М., 1982
- Маркс К. и Энгельс Ф. об атеизме, религии и церкви
Ред. коллегия под председательством Окулова А.Ф.
Мысль, М., 1986
- Некоторые проблемы национально-освободительной борьбы в Латинской Америке
Под общей ред. Падильи Л., Мир и социализм, Прага, 1977
- Тузмухамедов Р.А.
Развивающиеся страны в мировой политике
ИМО, М., 1977
- Хачатуров К.А.
Идеологическая экспансия США в Латинской Америке
Международные отношения, М., 1978
- Шейнман Н.Н.
Католицизм в меняющемся мире
Политиздат, М., 1975
- Яковлев Н.Н.
Религия в Америке 80-х
Политиздат, М., 1987

Periódikák:

- América Latina años 1980-87.
- Béke és Szocializmus 1972, 1973, 1974, 1982, 1986, 1987. évi számai
- Boletín del exterior /del PCCh/ N° 43-45
- Clarín: A legnagyobb példányszámu argentin napilap 1971-1974
- Catolicismo Bogotá Columbia, Kolumbiai katolikus lap 1970-1973
- Criterio, Buenos Aires, Argentin katolikus lap 1970-1976
- Chile-America Roma. A római Chile-kutató Központ kiadványa 1974-1978
- "Ecclesia", Madrid, Spanyol katolikus kiadvány 1973
- El deber social y político en la hora presente. Santiago 1972.
- Ercilla, Chilei polgári lap 1969-1973
- El Siglo, Santiago, Chile 1968-1973 évf.
- Evangelio y Paz, Santiago 1976.
- Evangelio, Política y Socialismo; Santiago 1971.
- El Mercurio. A Chilei Kereszténydemokrata Párt lapja, a puccs után a junta szócsöve. 1968-1975
- Il Popolo, Roma. Olasz polgári demokratikus lap 1972-1974
- Informations catholiques internationales. A vatikán francia nyelvű tájékoztató kiadványa 1970-1973
- La Documentation Catholique, Paris. A Vatikán franciául megjelenő dokumentumgyűjteménye 1972-1976
- La Revue Nouvelle, Paris. Francia magazin 1974
- Le Journal la Croix Paris. Francia katolikus lap 1973
- Le Monde. Francia konzervatív polgári lap 1973
- Magyar Egyházi Tájékoztató, Königstein. Az emigrációban működő reakciós magyar egyház kiadványa 1984-1986
- MTI Bizalmas tájékoztató 1985-1987
- New York Times. A legnagyobb amerikai napilap 1970-1976

- Newsweek Amerikai polgári hetilap 1986
- Osservatore Romano. A Vatikán hivatalos orgánuma 1967-1977
- Paese sera. Olasz napilap 1974
- Regno, Bologna, 15. V. 1974. p. 250. A bolognai katolikus egyetem lapja 1974
- Revista Internacional Edicion chilena. /Nemzetközi Szemle/ 1970-1975
- Rinascita, Roma 1972
- Rizospasztisz A Görög Kommunista Párt lapja 1975
- Sette giorni, Roma. Olasz hetilap 1974
- Temoignage Chrétien Paris. A francia püspöki kar kiadványa 1975
- Testimonianze, Firenze.. A firizenzei püspökség lapja 1975
- Világosság 1970-1974. évi számai